Catinca Muscan

IDEI PENTRU ETERNITATE

Editura politică

„Îmi exprim convingerea că oamenii de știință, conlucrînd strîns cu eroica noastră clasă muncitoare, cu toți cei ce muncesc, vor îmbogăți continuu patrimoniul științei și tehnicii românești, sporindu-și contribuția la progresul României socialiste, la știința universală".

NICOLAE CEAUȘESCU

Scanned with OKEN Scanner

Catinca Muscan

IDEI
PENTRU
ETERNITATE

1981

Editura politică
București

Scanned with OKEN Scanner

Faţa nevăzută a ştiinţei

„Că se petrece ceva pe lume care face ca totul să se întîmple astăzi altfel decît în tinereţea noastră, că fabricile merg singure, că există o «inteligenţă artificială», că o singură bombă poate distruge un oraş cu zece milioane de oameni, că apăsînd pe un buton trei oameni au pornit spre lună, iată lucruri de care unii se îngrijesc, alţii se pasionează, dar toţi simţim că sînt ale noastre. Acest ceva a fost numit «revoluţia ştiinţifică şi tehnică». Toţi o trăim, toţi, într-un fel sau altul, ne gîndim la ea.“ *Aceste rînduri aparţin lui Grigore C. Moisil. Anii care au trecut n-au făcut decît să dea şi mai mult relief acestor cuvinte. „Inteligenţa artificială“ a urcat noi trepte, nebănuite chiar de cei mai optimişti dintre creatorii ei, omul a pătruns adînc în cosmos, iar cosmosul a intrat familiar,* prin mica fereastră albastră, *în casele noastre. Dar şi bombele s-au înmulţit şi puterea lor distructivă a ajuns de negîndit ! Trăim epoca revoluţiilor sociale, a marilor răsturnări în care citim sensul progresului dezvoltării umane, dar ele coexistă cu criza energetică şi cu cea ecologică prin care* homo sapiens *se pune el însuşi sub semnul întrebării. Contradictoriu, firește, dar mai intens ca niciodată, impactul ştiinţei este perceptibil la scara umanităţii, dar* şi la cea a individului, *pentru că prezentul nu ne mai îngăduie să asistăm la un spectacol fie şi sublim, dintr-un fotoliu din care se vede, mai bine sau mai rău, ce se petrece pe scenă. Astăzi*

Scanned with OKEN Scanner

sîntem implicaţi. Mai mult : de noi depinde cursul pe care îl vor lua lucrurile pe acest mic glob, pe care trebuie să învăţăm să trăim atît noi, cît şi urmaşii noştri. De noi, cetăţenii acestei ţări care-şi afirmă cu strălucire idealurile umaniste, de noi, toţi locuitorii planetei, fiinţe raţionale, depozitari ai unor civilizaţii milenare.

Ca ziarist care scriu de aproape două decenii despre faptul ştiinţific, n-am putut să nu constat marele interes pe care cititorii îl arată remarcabilelor realizări ale ştiinţei şi tehnicii contemporane, speranţele pe care şi le pun în descoperirea leacului cancerului, dar şi în realizarea unor tehnologii nepoluante, în descoperirea şi operaţionalizarea unor surse de energii neconvenţionale şi atîtor altor trepte pe care omul trebuie să le străbată pe drumul său adesea trudnic din imperiul necesităţii în cel al libertăţii.

Corpul ştiinţei — cum e şi firesc, e alcătuit din legităţi şi fenomene, din principii şi teoreme. Einstein ? Teoria relativităţii. Coandă ? Un efect fundamental în mecanica fluidelor. De cele mai multe ori principiile din manualele de fizică sau chimie nu au... nume de familie ! Şi totuşi, dincolo de hieroglifele matematice, de ideogramele schemelor şi demonstraţiilor, se recompun în filigran chipurile celor care, cu preţul unor străduanii deseori de-a dreptul eroice, a nu puţine sacrificii şi renunţări, au dat viaţă, realitate, unui vis ! Ceva ce uneori s-a numit intuiţie genială, alteori muncă tenace, muncă de Sisif, cu veşnice întoarceri la punctul de plecare — toate acestea aflate de obicei pe faţa nevăzută a ştiinţei, dar care, în cele din urmă s-au constituit în ceea ce ne defineşte ca fiinţă gînditoare.

În Pantheonul gîndirii universale românii au înscris nu puţine asemenea contribuţii, justificînd pe deplin un loc de cinste în istoria universală. În istoria universală, pentru că — aşa cum scria un filozof român — „istoria umanităţii nu este istoria regilor, a domnitorilor, a războaielor, a conflictelor, ci istoria cunoaşterii umane, istoria a tot ce înfrumuseţează viaţa“...

La istoria cunoaşterii umane, medici, fizicieni, chimişti, matematicieni din patria noastră au înscris în

Scanned with OKEN Scanner

eternitate, cu modestia și abnegația proprii oamenilor de pe aceste locuri dintre Dunăre și Carpați, idei novatoare care s-au dovedit pietre de hotar ale culturii naționale și universale.

Cîtorva dintre acești oameni de știință români, pe care i-am cunoscut, le sînt dedicate paginile ce urmează.

Scanned with OKEN Scanner

Un sacrificiu compensat de frumusețea profesiunii

„Vine Balaurul !“ anunță cineva. Și acum, ca de fiecare dată, vestea trecea din salon în salon cu inutilă precauție, căci o afla tot etajul aproape în aceeași clipă, din cauza forfotei care se isca. Culoarele se goleau de pași, ușile se închideau, surorile alergau de la un pat la altul, grăbite și cumva speriate, de parcă uitaseră ceva și trebuia neapărat găsit. Întorceau pernele, ridicau și întindeau pledurile, îngenuncheau să privească pe sub mese, pe sub dulăpioare și paturi. Apoi, fără vreun semnal anume, bonetele albe ieșeau. Saloanele rămîneau tăcute. O liniște opacă, densă ca o ceață acoperea totul. Bolnavii își atîrnau privirile în tavan, încercînd poate să-și formuleze acele întrebări pe care voiau să le pună, acele întrebări esențiale, atît de clare pînă atunci, atît de clare...

Scanned with OKEN Scanner

Timpul îşi recăpăta sensul, dar se dilata incomensurabil. Începea aşteptarea. Tăcerile pendulau între spaime şi speranţă.

„Vin", murmură cineva. Nimeni nu schiţă vreun gest. Intrau. În fruntea cortegiului alb, el, un bărbat mic, îndesat, blond, cu tichia trasă pînă la jumătatea frunţii. Profesorul. Constantin Arseni.

Începea „ritualul", cu prezentarea cazurilor într-un limbaj ciudat, eliptic şi mai degrabă şoptit, monoton.

Şi deodată, ţîşnirea acelei fete.

— Operaţi-mă, domnule profesor ! Trebuie ! Vă rog !... Dacă mă operaţi dv., scap !

Îi surprinsese pe toţi. O clipă păru că e singurul om viu din toată încăperea.

Medicul de salon se dezmetici din încremenire, făcu un pas, întinzînd mîna spre ea. Fata se trase în lături, instinctiv, fără să-l piardă din ochi pe profesor şi replică unei fraze pe care nimeni n-o rostise :

— Nu e malignă ! Sînt sigură că nu e ! Nu e ! — tonul devenise imperios. Scoateţi-mi-o ! Numai dv. puteţi face asta.

— O să vedem, o să vedem, spuse calm profesorul, dar părea că-şi pierduse privirea sau o întorsese undeva înlăuntrul lui. Ochii îi erau albi. Irisul fugise sub pleoape.

— Margareta Iliescu, 19 ani — spuse medicul de salon, zîmbind amabil, într-o prezentare oarecum forţată. Ştiţi, e studentă la medicină în anul I...

— Operaţi-mă ! Vă rog...

*

Imaginea acelei fete ţîşnind din pat pînă în mijlocul salonului, cerînd cu insistenţă să fie operată se intercalase acum pentru o fracţiune de secundă. Grupul de medici care se muta lent de la un pat la altul se opri imperceptibil. Sau poate aşa mi s-a părut mie atunci, pentru că ştiam. Vizita decurgea de astă dată fără incidente.

Întîmplarea se petrecuse cu mai bine de zece zile în urmă. Se repetase, cu unele variaţii, de cîteva ori. Durerea, durerea care gemea, plîngea sau striga,

Scanned with OKEN Scanner

resemnată sau disperată, făcea parte din cotidianul de spital. Strigătul fetei ieşise însă din obişnuit, tulburînd. Era în el o neţărmurită încredere şi o impetuoasă dorinţă de a trăi. Aflase pronosticurile medicale şi le înfrunta, opunîndu-le adevărul ei.

— Să ştiţi că nu i-am spus eu, se scuzase medicul de salon, imediat ce ieşiră. Simţise ostilitatea profesorului şi ţinea să evite scandalul care plutea în aer. A fost la laborator, la radiologie... Pînă nu a aflat tot, nu s-a lăsat. Profesorul tăcea, aşa că adăugă : Oricum, dată fiind situaţia, v-aş propune s-o mutăm de la neurochirurgie. Tăcerea se prelungea. Operaţia, o ştiţi şi dv., este contraindicată.

Profesorul mergea încet înainte, urmărind cu privirea desenul dalelor, apoi se opri brusc, ridică capul, clipind des :

— Am spus eu aşa ceva ?

— Aţi văzut fişa, îl înfruntă neaşteptat medicul de salon.

Situaţia se prezenta limpede. Din nefericire, diagnosticul nu lăsa nici o şansă... Or, asta o ştiau bine, profesorul nu este omul care să nască speranţe acolo unde ele nu mai există de fapt.

— Paradoxal, interveni un tînăr medic, cu o preţiozitate căutată, considerînd probabil discuţia încheiată : de obicei oamenii bănuiesc că au cancer şi atunci cînd nu e cazul, iar ea refuză evidenţa. Exact invers...

— Asta e tot ce te încurcă ? îl ironiză profesorul, curmîndu-i elanul de filozofare.

Îl impresionase fata ? Constantin Arseni nu era un sentimental. Oricum, nu lăsase vreodată să se întrevadă aceasta. În permanentul contact cu suferinţa umană, el întruchipa raţiunea rece, calmă, chiar aspră s-ar fi putut spune. Ceea ce îl preocupa era acţiunea. Promptă, riguroasă, de mare precizie. Aceasta era arma lui la acest hotar fragil al vieţii. O armă pe care o mînuia în contextul unei strategii îndelung elaborate. Văzîndu-l mînuind ceasuri întregi pe zi bisturiul, încît pînă şi vorbele îi deveniseră la fel de tăioase, mulţi nu bănuiau — în afara celor cîţiva din imediata lui apropiere — că fiecare caz în parte era pentru el un adevărat proces de confruntare.

Scanned with OKEN Scanner

Se încheia o săptămînă încărcată. De fapt, la fel fusese şi cea precedentă, şi cea dinaintea ei. Era asemenea cu toate celelalte din an... Din ultimii douăzeci de ani... Şi totuşi...

— De la această întîmplare, ceva s-a schimbat, mi-a mărturisit neurologul. Mai bine zis, pentru mine — cred că şi pentru ceilalţi — a apărut clar ceva care îmi scăpase sau nu-i acordasem atenţie. Profesiunea noastră e atît de solicitantă, încît practic nu ai răgazul să te opreşti, să meditezi, dincolo de faptul strict medical, ştiinţific.

Se obişnuiseră prea mult să pătrundă dincolo de solida „carapace", de puternica şi totuşi atît de vulnerabila calotă craniană. Mînuiau zi de zi mica masă gelatinoasă gri-roz. : 300 de grame ! Aparent nimic nu deosebea creierul unui geniu de cel al unui primitiv. Au atins de atîtea ori cortexul — scoarţa cerebrală ! Îmi spunea cineva că dacă această scoarţă ar fi desfăcută, n-ar însemna mai mult decît un pătrat cu latura de 50 cm şi de o grosime de 3 mm. Dar în infimul volum al cortexului sînt cele zece miliarde de neuroni — celulele creierului. Aici e sediul visului, al somnului şi veghei. Aici se nasc ideile. De aici începe poezia. Aici e ştiinţa şi limbajul. Aici se concepe unealta, poemul şi matematica. Aici se înscriu amintirea şi meditaţia şi viitorul. Creierul e cel care a făcut din om fiinţa cea mai originală a naturii, cea mai complexă, cea mai inventivă, fiinţa meditativă, sentimentală, ambiţioasă şi violentă, înţeleaptă şi nesăbuită. Universul lucrurilor şi al ideilor aici au luat naştere. Aici e sediul umanităţii. Aici se află toată forţa omului de a crea. Şi voinţa lui de a nu muri !

De aceea cred că cea mai mare izbîndă a ştiinţei ar reprezenta-o cunoaşterea creierului. Călătoria omului pînă la graniţele galaxiei nu ar fi, comparativ, decît descoperirea unei insule în imensitatea unui ocean, a unui singur munte faţă de un continent.

— S-au făcut progrese în domeniul cunoaşterii creierului. Mari, de neînchipuit chiar în urmă cu 20—25 de ani, îmi spunea profesorul Constantin Arseni. Dar cînd te gîndeşti la ce rămîne de aflat, îţi dai seama că aproximativ 50 la sută ştim, 50 la sută nu ştim. Iar

Scanned with OKEN Scanner

din ceea ce ştim, mai multe sînt ipoteze decît certitudini...

Resimţea profund această insatisfacţie. Poate de aceea nu se putea obişnui cu suficienţa celor care declarau cu seninătate că ştiu tot şi — vorba aceea — încă ceva pe deasupra ! Nici o îndoială nu le traversa liniştea, nu le fura somnul. Sentimentul stăpînirii tuturor certitudinilor e probabil relaxant, îşi spuse cu ironie.

Vizita dură destul de mult şi, după cum reieşea, lista de operaţii pentru a doua zi se lungea. Porni spre cabinetul său, lăsîndu-i în urmă pe colaboratorii săi. Mai avea încă o mulţime de treburi de rezolvat. Îşi întrebă secretara dacă se ivise ceva între timp şi se interesă de dr. M. dacă mai era în clinică.

— E la Institutul „Cantacuzino". Mi-a lăsat un număr de telefon, să-l caut dacă se iveşte o urgenţă. Vreţi să-l chem ?

Profesorul însă n-o mai asculta. Luase un dosar de pe masă şi închisese uşa.

Îl preocupa vizibil ceva şi citi îndelung rezultatul primit de la anatomopatolog. O clipă gîndul îi fugi înapoi, spre un timp de viaţă...

Cînd venise, în 1935, la profesorul Ion T. Niculescu, acesta, remarcabil histolog, făcea studiul microscopic al cancerului cerebral. I. T. Niculescu îl tot pisa : „Mă Arseni, să faci şi studiul anatomic". Arseni tăcea. Avea planurile lui. Absolvise facultatea la Cluj şi ţinea să-şi dea mai întîi teza, să-şi facă armata, să ştie că a încheiat „un capitol", dar nu-i mărturisi motivele care-l reţineau. Or, I. T. Niculescu nu obosea să-i spună de cum îl vedea : „Fă, măi, anatomie patologică". Arseni îşi vedea de ale lui. Insistenţă de o parte, mută încăpăţînare de alta. După susţinerea tezei şi anul de armată, Arseni se prezentă spunînd : „Acum vreau să fac anatomie patologică". „Ce-ai spus ?! " sări în sus exasperat histologul. Părea pe pragul unei crize. După atîta şi atîta timp de pisălogeală fără să fi putut obţine nimic, calmul tînărului medic îl făcuse să-şi piardă firea. „Parcă nu te interesa...". „Mă interesează" veni replica imperturbabilă. „Biiine ! Dacă e aşa, să fii la

Scanned with OKEN Scanner

ora 6 la facultate. Mergem împreună. Te prezinți și lucrezi".

Era toamnă. Prin septembrie. Profesorul — I. T. Niculescu — sosise emoționat și nerăbdător de la ora 5. Îl aștepta, convins însă de inutilitatea demersului său. Cînd l-a văzut venind într-adevăr, pur și simplu se fîstîcise. Se arăta atît de bucuros, de parcă i s-ar fi conferit marele premiu.

S-a gîndit adeseori cît de utilă i-a fost cunoașterea acestei profesiuni anexă.

Se întredeschise ușa. Era medicul salonului I.

— Se poate ?

Îi făcu semn să intre. Telefonul clipi de cîteva ori. Secretara îi dădea legătura cu un apel din afară. Profesorul ridică receptorul. Răspunse întîi monosilabic, plictisit, apoi, întrerupîndu-și interlocutorul, se avîntă într-o tiradă ce abunda în ironii.

— Eu îi cer un minimum de trei condiții : prima — muncă, a doua — muncă, și a treia condiție e : muncă ! Aș mai cere încă una. Se cheamă talent, așa cum se spunea pe vremea tinereții mele, chemare. Mă rog, asta mai poate veni și cu timpul. Dar medicină cu pilă, nu se poate ! Oricum, ca să fiu clar, la mine în clinică, funcționari pe post de medic n-o să admit. Ziua de muncă începe la 6 dimineața și se încheie, cînd nu e de gardă, la 10 seara. Și sîmbăta. Da, și duminicile. Suferințele bolnavilor nu fac punte peste sărbători și n-au nici un pic de respect pentru pile ! Mai devreme poate să vină. Nu mă opun. Biblioteca e deschisă ! Desigur, vă salut ! — încheie el și trînti telefonul.

— Bănuiești despre cine vorbeam, nu ?

— Da, mi-a spus și mie... Regreta că s-a întîmplat să întîrzie.

— S-a întîmplat ! Soarta e de vină !

— E îndrăgostit...

— Asta am observat. Îndrăgostit de noua lui mașină, veni imediat replica. Vilbrochen... tacheți... Numai despre asta vorbește. Asta îl preocupă între o operație și alta. Crede că nu-l aud... Hm...

Constantin Arseni putea ierta multe, dar lipsa de exactitate și corectitudine, niciodată ! Știau toți. Uneori îl auzeau spunînd : „Eu am învățat multe lucruri

Scanned with OKEN Scanner

în viață, multe de la profesori, multe singur. Două trăsături de caracter le-am moștenit. De la tata. Le am în sînge : punctualitatea și corectitudinea".

*

Se născuse la Pomîrla, la cîțiva kilometri de gara Dolhasca, la 3 februarie 1912. Poate primul lucru care i-a atras privirea în universul copilăriei a fost un ceas. Un ceas de ceferist. Tatăl lui era impiegat la C.F.R. Crescuse cu respectul minutului. Iar în ce privește corectitudinea, o scenă i se întipărise în minte, o întîmplare netrăită de el, dar povestită de mama sa, Florica, cu atîta forță încît, închizînd ochii, ar fi putut descrie în amănunțime și tremurul mîinilor ei, și cuta dintre sprîncenele tatălui, o cută care se accentua la mînie.

Maică-sa se urcase în tren pentru cîteva stații, și nu-și luase bilet. De serviciu — controlor — era în acea zi taică-său : „Biletele la control"... Maică-sa făcu un gest de neputință...

— De ce n-ai bilet ? Nicolae Arseni nu glumea. O fixă cu severitate. De ce n-ai ?

— Dar... mă gîndeam...

— Dacă te-ai fi gîndit, ai fi scos bilet ! apăsă el cuvintele. Amendă 400 de lei !, adăugă și întocmi imediat procesul verbal. Apoi făcu chitanța, o rupse — se uita lumea din jur —, scoase banii din buzunarul lui și îi puse în taşcă.

Mama amuțise. 400 de lei erau bani buni pe vremea aceea și nu le prisoseau deloc, dar ea nu reușea să-și desprindă privirile de chipul acestui om al ei. Era atît de impresionată de cinstea lui, încît ajunsă acasă le povesti copiilor, ca să le fie pildă pentru toată viața. Nu avusese nici o clipă de ezitare Nicolae Arseni.

*

— Bun ! Hai să ne vedem și de treabă, spuse profesorul.

Trebuia să pună la punct și ultimele amănunte

Scanned with OKEN Scanner

privind operaţiile de a doua zi. Reluau acum fiecare caz în parte. Se fixa echipa şi ordinea de lucru...

Cînd erau aproape de final, intră dr. M.

— Am venit cît am putut de repede. Mi-a spus secretara că aţi întrebat de mine...

Da, e adevărat, întrebase, dar nu era nimic urgent. Vroia pur şi simplu să se consulte asupra unui caz şi o puteau face mai tîrziu, după-amiaza... Era evident că ţinea la părerea lui, niciodată sentenţioasă, întotdeauna informată. Dealtfel dr. M. era, cum spuneau prietenii cînd vroiau să-l prezinte, un neurolog de mare clasă, dar, şi asta nu se uita niciodată să se adauge : trăznit, nebun rău, aiurit... Era şi singura explicaţie pe care puteau s-o dea modului său de a se îmbrăca sau, mai bine zis, neglijenţei în ţinută : cu hainele lustruite, cu o servietă mereu umflată, roasă, care ar fi trebuit de mult aruncată, cu o motocicletă scoasă parcă de la fiare vechi. Şi, după toate, făcea cercetare fără să fie plătit ca atare. Părea de mirare că avusese timp să se însoare şi încă cu o fată drăguţă, că era tatăl unei fetiţe, cînd el nu respira decît aerul clinicii, iar ca variaţie, alerga cu cerşetoria pe la foştii colegi de facultate aflaţi în institute de cercetări, ca să obţină ba o substanţă, ba animale de experienţă. Or, cu priceperea şi faima lui... nu-i aşa ?

Constantin Arseni era sensibil faţă de cei care-şi făceau munca cu plăcere, sacrificîndu-şi, în înţelesul obişnuit al vieţii citadine, toate celelalte plăceri. Excelenţa într-o profesiune nu poate fi atinsă altfel, iar în medicină mediocritatea ar merita să fie sancţionată, gîndea el.

Profesorul îşi formase astfel o echipă de specialişti cu care se putea mîndri. Păstrase lîngă el elementele cele mai bune. Şi chiar dacă pentru un timp — e drept, foarte scurt — se strecuraseră şi alţii care nu răspundeau exigenţelor impuse, aceştia se eliminau practic singuri. Nu rezistau. Şi nu numai din cauza ritmului de lucru...

Firesc, într-o echipă care întrunea personalităţi distincte, cu caractere diferite, cu evoluţii diferite, nu arareori se iscau discuţii dintre cele mai vii, existînd şi puncte de vedere opuse în abordarea unei probleme sau alteia.

Scanned with OKEN Scanner

Cazul Margaretei Iliescu — numele ei real e altul, bineînțeles — ivise însă și un alt aspect și, în confruntările cu echipa sa, Constantin Arseni adoptase o poziție pe care nici unul nu o împărtășea.

— Uneori îmi dau seama, spuse la un moment dat profesorul, că societatea evoluează mai repede decît concepțiile mele... Apar lucruri noi... Pe unele le înțeleg — pe altele nu prea.

— Nici eu nu vă înțeleg de astă dată, spuse dr. M.

— Se prea poate, îi replică el... Am să vă spun o poveste. Trăia într-un sat un bătrîn. Avea casă, gospodărie, copii, nepoți... S-a întîmplat ca apa din fîntînă, singura fîntînă din sat, să fie otrăvită și cine bea pe loc înnebunea ! Bătrînul a aflat, cum-necum, sau știa cum se înfăptuise treaba și le-a spus oamenilor, îndemnîndu-i să facă ce-or face, dar apă din fîntînă să nu bea. Sătenii, fie că s-au săturat să tot aducă apa de la satul vecin, fie că li s-a părut prea greu să mai sape o altă fîntînă, s-au apucat să bea, fără să le mai pese de ce avea să se întîmple. Și așa au înnebunit cu toții. Doar bătrînul n-a băut, dar nici chip să se mai înțeleagă cu ai lui nu mai era. Atunci, și-a zis, trebuie să plece. Altceva nu-i mai rămînea de făcut. Și-a luat un car cu lucruri și s-a mutat în alt sat. După nu multă vreme însă, l-a prins dorul de casă, de locurile unde trăise atîta amar de ani, de chipurile oamenilor, și s-a hotărît să se întoarcă. A pornit înapoi. În drum, s-a oprit la fîntîna cu apa otrăvită. A băut și a înnebunit. Apoi s-a dus între ai săi. Știa că devenise asemeni lor, așa că aveau să se înțeleagă bine.

— Am să mă gîndesc la tîlcul poveștii, spuse dr. M.

— Gîndește-te. Pînă atunci, poate îmi spui cum merge cu agnozia...

Întrebarea devia cursul discuției spre un alt caz deosebit de interesant.

O femeie încă tînără, 33 de ani, suferise de o malformație angiomatoasă. Profesorul reușise o operație extrem de dificilă : rezecție de lob occipital stîng. Postoperator însă apăruse un fenomen de agnozie literală — altfel spus, femeia nu mai recunoștea literele. Putea scrie cu ușurință, dar nu putea citi. Se „descoperise" aceasta în clipa cînd, primind o scri-

Scanned with OKEN Scanner

soare de acasă, s-a văzut incapabilă s-o descifreze, de parcă ar fi uitat literele. Neurologul o supusese unor teste, observînd că atunci cînd literele erau prezentate static, nu le recunoştea, în mişcare însă, le sesiza. Aceasta permitea reeducarea femeii, dar se ridicase o problemă ştiinţifică dintre cele mai pasionante : proprioceptivitatea oculară este sau nu indispensabilă pentru percepţia vizuală a mişcării ?

— În acest răspuns e tot nodul gordian, spuse dr. M.

— Da, da, dar practic, ca să verifici aceasta, cum obţii la omul normal o imobilitate totală a globilor oculari ? Cum dovedeşti că recunoaşterea vizuală a mişcării şi relaţiilor spaţiale este posibilă — la omul normal — în absenţa totală a mişcărilor oculare, hm ?

— Cu procedeele obişnuite nu este cu putinţă, interveni medicul salonului 1, un neurochirurg cu experienţă şi care părea că se simte în această discuţie mult mai la largul lui.

— Da, ştiu ! Cu procedeele obişnuite nu se poate... recunoscu dr. M., şi întorcîndu-se spre profesor, îl întrebă : dumneavoastră folosiţi procedeele obişnuite ? Cînd acestea nu duc nicăieri sau, mai rău, îţi blochează acţiunea, o posibilitate, o şansă, după cîte îmi amintesc, căutaţi o altă cale. Cu evidenţă, neobişnuită...

— Cu condiţia ca neobişnuitul să nu se confunde cu aventurismul, îl întrerupse profesorul cu duritate.

A încerca să forţezi barierele cunoaşterii, să-ţi iei îndrăzneala de a pătrunde în zonele neştiute, obscure, ale acestui univers, înfricoşător prin posibilele lui reacţii, prin imprevizibilele ecouri ce pot fi stîrnite, căci este nu doar un univers al acţiunii, ci şi al conştiinţei — este un demers care implică, mai mult decît în oricare alt domeniu al umanului, ştiinţă şi conştiinţă. Aici, a putea face un lucru nu e suficient. În vara lui 1979, un ziar american, National Enquirer — cel puţin aşa s-a scris şi comentat —, i-ar fi propus celebrului chirurg Christian Barnard 200 000 de dolari dacă acceptă să fie consultantul unui neurolog american în încercarea de transplantare a unui creier uman. Zvonul a produs nelinişte în cercurile ştiinţi-

Scanned with OKEN Scanner

fice și medicale ale lumii și nu pentru că cineva ar fi avut vreo clipă convingerea că o asemenea grefă este cu putință. Nu imposibilul, nu faptul în sine că transplantul creierului nu era viabil scandaliza lumea științifică în primul rînd. Problema principală, de mare gravitate, ce se punea era responsabilitatea morală a actului în sine.

Constantin Arseni era în această privință de neînduplecat. A, fără îndoială, în înfruntarea cu moartea, pentru a salva omul, aici era partizanul îndrăznelii. Avusese nu puține discuții în tinerețea sa cu profesorul Dumitru Bagdasar. Se înțelegeau bine și totuși confruntările erau destul de dure. Bagdasar era conservator în operații, Arseni, pe atunci, ultraradical. Și în concepții, și temperamental se deosebeau. Bagdasar — calm, blajin, Arseni — impulsiv, violent. Dar pe pozițiile pe care se situau, întrebarea era mereu aceeași : cît de departe se putea merge pentru a nu închide porțile fie și ale unei singure șanse, dacă aceasta există.

Neurologul încerca să convingă. Vroia să facă o autoexperiență, o experiență pe propria lui persoană, pentru a obține un răspuns la întrebarea care-l frămînta :

— Trebuie să obțin o paralizare completă a musculaturii, cu excepția, bineînțeles, a mușchilor inimii. Numai așa voi putea avea certitudinea...

— Folosind ce anestezic ? Niciunul nu ți-e bun...

— Curara... Pieile roșii o folosesc, obținînd exact ceea ce urmăresc : inima continuă să funcționeze, în vreme ce tot restul corpului e imobilizat... Așa dar, cu 100 mg de succinilcholină pură...

— Foarte interesant, spuse profesorul. O singură întrebare aș vrea să-ți mai pun. Crezi că pieile roșii ar fi fost foarte tulburate dacă săgeata otrăvită cu curara ar fi condus și la alte efecte decît cele urmărite ? Printre altele, să zicem... moartea dușmanului lor ?

— Sigur, riscurile sînt riscuri... dar m-am gîndit foarte bine...

— Foarte bine nu te-ai gîndit. Nu sînt de acord și cu asta am încheiat !

Scanned with OKEN Scanner

Dr. M. era nemulţumit. Sigur, ştia că dacă autoexperienţa lui ar fi ieşit prost, răspunderea ar fi căzut tot pe umerii profesorului. Dar în cazul Margaretei Iliescu, de pildă, îşi asumase o răspundere cu mult mai mare, oricum, cu implicaţii mai grave. Era chiar pe punctul să-i amintească, dar renunţă. Faptele se petrecuseră prea recent pentru ca ele să se fi şters din memorie. Se mai întreba, da, se mai întreba chiar şi acum, asemenea altor colegi : dacă ar fi fost în locul profesorului în faţa acestei alternative, ar fi îndrăznit ?

*

Pe scurt, lucrurile se petrecuseră astfel. Fata reuşise să-l înduplece pe profesor să accepte operaţia. Au fost chemaţi părinţii să-şi dea consimţământul. Profesorul le-a expus situaţia. În concluzie, operînd-o, exista poate o şansă. Minimă, desigur, dar... Mama a început să plîngă, să se zbuciume, să ţipe de durere, să-şi blesteme soarta, dar... dacă îi era dat să moară, să moară acasă, creştineşte. Nu, nu putea admite s-o ştie ciopîrţită ca pe un cîine...

Profesorul n-a pledat, n-a insistat. I-a lăsat să se decidă. Dar lucrul a rămas aşa, decis o dată pentru totdeauna. Urmau s-o ia acasă. Nici vorbă de consimţământ. Numai că fata refuza să plece. Părea că nimic n-o putea clinti din hotărîrea ei de a se opera. Au intervenit medicii, surorile. Părinţii au început să-i ameninţe. Era clar ca lumina zilei, nu putea fi operată fără consimţământul lor.

Poate îndîrjirea fetei fusese şi mai mult încurajată de dubiul pe care profesorul şi-l manifestase privind diagnosticul neurologilor. Se şoptise şi acest fapt. Oricum, dacă o operează şi moare — şi n-are cum să fie altfel — Constantin Arseni, cu toată celebritatea lui, va suporta consecinţele. Legea e lege, iar părinţii erau în stare să răstoarne munţii ca să-şi astîmpere durerea. Cine ar fi putut spune cu deplină linişte care era măsura cu care se puteau cîntări faptele cînd dreptatea se afla şi într-o sferă, şi în alta. Se încălca legea, se sfida o mentalitate, oricare ar fi fost ea — sau se refuza unui om şansa de a trăi, de a

Scanned with OKEN Scanner

fi ? Ce atitudine se impunea pentru ca medicul să fie în acord cu conştiinţa sa ?

În nici un tratat din lume nu era înscrisă o asemenea soluţie. Constantin Arseni trebuia să se consulte doar cu el. Avea în urma lui o viaţă pe care o plămădise din muncă, din pasiunea de a şti pentru a putea acţiona. Făcuse facultatea de medicină la Cluj. O terminase la 22 de ani şi jumătate, neîngăduindu-şi decît excelenţa. Chiar şi la disciplina atît de aridă — propedeutica medicală — pe care o preda profesorul Ion Goia — „Ivan cel Groaznic", cum îl porecliseră studenţii pentru severitatea lui — excelase.

La Bucureşti venise adus de fratele său, Valeriu Arseni, chirurg la Urgenţă. Valeriu îl prezentase profesorului Dumitru Bagdasar. Şi din acel moment, programul timpului său a fost invariabil acelaşi : clinică şi cercetare, bolnavi şi bibliotecă. De trei-patru ori pe săptămînă făcea gărzi la Urgenţă. Iar după o activitate de 25 de ani, se hotărîse să scrie o carte despre traumatismele creierului. A ezitat : ştia oare deajuns ? A amînat aproximativ un an şi jumătate scrierea cărţii, pentru a lucra încă. În fiecare zi, între orele 11 dimineaţa şi 3 după amiaza, la Institutul medico-legal, a studiat toate creierele accidentaţilor morţi.

Se obişnuise să se scoale devreme, foarte devreme. Vroia să-şi gîndească în tihnă operaţiile înainte de a intra în sală. Îl puteai întîlni sosind la clinică de pe la patru şi jumătate dimineaţa, vara sau iarna. Intra în bibliotecă, îşi lua halatul şi citea sau medita pînă la ora cînd era fixată prima intervenţie... Adeseori desprindea din lecturi o idee care sintetiza un gest, o atitudine, un crez. Pusese pe cineva să scrie aceste fraze cu litere mari de tipar pe cartoane. Acesta era un mod al lui de a-şi împărtăşi părerile, concepţiile tinerilor şi chiar mai puţin tinerilor medici. Le oferea spre meditaţie, incitîndu-i la lectură şi dincolo de aceasta, la însuşirea unui comportament, a unui exerciţiu de gîndire. Era poate mai mult decît atît, era îndemnul la un dialog cu ei înşişi...

Întreg culoarul din dreptul cabinetului său era încărcat cu aceste „tablouri". Poate că în acele zile de interminabile discuţii asupra demersului medical, paşii se vor fi oprit mai mult în dreptul unui aseme-

Scanned with OKEN Scanner

nea citat : „Să nu faci ceva care să te facă să pierzi respectul pentru tine însuţi sau să te scadă în propriii ochi. Fă ca integritatea ta să fie etalonul rectitudinii şi fă ca ceea ce îţi impui singur să fie mai strict decît preceptele oricărei legi. Evită ceea ce este nedemn mai mult din cauza temerii de tine însuţi, decît din frica unei autorităţi din afară". (Baltasar Gracian.)

*

— Mai e ceva ? întrebă Constantin Arseni. La 12 trebuia să fie într-o altă clinică, solicitat la un consult. Dacă nu e nimic urgent putem discuta cînd mă întorc.

Secretara intră. O pacientă insista să vorbească cu el. Îi spuse numele.

— Să poftească !

— Nu, nu e aici. La telefon...

O ştia foarte bine, deşi, la drept vorbind, nu-i fusese pacientă. Cu o lună în urmă îi solicitase avizul să fie operată la Stockholm. Şi i l-a dat. De ce ? îl întrebaseră atunci toţi cei din jur. „A dorit aceasta foarte mult. Credea cu putere că lăsîndu-se operată de Olivecrona, se va vindeca, a replicat, încrederea e un lucru foarte important, iar Herbert Olivecrona e o somitate. Institutul Karolinska îşi merită cu prisosinţă renumele".

Luă receptorul şi răspunse cu amabilitate. Zîmbi fără bucurie, mulţumi de cîteva ori şi închise. S. C. era o actriţă, cu un talent remarcabil şi mai ales un om de mare curaj. Încerca cu un efort aproape supraomenesc să-şi mascheze suferinţa. Fusese o lună de zile internată în celebra clinică şi acum îi mulţumea profesorului, mărturisindu-i cu sinceritate reacţia marelui Oliveerona. Încă de la prima vizită, acesta se arătase teribil de surprins : „Cum, veniţi din România ? ! Dar dv. îl aveţi acolo pe Arseni !" S. C. ţinuse îndeosebi să-i spună aceasta.

Neurologul nu întrebă nimic. Cunoştea şi el foarte bine cazul. Ridică din umeri privindu-l pe profesor : „Păcat de fata asta", spuse. Uneori nu e deloc un privilegiu al medicului să cunoască dinainte evoluţia

Scanned with OKEN Scanner

unei boli la care medicina încă nu poate interveni salvator. Era un sentiment apăsător pe care elogiile transmise acum nu reuşeau să-l înlăture.

De fapt, părerea lui Olivecrona nu constituia o surpriză. Lui Constantin Arseni i se recunoştea, fără rezerve, meritul de a fi cel mai bun tehnician din lume. Avea o precizie încă neegalată în extirparea tumorilor din centrul creierului. Veneau la el pacienţi din Europa şi Africa. Şi destul de ades îl vizitau specialişti din cele mai diferite colţuri ale lumii. Nu de mult sosise o delegaţie americană de la una dintre cele mai moderne clinici de neurochirurgie. Iar la acea oră, noua clinică de neurochirurgie se afla doar în visurile profesorului. Se mai lucra în clădirea veche, cu toate inconvenientele ei de aspect şi utilare. Americanii erau dornici să-l cunoască la el acasă pe profesor, o celebritate a domeniului pe care o urmăriseră de la distanţă şi nu-şi ascunseseră deziluzia văzînd clădirea veche din acel complex de clădiri ale Spitalului nr. 9 „Gheorghe Marinescu".

Gheorghe Marinescu e un nume ilustru şi membrii delegaţiei îi evocau lucrările, dovedind o excelentă informaţie. Se sublinia remarcabila contribuţie... Patologia generală a celulei nervoase... în 1897... etc. etc.

Dar încetul cu încetul discuţia alunecă spre tehnicile moderne de lucru. Era domeniul în care se simţeau foarte mîndri. La ora aceea ei lucrau pe aparate capabile să furnizeze într-un timp extrem de scurt sute de radiografii pe creier, şi totul era computerizat. Şi diagnosticul...

Profesorul Arseni îi asculta cu toată atenţia. Era la curent, bineînţeles, îşi dorise şi el o seamă de aparate şi era încredinţat că le va avea într-o zi... acolo, în viitoarea clinică... Dar mai ştia ceva, aşa că, la un moment dat, profită să pună o întrebare aparent banală :

— Desigur că orice diagnostic are un procent de erori. Cîte erori dau aparatele dumneavoastră ?

— Erori ? Sigur, sigur... mmm, 20 la sută, răspunse unul dintre ei.

— Noi, e drept, nu lucrăm cu computere. Încă, spuse profesorul şi apăsă cuvintele de astă dată cu

Scanned with OKEN Scanner

voită ostentație : dar erorile noastre sînt între 2 și 3 la sută !

— Aveți diagnosticieni remarcabili !

Fusese o recunoaștere politicoasă ?

— Avem o școală cu vechi tradiții, după cum știți. Îmi amintesc că încă de pe cînd eram student, prin 1933—34, profesorul meu, Iuliu Hațieganu, ne spunea că unui bun clinician nu i se permit greșeli de diagnostic decît sub 5 la sută. De atunci, cunoașterea s-a dezvoltat... Așa că am reușit să scădem indicele de eroare sub 3 la sută.

— Cîte operații faceți dv. pe an ? În medie... veni întrebarea.

Profesorul se așteptase la această curiozitate... statistică. Nu era pentru prima oară cînd răspunsul apărea incredibil străinilor. Or, știa că în știință, orice afirmație, mai ales atunci cînd iese din tiparele obișnuitului, chiar dacă ar aparține unui laureat al Premiului Nobel, trebuie să poată fi verificată. Să aibă argumente indubitabile. Așa că deschise în fața oaspeților registrul. Aveau astfel sub ochi dovada obiectivă, neîndoielnică. Se uitau cu toții, schimbînd între ei observații, comentarii...

— N-aș fi crezut ! izbucni cel mai sobru dintre oaspeții americani, cel care pînă atunci afișase un ușor scepticism. Dar, domnule profesor, nimeni nu operează într-un an cît dumneavoastră într-o singură săptămînă !

— La dv., desigur, specializarea e atît de îngustă, încît e firesc să fie mult departajate cazurile. Eu am abordat toate problemele neurochirurgiei. Aceasta a și făcut să am la ora actuală cea mai bogată experiență. Și cea mai lungă... Fără să fiu cel mai vîrstnic dintre neurochirurgi... Am început foarte devreme. La 22 de ani. Și, după cum se poate constata tot de aici — punctă registrele clinicii —, mortalitatea e destul de mică.

— Interesant, interesant ! mormăi un profesor înalt, sobru, cu ochelari. Și adresîndu-se unui coleg: cu mult mai mică decît la noi !

— Cauzele acestor reușite sînt, vă dați seama, complexe, reluă profesorul Arseni. Dincolo de știința medicului de a examina bolnavul, dincolo de precizia

Scanned with OKEN Scanner

diagnosticului și experiența chirurgului, mai e ceva care oferă o explicație. În regimul nostru bolnavii au posibilitatea să apeleze la medic fără să-și facă probleme de bani. Asistența e gratuită, așa că nu ezită să vină la cea mai banală durere de cap. Aceasta face ca, frecvent, să se poată depista în fază precoce o eventuală tumoră cerebrală.

— Da, da, e un punct important : depistarea în fază precoce.

— E, de fapt, ceea ce ne preocupă și pe noi, dar... condițiile sînt altele, recunoscu cu un zîmbet cel mai în vîrstă dintre oaspeți.

Se aduceau cafele în bibliotecă. Profesorul îi conduse. Era bucuros să le arate ceea ce constituia una dintre realizările lui cele mai dragi. Nu era o bibliotecă computerizată, articolele nu erau oferite aici pe microfilme... dar cert putea fi socotită, prin numărul și valoarea lucrărilor, printre cele mai bune din lume, în specialitate.

Cafelele se răceau, uitate, pe masă. Oaspeții treceau cu privirea peste cărțile etajate, vădit impresionați. Erau aici și cele mai noi apariții, engleze, franceze, ruse... Profesorul le scoase imediat cîteva articole ai căror autori erau oaspeții. Era un gest care incită discuția în jurul unor experimente de ultimă oră. De aici și abordarea unei vechi și mereu prezente teme : responsabilitatea omului de știință. Cît de departe se poate merge ? Care este riscul ce poate fi sau nu poate fi asumat ?

— Pentru că ne aflăm în bibliotecă... spuse profesorul, scoțînd un articol al lui Szent Gyorgy și așezîndu-l pe masă... E o părere la care subscriu...

Da, cunoșteau articolul. Exprima într-o formă succintă și plastică un adevăr... „Creierul este un instrument destinat să asigure supraviețuirea și nu poate fi folosit decît pentru genul de treburi în vederea cărora a fost creat. O vacă, orice ar face, nu va fi niciodată capabilă să clocească ouă și nu ne putem folosi de un gramofon pentru a scrie o scrisoare sau de o mașină de scris pentru a asculta muzică. La fel, nu putem construi o mașină bazîndu-ne pe gîndirea științifică și apoi s-o facem să funcționeze sub imperiul sentimentelor sau al impulsurilor tot atît de primi-

Scanned with OKEN Scanner

tive ca egoismul, aviditatea și setea de putere. Rezultatele ar fi catastrofale. Știința a creat într-adevăr arme de o forță redutabilă în toate domeniile, dar de simțul nostru moral depinde felul în care sînt folosite, pentru a construi sau pentru a distruge".

*

Vizita delegației de neurochirurgi americani nu-l lăsase deloc indiferent, dar, ce-i drept, îi luase și timp, iar programul de lucru întotdeauna încărcat devenise practic sufocant. Își adusese aminte de aceasta mai ales pentru că în ziua aceea — acum i se părea îndepărtată — luase hotărîrea. Se mai întîmplase și așa-zisul accident...

Ceruse, imediat ce delegația plecase, foaia de observație a unui bolnav și radiografiile. Fusese internat în ajun și se aștepta la o evoluție proastă. Da, temerile lui se confirmau. Orice amînare putea fi fatală. Focarul amenința să izbucnească simultan în toate direcțiile.

— Trebuie operat chiar azi !

Fata cu tumora venise spre el, nu apucase să-i spună decît „Operați-mă !" și căzuse pe culoar. Iar părinții refuzau în continuare consimțămîntul.

— Mai bine o externați, îi spuse dr. M.

— Mai bine ! Mai-binele este dușmanul binelui.

— Domnule profesor... Asistentul năvălise pe ușă, roșu ca un rac fiert : N-avem sînge pentru transfuzii. N-a venit.

— Cuuum ?

Nu era o întrebare. Era un trăsnet. Nu făcea scandal. În spital, Constantin Arseni dezlănțuise o furtună.

Se rezolvase, firește. Telefoane. O mașină plecase în goană.

— Și eu credeam că nimic nu mă mai miră ! spuse profesorul prăbușindu-se pe scaun. O mică întîrziere, nu ? O mică neglijență, nu ? „Nu s-a livrat la timp !" Nemaipomenit ! O secundă ! O fracțiune de milimetru ! Viața unui om... Și ți se uită în ochi cînd le spui. Mai pot să ți se uite în ochi ! ? !

Încerca să-și adune gîndurile.

Scanned with OKEN Scanner

*

Se întorsese de la consult. În urma lui, un reporter alerga pe scări să-l prindă...

— Tovarăşe profesor !

— Poftim ?

— Vă rog să-mi acordaţi un interviu.

— Despre ce ? i-o tăie profesorul. N-am nici o noutate pentru presă. Nimic senzaţional. Nici o minune. Noi nu facem miracole. Cu asta se ocupă alţii. Noi muncim. Ce vrei să-ţi spun ?

— Ce vă preocupă ?

— Acum ? — se uită la ceas. Era unu şi jumătate. Să mănînc.

Reporterul zîmbi încurcat. Profesorul îl intimida.

— Hm, profesional, spuse el.

— Profesional ? Noua clinică... Cînd se va construi, poţi să vii să scrii despre ea.

— Şi altceva ?

— Durerea, tinere, durerea...

Altceva nu mai putu scoate de la el. Şi totuşi reporterul aflase — fără însă să-şi dea seama — titlul unei lucrări importante la care lucra profesorul. O scrisese în 1967 împreună cu un vechi colaborator al său, şi el neurochirurg, dr. Ion Oprescu. Volumul avea să primească Premiul „Victor Babeş“ al Academiei. 17 ani mai tîrziu, profesorul revenea asupra aceleiaşi teme, incluzînd noile concepţii ştiinţifice, noile tehnici de abordare şi de intervenţie.

În faţa cabinetului îl aştepta neurologul.

— Trebuie să vă conving că am dreptate. N-o să dau greş.

— În tinereţe toţi sîntem convinşi că nu dăm niciodată greş. Că avem dreptate sută la sută. Din fericire sau din păcate, cum vrei să spui, viaţa şi-a luat asupra ei sarcina să ne înţelepţească.

— Nu zic nu, dar în cazul în speţă...

— Întotdeauna e „cazul în speţă“. Cînd ai să te mai maturizezi ?

— Am 35 de ani, nu uitaţi...

— Şi ce-i cu asta ? Dacă vrei să ştii părerea mea, matur devii abia pe la 45.

Scanned with OKEN Scanner

— Glumiţi.

— Poate vei fi tu mai altfel. Ştii cînd a intervenit schimbarea esenţială în viaţa mea ? La 47 de ani. În 1959. Ţi-o spun precis. Mă aflam într-un schimb de experienţă la Moscova. Intram în clinică la 6 dimineaţa şi terminam pe la 5—6 seara. Aveam o cameră frumoasă, eram singur şi puteam să reflectez. Nimeni — pot să te asigur — nu m-a privit vreodată cu asprimea cu care m-am privit eu, sancţionîndu-mi impetuozitatea, susceptibilitatea şi chiar intransigenţa cu care judecam faptele oamenilor. Am reflectat îndelung la modul de comportare în societate şi la cum anume trebuie să-ţi gîndeşti meseria, la atitudinea şi seriozitatea pe care s-o ai şi în aplicarea principiilor, am trecut în revistă ce am învăţat şi ce ştiu şi am meditat asupra întinderii ignoranţei noastre, mi-am revizuit certitudinile şi am încercat, cu sinceritatea pe care un om este capabil s-o aibe în dialog cu el însuşi, să-mi răspund la întrebări, la întrebările cele mai dure... Tăcu pentru cîteva clipe, apoi către tînărul său colaborator : Sper pentru tine... să-ţi găseşti un asemenea răgaz...

— Înţeleg de ce-mi spuneţi toate astea acum... Credeţi — nu-i aşa ? — că nu m-am gîndit suficient, că e o discrepanţă prea mare între riscul pe care mi-l asum şi ceea ce vreau să obţin...

— Este o întrebare la care trebuie să-ţi răspunzi singur... Şi de fapt întrebarea corectă e puţin alta. Şi nu e contabilă. Nu e vorba dacă riscul e mai mare decît rezultatul şi cu cît anume. Ci important e să ştii : de ce ? De ce trebuie să faci aşa şi nu altfel ?...

Dr. M. avea sentimentul că stătuseră pentru prima oară cu adevărat de vorbă. Sau poate totul avea acum o altă rezonanţă, cuvintele aveau un tîlc anume. Şi aceasta pentru că numai cu o dimineaţă înainte fusese operaţia. Fata cu tumora...

*

Profesorul intrase în sală cu acelaşi calm obişnuit. Pe culoare era o linişte aparentă. Era poate ciudat cum, în acea dimineaţă, cele mai imperceptibile zgomote căpătau stridenţe de nesuportat. Părea că tot

Scanned with OKEN Scanner

personalul medical se simţea implicat într-un proces imaginar în care peste orice replică se suprapuneau obsesiv aceleaşi şi aceleaşi secvenţe : părinţii fetei. Fiecare avea aerul că rediscută în gînd alternativele, găsind argumente perfect inutile acum. Le devenea atît de evident că neoperînd-o, nu i s-ar fi făcut niciodată vreo vină profesorului. Nimeni nu se îndoia de evoluţia bolii. Dar ce scandal, ce vîlvă avea să se iste pentru că a încercat, pentru că a sfidat toate pronosticurile neurologilor, pentru că, mai ales, n-a ţinut seama de indispensabila, dar absolut indispensabila confirmare a părinţilor. A mers pe flerul lui ! Se bizuia pe acel simţ pe care o îndelungată experienţă îl ascuţise într-atît, încît sesiza insesizabilul. Şi dacă-l înşelase ? Şi cine mai crede astăzi în fler ? A, da, se mai putea crede în astre, în ghicitul în cărţi şi în palmă, se acorda credit şi bunăvoinţă unui vindecător apărut peste noapte care promitea în dreapta şi în stînga că vindecă nevindecabilul, dar unei asemenea personalităţi nimeni nu i-ar fi iertat vreodată eşecul. Eşecul într-o înfruntare cu moartea, desigur. Ar fi fost destui care să jubileze, gata oricînd să facă din această nereuşită un exemplu, un argument, un... caz în discuţie. Nu era pentru prima oară cînd profesorul risca. Nici a doua, nici a suta oară cînd forţa imposibilul. Istoria neurochirurgiei e poate una dintre cele mai dramatice povestiri despre om şi viaţă. Încercări şi înfrîngeri. Şi, fără îndoială, întîmplările pot fi numărate şi însumate în statistici. Abcesele cerebrale ? Înainte de război, din 100 de oameni operaţi decedau ...95 ! Azi, mortalitatea e redusă la zero. În traumatismele cu cheaguri de sînge, decesele se ridicau cîndva la 80—90 la sută, apoi au scăzut la 50 la sută, acum la 8 la sută. Ar putea fi continuată lectura coloanelor... Dar cine ar putea evalua în termeni statistici o moarte, una singură ? ! Şi încă moartea unui copil ? ! Cum s-ar putea justifica faţă de un părinte aritmetica unei încercări, fie ea cea mai sublimă între toate, dacă încercarea dă greş ? !

Dincolo de uşile sălii de operaţie, toţi ştiau că profesorul are de partea lui poate o şansă contra o mie. Şi că, ieşind din această înfruntare, el nu va găsi înţelegere decît dacă reuşea !

Scanned with OKEN Scanner

Operaţia începuse la orele 6 dimineaţa. Şi toate ceasurile păreau că merg înapoi. „Ce se întîmplă ?“ „N-au ieşit încă“. Se opera de trei ore.

Neurologul care doar asistase a apărut primul. „Ei ?“

— E bine, bine... Fata va trăi.

Păreau că nu înţeleg răspunsul.

Un neurochirurg din echipă a ieşit parcă grăbit.

— Ce se întîmplă, dragă ? îl opri un coleg.

— Ce vrei să se întîmple ? Fata a fost salvată, dacă asta vrei să ştii. I s-a scos tumora... Profesorul a intuit exact...

— Salvată ? întrebă o asistentă.

— Dar bineînţeles ! Nu vrei să-mi faci o cafea ? Mai avem încă patru operaţii astăzi... Sau poate mai bine un ceai... un ceai fierbinte ?

— Îndată ! exclamă asistenta, dînd din cap meditativ. Ia te uită la el ! „Bineînţeles !“

*

— Pot să vă întreb ceva ?

Dr. M. se tot învîrtea prin cabinet. Era preocupat de ceva şi nu ştia cum să înceapă.

— Poftim ! Întreabă ! spuse profesorul.

— Înţeleg că aţi avut certitudinea că veţi reuşi s-o salvaţi pe Margareta. Nu mă refer, evident, la extirparea tumorii, deşi, aşa cum era plasată, ar fi trebuit filmată operaţia ca document de studiu... ci la natura tumorii. Nu se poate să nu vă fi pus problema că s-ar putea să... să iasă prost...

— S-ar fi putut, răspunse la fel de calm profesorul.

— Ştiţi bine ce se spunea...

— Bagdasar avea o vorbă : dacă eşti împăcat cu conştiinţa ta, lasă lumea să vorbească !

— Lucrurile nu s-ar fi oprit deloc aici, de asta sînteţi şi dumneavoastră convins. Dacă aţi fi fost la începutul carierei, reacţia ar fi fost şi ea poate mai puţin violentă. Şi totuşi... mă întreb dacă atunci aţi fi avut o asemenea îndrăzneală, dacă aţi fi riscat...

Dr. M. continua să-şi dezvolte ideea în căutarea unor răspunsuri care să-i clarifice propriile lui fră-

Scanned with OKEN Scanner

mîntări. Profesorul însă părea că nu-l mai ascultă. Un cuvînt zvîrlit în discuţie agăţase din depozitul memoriei cîteva crîmpeie de viaţă dureros de dragi lui. Pînă mai de curînd nu-şi îngăduise răgazul să privească înapoi sau poate n-o făcuse din pudoare. Sînt gesturi pe care le faci şi care, gîndea, nu trebuie aduse în cîntarul timpului. Îi aparţineau doar lui. Şi totuşi, în urmă cu cîteva zile, un bătrînel îl obligase să facă acest drum înapoi, în anii tinereţii lui.

*

— Vă caută cineva... Nu vrea să-şi spună numele, dar vrea neapărat să vă vadă.

A intrat atunci un bărbat, să fi avut vreo 60 de ani. Înalt, bine îmbrăcat, cu privirea senină, chiar jovială. Venea spre el cu mîinile întinse, cuprinzîndu-i-le pe ale sale, într-un gest de efuzivă prietenie bărbătească.

— Tovarăşe Arseni..., tovarăşe Arseni, ce bucuros sînt să te întîlnesc ! M-ai uitat, aşa-i ?, adăugă zîmbindu-i cu toată faţa.

Profesorul era oarecum încurcat. E drept, nu-şi aducea aminte de unde-l ştie. Îl operase ? Ţinea perfect de bine minte toate, absolut toate operaţiile, dar nu găsea deloc acest chip în memoria sa.

Îl invită să ia loc. Nu ştia bine cum să i se adreseze, dar oaspetele nu-i dădu timp :

— L-ai operat săptămîna trecută pe un nepot de-al meu. Vreau să-ţi mulţumesc din inimă... N-am putut veni pînă acum... Dar, ca să vezi, întîmplarea ! Chiar întîmplarea aceasta nefericită cu accidentul nepotului meu a făcut să ne întîlnim... să ne reîntîlnim...

Se ştiau aşa dar, de cînd, cum ? Constantin Arseni îl privea cu atenţie. Parcă da, ceva din figura acestui om îi era cunoscut... mişcarea buzelor, bărbia puţin alungită... un gest al capului... Şi la un moment dat, de sub pielea ridată a celui din faţa sa, apăru conturul viguros al unui bărbat tînăr, ochii îşi recăpătară strălucirea cu reflexul negrului de cărbune al irisului... Da, acum îşi amintea... Trecuseră ani mulţi de cînd nu s-au mai văzut...

Scanned with OKEN Scanner

— Mi-ar fi plăcut să pot face ceva și eu pentru dumneata — spunea oaspetele și uite tot eu ți-am rămas dator. Dator cu două vieți acum...

L-a cunoscut în 1939. Îl urmărea Siguranța. L-a ascuns atunci în clinică. L-a trecut, sub un nume conspirativ, ca pacient printre bolnavi... În fond, făcuse cu el ceea ce făcuse și cu alți comuniști. Pe unii îi adusese în clinică, pe alții îi ajutase cu bani, cu medicamente, după cum se ivea cazul...

— Putea să iasă al naibii de rău pentru dumneata. Ți-ai riscat atunci nu numai titlul de medic, meseria, nu ?, dar și viața, tovarășe Arseni, păi asta nu-i puțin lucru...

Profesorul făcu un gest de închidere a acestui subiect. Nu povestise niciodată nimănui pînă acum că fusese el organizatorul unor atare spitalizări salvatoare, că fusese alături de ilegaliști, susținîndu-i, crezînd cu putere în cauza lor...

— Alții s-ar fi lăudat... spuse, dînd din cap cu înțeles, oaspetele.

— Eu nu m-am luat niciodată după alții, replică prompt profesorul. Mai bine vorbește-mi despre dumneata...

*

Se făcuse seară.

— Mergeți acasă ? îl întrebă dr. M. Vă conduc...

Profesorul începu să-și strîngă hîrtiile de pe birou, revistele, cărțile...

Intră secretara.

— A venit V. Se scuză că a întîrziat din cauza circulației, adăugă observînd că profesorul își consulta îndelung ceasul.

— Eu nu mai sînt aici. Am plecat acum o jumătate de oră, spuse el sec.

V. era un mecanic în a cărui sarcină intrau instalațiile din sălile de operație. Îl chemase ca să audă din gura lui că verificase totul perfect, iar el...

În fața clinicii opri o mașină a Salvării.

— Cine e de gardă acum ? întrebă.

I se spuse și părea mulțumit. Putea pleca. Și totuși ezită.

Scanned with OKEN Scanner

— Vreți să rămîn și eu ? îl iscodi mai mult într-o doară dr. M.

— Domnule profesor... Pe ușă năvălise anestezistul abia suflînd... Aparatul de anestezie e dereglat !

— Unde e V. ? întrebă profesorul, făcînd să explodeze liniștea clinicii.

Cînd într-un tîrziu, totul reintră în normal, profesorul spuse încă furios, dezbrăcîndu-și halatul :

— Poftim ! Am ajuns aproape de perfecțiune cu tehnicile operatorii. Afirmi, cu capul sus, că din punct de vedere strict chirurgical o intervenție pe creier nu ne mai ridică probleme... Și o întîrziere, o neglijență îți poate pulveriza ani de efort... ! „Ceasul rău !“ nu ? Mă întreb uneori care este cea mai aprigă luptă pe care trebuie s-o dăm ? Împotriva morții ? Nu, nu, pe aceasta o cîștigăm mai ușor. Împotriva inconștienței, a nepăsării, a indolenței, a iresponsabilității...

*

A trecut de la acea zi mai bine de un deceniu și jumătate.

Îi făceam o vizită profesorului — se nimerise să fie 3 februarie, dar ora de întîlnire mi-o fixase ca pentru o zi oarecare, adică după timpul de operații... Cabinetul era altul, bineînțeles. Neurochirurgia se afla acum în noua clădire — un bloc turn de 10 etaje. „Nici o clinică din lume nu dispune de atîtea paturi cîte sînt aici“ îmi spusese cu evidentă mîndrie. Pe culoarul din față atîrnau cartoane mari cu citate dragi lui : „Munca neurochirurgului este un sacrificiu compensat de frumusețea profesiunii“. (Penfield) Înăuntru, în biroul său, de jur împrejur, cu excepția peretelui de sticlă, se înșiruiau pe cîteva rînduri portretele marilor personalități — români și străini — ale neurologiei și neurochirurgiei. Un album de fotografii deschis la toate paginile. „E bine ca tinerii să știe cum arată cei despre care învață, cei despre care aud, cei care au lăsat în profesiunea aceasta ceva din gîndirea lor, din strădania de a aduce o lumină în marea de necunoscut...“ a venit explicația. Bănuiam însă dincolo de această intenție mărturisită și o implicare sentimentală în acest lung șir de

Scanned with OKEN Scanner

precursori și colegi de generație. Firesc. Făcea parte din aceeași familie spirituală, din același „neam" de căutători ai adevărului, ai unor certitudini prin desișul ipotezelor și neștiutului...

Cînd își începuse activitatea în 1935, tratamentul era simplu, dar aproape nimic fundamentat științific. Poate era o epocă mai romantică, într-un anume fel mai eroică. Se „naviga" mai periculos. „A studia fenomenele bolii fără cărți înseamnă a naviga pe o mare pentru care nu există hărți, a studia însă cărțile fără bolnavi înseamnă, spunea William Osler pe la începutul secolului, a nu naviga defel". Dascălii lui, pentru a ne referi la ei, cunoșteau bine această cerință. Dar cît se știa atunci ? Dascălii lui... Erau îndeosebi cîțiva dintre ei de care se simțea cu putere legat. Fiecare ivea un noian de întîmplări, de relații.

Dumitru Bagdasar ? Au lucrat nu numai în clinică, dar din 1939 s-au aplecat să scrie un tratat de neurochirurgie. În limba franceză. Primul volum : „Tumorile cerebrale". În 1946 Bagdasar a murit. A trebuit să continue singur acest atît de pretențios tratat. Primul din lume în specialitate. În 1979 prezenta primul din cele cinci volume ale „Tratatului de neurologie" apărut sub redacția sa. Între aceste două lucrări era de fapt partea cea mai bogată din istoria științei medicale.

Iuliu Hațieganu... „Era un mare diagnostician și avea o nesfîrșită căldură sufletească", comentă profesorul în spatele meu, urmărindu-mi privirea. Îi fusese timp de patru ani profesor la Cluj.

Ion T. Niculescu... Cîte amintiri nu-l legau de acest mare profesor. „Era unul dintre marii histologi ai lumii — îmi spuse. Se numără printre primii care s-au ocupat de sistemul nervos".

Grigoriu Cristea... Profesor, șef de lucrări... Nu exista în lume un chirurg ginecolog asemenea lui. Poseda o tehnică absolut uimitoare. Învățase chirurgia de la Toma Ionescu. Odată, în vizită la Paris, a fost invitat să opereze în fața unei asistențe strălucite de chirurgi. A făcut senzație. Tăietura o făcea cu atîta precizie și rapiditate încît nu curgea nici o picătură de sînge. Jean Louis Faure, un renumit ginecolog

Scanned with OKEN Scanner

francez, l-a felicitat la sfîrșit, declarînd că nu se mai văzuse așa ceva.

Iacob Iacobovici... Lucrase cu el împreună la Urgență. Era un chirurg eminent, un excelent profesor și renumit prin intransigența sa, care făcea dealtfel ca serviciul condus de el să funcționeze exemplar.

Cît de mult se schimbaseră lucrurile în știința neurochirurgiei mai ales ? S-ar putea spune nu mult, ci radical. Ce se știa de pildă în urmă doar cu zece ani despre hidrodinamica cefalorahidiană ? Practic, nimic. Și nimeni nu ar fi putut explica — și nici trata — tulburările neurologice și psihice aferente. Dar a vorbi de tot ce s-a obținut în cunoașterea creierului în ultimii zece-douăzeci de ani ar însemna transcrierea aici a voluminosului său tratat. Se înaintase în cunoaștere, se schimbaseră tehnicile și metodele de lucru, se produseseră revoluții în modul de interpretare, în concepții.

Era în acea zi, 3 februarie, ziua de naștere a profesorului. De aceea poate măsuram împreună — fără s-o spunem — un timp de viață, un itinerar de lucru... Operațiile făcute în peste 40 de ani, zi de zi... Vreo 18 volume, de la „Tratatul de neurochirurgie" cu profesorul Bagdasar, sau de la „Tumorile cerebrale" la cele mai recente — monografia despre „Durere" și volumul „Anatomia patologică a tumorilor cerebrale", în care schimba efectiv multe dintre concepțiile existente... Fusese ales membru titular, corespondent sau membru de onoare al multor academii și societăți medicale, printre care, Academia Republicii Socialiste România, Societatea spaniolă de neurochirurgie, cea sovietică și cea franceză, Academia internațională de neurochirurgie, Academia de științe din New York, Academia regală britanică de medicină, Societatea franceză de neurologie. Era membru fondator al Societății de psiho-neuro-endocrinologie și în comitetul de redacție al revistei „Acta neurochirurgica" ce apărea la Viena. Fusese distins cu numeroase medalii, ordine, premii...

Fără îndoială, făcuse această călătorie înapoi, căci îndată ce apăru doctorul Dănăilă, nu-i lăsă răgazul să-l felicite și începu :

Scanned with OKEN Scanner

— Tocmai mă gîndeam acum la ceva. Cînd am să mor... o să vină fiecare să spună, aşa cum se obişnuieşte, un discurs... Şi cam toate sînt la fel... cînd s-a născut, unde, a făcut asta şi asta... la cîte academii străine a fost ales membru şi uite... şi Academia noastră l-a considerat pînă la urmă corespondent, nu ?

Dr. Dănăilă era obişnuit cu ironiile profesorului şi încercă de cîteva ori să-l întrerupă. Dar profesorul nu se lăsa întrerupt :

— Stai şi ascultă. M-am gîndit ce să spui tu. Tu să povesteşti cum am scris lucrarea asta...

Ridică în aer revista elveţiană „European Neurology“ în care era inserat un articol al său : „Sindromul de logoree în tumorile cerebrale“.

Profesorul Arseni a publicat în toate revistele de specialitate din lume cîte una sau chiar două lucrări pe an — în ţară mai multe —, de fapt sînt peste 300 de lucrări. Le adusese corecturi cu o scrupulozitate greu de întîlnit, dar de astă dată chiar şi pentru meticulozitatea lui constituia un record : lucrarea îi luase nouă ani şi făcuse... 31 de corecturi. Concentrase, concentrase mereu la esenţă şi, de la cele 40 de pagini cît avusese iniţial, rămăseseră 6 pagini, pe care le-a trimis spre publicare. Aproape un paradox al temei abordate.

— Asta să povesteşti tu !

...Se încheia una din zilele obişnuite de lucru ale profesorului Arseni.

Scanned with OKEN Scanner

Încă un pas mai departe în cunoaşterea naturii

De pe puntea navei o rafală de strigăte pătrunse pînă în cabina-laborator a dr. Mihai Băcescu. „Ce s-o fi întîmplat acolo ?“ îşi spuse el, mai mult deranjat decît curios. Musafirul insolit pe care-l avea în faţă merita toată atenţia. Era un mic răcuşor. Nu-l mai văzuse niciodată pînă atunci şi, după toate probabilităţile, era pentru prima oară cînd un asemenea exemplar se lăsa privit de un om de ştiinţă. Răcuşorul ar fi fost, în ce-l priveşte, mai bucuros să fi rămas în mîlul de lîngă coastă — nu se simţea deloc în siguranţă pe luciul mesei, iar cinstea de a i se conferi o identitate şi, cu aceasta, intrarea în marile cataloage academice îl lăsa indiferent. Larma însă stăruia şi se auzeau paşi alergînd pe punte. De douăzeci şi ceva de ani de cînd cu-

Scanned with OKEN Scanner

treiera mările și oceanele lumii, dr. Băcescu se obișnuise să discearnă, chiar și din modulațiile vocilor, dacă era vreun motiv de îngrijorare. Nu părea. Auzi însă și ușile celorlalte cabine-laborator deschizîndu-se. Se hotărî să iasă, reintroduse cu părere de rău răcușorul într-un bocal bine fixat în raft și urcă. Zgomotul venea dinspre pupa. Se întîlni în drum și cu ceilalți colegi, apăruse și căpitanul, calm, cu acea degajare a omului pe care nimic nu-l mai poate surprinde. Marinarii și pescarii erau cu toții îngrămădiți ca la un spectacol uluitor. Fluierau, vociferau, cu împătimirea pe care ți-o dă participarea la o luptă pe viață și pe moarte. La ivirea căpitanului, larma se mai potoli, oamenii se traseră deoparte, făcînd loc. Unul dintre marinari ridică atunci din nou ceea ce se prinsese în cîrligul navei : un ton uriaș sfîrtecat pe jumătate.

— Hm, mda, păcat, comentă căpitanul laconic.

În urma navei, rechinii își disputau o altă pradă.

— Ca în „Bătrînul și marea“ spuse dr. Mihai Băcescu, gîndindu-se la povestirea lui Hemingway. Resimțea straniu ecoul unei drame a cărei cruzime natura o ignorează.

Pescarii navei „Thalassa“ își reluaseră lucrul, trecînd cu o copilărească rapiditate de la urletele de mînie și ciudă la chiotele de entuziasm. Pescuitul era bogat în această zonă a Oceanului Indian. În numai trei ore și jumătate reușiseră să prindă 360 de toni. Exemplarele erau frumoase. Fiecare cîntărea 40 de kilograme. Oricum, cei mai mulți erau toni mari. Nimeni nu mai avea timp să se gîndească la vînătoarea din adîncuri. Doar cercetătorii păreau să-și fi abandonat în acea zi treburile, cumva tulburați și meditativi.

Calcarul solului dădea apelor oceanului o culoare lăptoasă, mai degrabă neplăcută. Dar pe această „pînză“ informă, murdară și mototolită, se desenau continuu săgeți albastre și cercuri roșietice, puncte negre și volute cenușii. Cel puțin așa apărea proiecția vieții pe întinderea aceea de ape, cu sclipirea albastră a spinărilor peștilor zburători și lucirea de aramă a crabilor înotători... Curbele cenușii deve-

Scanned with OKEN Scanner

neau din ce în ce mai dese, mai apropiate... Erau delfinii. Veneau în grabă, săltînd din apă din ce în ce mai sus.

— Pe cinstea mea dacă n-a sărit doi metri în sus ! se auzi vocea baritonală a unui marinar.

Un tehnician reglă imediat aparatul de localizare a peştilor, deschizînd amplificatorul, captînd „emisia" delfinilor. Acum, pe punte, răsunau straniu „comenzile" şi „discuţiile" acestor animale a căror inteligenţă captivează încă ştiinţa. Şi fiecare dintre cei ce ascultau putea jura că înţelege ce-şi „spun". Din inflexiunile şi tonalităţile folosite se putea într-adevăr deduce fie un îndemn la vînătoare, fie un strigăt de bucurie, fie o chemare la o nouă regrupare...

Veniseră toţi, marinari şi oameni de ştiinţă, să urmărească noul spectacol al zilei.

— Trebuia să luăm cu noi un aparat de filmat, spuse cineva.

— Filmările nu mă privesc, glumi tehnicianul. Eu mi-am făcut partea mea. Am asigurat sonorizarea...

Toate „replicile" pe care delfinii şi le schimbaseră atunci au fost înregistrate pe bandă. O copie avea să-i fie oferită doctorului Băcescu.

*

Oceanul Indian. Acest „continent" scufundat, cuprinzînd o parte din viaţa Terrei, din bogăţiile ei, din frumuseţile ei, din ciudăţeniile ei... fusese ignorat de ştiinţă. Era o pată albă pe harta cunoaşterii, în ciuda faptului că era traversat de mult şi continuu de nave mari şi mici, navigînd sub toate pavilioanele ! Abia în deceniul al şaselea UNESCO luase iniţiativa explorării lui, cu deosebire a reliefului de fund şi a faunei pelagice de larg. Dar, de fapt, cît de bine era cunoscut oceanul planetar ? Practic, cum observa dr. Băcescu, cercetările serioase ecologice, etologice — de comportament — şi zoogeografice au început din 1957, odată cu anul geofizic internaţional. Cum platforma continentală a Oceanului Indian rămăsese mult mai puţin cercetată, Institutul ştiinţific şi tehnic pentru pescuit marin al Franţei s-a oferit să aco-

Scanned with OKEN Scanner

pere această lacună, într-o campanie de explorare pe perioada 3 noiembrie 1976 — 9 aprilie 1977, cu „Thalassa", cea mai modernă navă a sa. La programul ştiinţific (care era dublat de unul de pescuit) participau şapte cercetători francezi, cîţiva specialişti ai ţărilor riverane Oceanului Indian şi savantul român, stăruitor solicitat, pentru renumita lui competenţă în crustacei şi alte nevertebrate. Dr. Băcescu fusese evident bucuros de acest prilej, care-i oferea dubla satisfacţie — de a putea descoperi reprezentanţi, neştiuţi pînă atunci, ai unor specii şi, în acelaşi timp, de a îmbogăţi tezaurul muzeului bucureştean „Grigore Antipa", căci i se permisese să aleagă orice şi oricît din captura ştiinţifică.

Călătoria începuse sub auspiciile cele mai favorabile. Se lucra intens şi fiecare zi apărea mai încărcată decît cea dinainte. Se aşteptau la noutăţi şi ele se ofereau din abundenţă. Ce altceva şi-ar fi dorit mai mult un explorator ? Poate doar forţa de a-şi multiplica ochii pentru a cuprinde dintr-o dată tot ceea ce era de cuprins, poate darul de a fi în acelaşi timp în faţa năvodului în care se prindeau laolaltă vietăţile apelor şi în laborator, unde exemplarele alese aşteptau să fie studiate... Timpul devenea mereu mai scurt, mai ales că pînă la 9 aprilie, cînd se încheia expediţia, nu mai rămăsese decît aproximativ o lună...

*

— Sînteţi din Bucureşti, nu-i aşa ? l-a întrebat la un moment dat căpitanul, fără nici o legătură cu discuţia care începuse atunci, la masa de seară. Unde locuiţi ? În centru ?

— Da, în centru..., răspunse dr. Mihai Băcescu, oarecum surprins. Stau într-un bloc obişnuit pe bulevardul Bălcescu, adăugă, încercînd să înţeleagă rostul unei atare întrebări...

— Îhîm, da... făcu căpitanul şi se închise în sine, tăcut şi morocănos.

Conversaţia îşi urmă cursul mai departe pe teme ştiinţifice.

Era în martie 1977.

Scanned with OKEN Scanner

Căpitanul nu-i comunică doctorului Băcescu decît a doua zi, puţin înainte de a face o escală : în ţară fusese cutremur... I se înlesni legătura telefonică cu familia. Din fericire, toţi ai lui erau în viaţă. Şi cei de la muzeu, dar muzeul suferise. Ceru să i se îngăduie să se întoarcă imediat acasă. Dar şi autorităţile române şi institutul francez şi-au luat asupra lor sarcina de a-l convinge să-şi ducă pînă la capăt misiunea. În ţară, viaţa îşi reluase cursul aproape normal, se lucra zi şi noapte pentru a fi cît mai grabnic înlăturate efectele, fără îndoială grave, ale cataclismului natural. Şi firesc era ca fiecare să-şi facă datoria acolo unde prezenţa lui se dovedea a fi mai necesară. Or, dr. Mihai Băcescu avea posibilitatea să ajute muzeul continuîndu-şi lucrul în cadrul expediţiei. Era limpede, îi revenea misiunea să aducă cît mai mult, ca să înlocuiască măcar în parte exponatele pierdute.

*

„Thalassa“ îşi ridica ancora. Se afla din nou pe puntea ei, ca pînă ieri, ieri cînd nimic nu părea să întrerupă bucuria cercetării, afară de întîmplările mării. Încerca să-şi limpezească gîndurile, dar în faţa ochilor se recompuneau cu tenacitate aceleaşi şi aceleaşi imagini : sălile muzeului, cu fiecare amănunt arhitectural, cu fiecare firidă, cu fiecare exponat în parte.

Pe navă se făceau acum pregătiri pentru o scufundare în adînc şi se pregătea pentru aceasta lansarea uneia dintre „farfuriile Cousteau“. Altădată ar fi asistat cu plăcere. Faptul în sine desigur intrase în obişnuitul campaniei, dar emoţiile noutăţilor ce aveau să fie culese începeau de la primele manevre ale scufundării. De astă dată preferă să se retragă în cabina sa. Îşi aminti aproape fără voie că, într-una din primele zile pe navă, cineva îl întrebase dacă şi la noi se foloseau pentru studiul Mării Negre tot farfuriile Cousteau, iar un altul formulase cu condescendenţă :

— De cînd se ocupă România de oceanologie ?

Dr. Băcescu se făcuse că nu bagă de seamă insinuarea şi începuse cu acea lentoare şi sfătoşenie în

Scanned with OKEN Scanner

glas cu care se porneşte de obicei la drumul lung al povestirilor.

— Şi în acest domeniu noi avem o tradiţie pe cît de veche, pe atît de strălucită. Seria preocupărilor a fost deschisă în 1897—98 de un biolog român, încă foarte tînăr pe atunci, nu se poate să nu-i fi auzit numele : Emil Racoviţă.

Cei aflaţi prin preajmă începuseră să se apropie, discuţiile colaterale se întrerupseră. Cîţiva încercaseră chiar să repare gafa tînărului „Dar bineînţeles... cine nu auzise de Racoviţă !"... Un cercetător spuse chiar că pînă şi bucătarul navei era la curent, dispus să povestească cu haz cum îi terorizase Louis Michotte cu prăjiturile lui de nemîncat pe cei de pe nava „Belgica".

— Adevărat ? N-am ştiut asta, vreau să spun că nu ştiam că bucătarul a citit cartea lui Emil Racoviţă „Vers le Pole Sud".

— N-aş jura, spusese un oceanolog. Eu o am, e o ediţie rară, căci aşa cum ştiţi ea a apărut în 1900 şi s-a epuizat foarte repede, dar anecdotica a circulat mereu mai ales printre... „oceanologi", glumise el.

Păreau că se întrec în a-şi dovedi cunoştinţele, ca să risipească cît mai repede momentul de stînjeneală. Da, ştiau, ştiau chiar uimitor de bine, deşi nu era vorba de un francez, ci de un român. Îi cunoşteau meritul de a fi fost primul biolog din lume care s-a ocupat de cercetarea apelor antarctice. Lui i se datora descoperirea în strîmtoarea din Drake a unui adînc bazin oceanic, descrisese primul o nouă strîmtoare şi noi pămînturi, descoperise fauna terestră şi adusese flora completă a unui pămînt antarctic. Descoperise un platou continental întins şi pentru prima oară adusese floră şi faună de la sudul cercului polar. Pentru prima oară ştiinţa poseda, prin strădania lui, observaţii meteorologice care schiţau climatologia Antarcticii. Făcuse observaţii magnetice din locuri pe unde nu se păşise pînă atunci. Şi toate acestea pentru a vorbi doar de una dintre preocupările marelui savant, doar de călătoria lui la Polul Sud.

— ...Pe nava „Belgica", îndrăznise să sublinieze un viitor căpitan de vas, era prim-locotenent Roald

Scanned with OKEN Scanner

Amundsen, iar dacă memoria nu mă înşală, şefii expediţiei erau De Gerlache şi Lecointe.

Dr. Băcescu zîmbise amuzat.

Discuţiile se însufleţiseră. Se făceau corelări între eroismul primilor exploratori şi puţinătatea mijloacelor de care dispuneau cu tehnicile precise, complexe de astăzi.

— S-a scurs, iată, un secol, timp în care tehnica a înregistrat progrese spectaculare, dar oceanul planetar continuă să rămînă o *Terra incognita.* Am ajuns să ştim astăzi mai mult şi mai multe despre cosmos decît despre ocean, se auzise vocea oceanologului francez.

— Fără să vă contrazic cu nimic în ceea ce aţi spus, intervenise dr. Băcescu, îmi îngădui să spun că am rămas încă datori lui Racoviţă, precum şi altora asemeni lui care l-au premers sau care l-au urmat. Dar mai de grabă în aria faptelor concrete s-a înaintat. Antarctica, de pildă, e o zonă în care s-a investit, în care se lucrează intens. Dar însăşi expediţia noastră aici, în Oceanul Indian, nu e ea o mărturie a concretului ? Ce facem dacă nu aceasta : adăugăm o serie de fapte la conglomeratul de fapte ale acestei istorii a oceanologiei.

Membrii echipei de specialişti — şi erau aici biologi, chimişti, fizicieni, ihtiologi, oceanologi — schimbaseră priviri nedumerite între ei.

— Ceea ce este emoţionant, şi veţi fi de acord cu mine, cu adevărat important îl constituie mişcarea de idei, revoluţionarea ideilor, descoperirea nu atît a unui nou exemplar din evantaiul atît de mare al fiinţelor, ci descoperirea esenţei, a legii cauzei identităţii sau diferenţei şi aşa mai departe. Racoviţă, pentru că de la el am pornit această discuţie, spunea că sacrificiile, suferinţele îndurate nu au fost zadarnice de vreme ce au putut adăuga o mică pietricică la edificiul ştiinţei, la acel focar de lumină, de adevăr şi de dreptate ce călăuzeşte omenirea spre timpurile mai bune. Care este pietricica de adevăr pe care am adăugat-o ? Începusem să vă vorbesc despre tradiţia oceanologiei româneşti. Noi l-am avut nu numai pe Racoviţă. L-am avut şi pe Grigore Antipa. Desigur v-aş fi putut vorbi pe larg despre cercetările pe care le-a întreprins în

Scanned with OKEN Scanner

mările nordului. A fost primul cercetător român al faunei Spitzbergului și aceasta în 1892... Sau m-aș fi oprit la studiile făcute în Marea Neagră și în apele interioare, sau v-aș fi întreținut povestindu-vă de stațiunea pe care a înființat-o la nord de Constanța și de modul lui extrem de instructiv de a lucra... Niciuna dintre aceste preocupări nu trebuie neglijate. Dimpotrivă. Dar esențială îmi pare concepția sa. A fost asistentul lui Haeckel, se formase la școala darwinismului, și e poate ceea ce i-a permis să-și creeze un mod de a gîndi care ne tulbură și astăzi prin forța și actualitatea lui. Antipa se numără printre strălucitii precursori ai teoriei sintetice privind interrelațiile foarte strînse între plante, animale, săruri minerale și materia organică, între lupta pentru supraviețuire și echilibrul ecologic, între darwinism și ecologie... Iar dacă v-aș vorbi de un al treilea oceanolog român, Ioan Borcea, politețea v-ar obliga să mă ascultați vorbindu-vă de ctitoria lui, în 1926 : stațiunea biologică marină de la Agigea. Mulți au fost cei ce au înființat institute sau stațiuni științifice, dar nu ridicarea lăcașurilor e în sine semnificativă, ci crearea unei pepiniere de tineri într-un climat care să facă posibilă nașterea ideilor. Borcea a făcut aceasta. Și nu politețea dumneavoastră, ci curiozitatea, cel puțin așa cred, v-ar face să mă ascultați povestindu-vă cum a înțeles acest dascăl să coreleze biologia cu pescuitul marin. I-a învățat pe pescari unde și cînd să pescuiască, pentru că studiase în profunzime migrația peștilor... Și v-aș mai putea vorbi de un coleg și prieten drag mie, Eugen Pora, tot în această istorie pe care cineva a numit-o „drama ideilor", poate pentru că este impresionantă nașterea unei idei, și apoi încercarea de a o face să trăiască. Un adevăr are viața întotdeauna grea. Dar nu aceasta este îndatorirea științei ? Și fructuoase cu adevărat au fost ideile, crearea unui mod de a gîndi, care au permis cunoașterea, înaintarea în cunoaștere.

Ar fi trebuit să le spună că deschizînd adeseori *Tratatul internațional de ecologie marină*, publicat în Anglia, ar fi găsit cu ușurință printre autori și pe profesorul Pora, și pe cel ce le vorbea, dar preferă să

Scanned with OKEN Scanner

discute problema ecologiei ca atare, în lumina celor mai noi idei științifice.

Problema echilibrului ecologic constituia tema de predilecție a cercetătorilor de pe navă.

Concepția lui Antipa se dovedea de o actualitate izbitoare. În mediul acvatic toate fenomenele se află într-o și mai strînsă interrelație decît pe sol. Dispariția unei singure verigi — planctonul de pildă — din întregul lanț vertical de migrații, de la suprafață la adîncuri, periclitează tot universul marin.

Omenirea se află de fapt în „stare de război", un război cu natura, pe care l-a declanșat din ignoranță, din nepăsare, din acea aviditate nesăbuită de cîștiguri imediate. Semnalele de alarmă ale ecologilor par să treacă neauzite, natura e rănită în continuare și reacția ei, înscrisă ca un fapt divers, se pierde în vălmășagul problemelor umane. Cum de se ignoră o asemenea tragedie în care, mai grav decît într-o conflagrație a armelor, nu doar tinerețea lumii e amenințată, nu doar liniștea planetei, bogățiile și „pîinea" ei, ci însăși viața ? În fața fiecărui arbore care moare, în fața fiecărui lac devenit inert sau a dispariției unei specii, oamenii planetei ar trebui să se cutremure. Și poate mai ales tinerii, căci arborele, lacul, specia care se pierd duc în moartea lor o părticică de viitor.

— Oamenii de știință și-au făcut datoria, decretase unul dintre specialiștii de față.

— Doar pe jumătate, spusese meditativ dr. Băcescu, doar pe jumătate.

— Nu nouă ne revine să creăm curente de opinii, replicase specialistul. Așa cum dealtfel spuneați și mai înainte, noi trebuie să descoperim legile cauzalității etc. etc., adică ceea ce e propriu oricărei științe.

— Numai că așa cum s-a observat, spusese dr. Băcescu, nu este de ajuns. Indiferența față de utilizarea rezultatelor științei ați văzut unde poate duce.

— Și chiar credeți că putem noi influența pe cei care iau *decizia* să facă sau să nu facă un anume lucru, doar prin rezultatele și teoriile noastre ? venise replica fizicianului.

— N-o să mă acuzați de naivitate dacă afirm că putem cu mult mai mult decît atît. — Cercetătorul

Scanned with OKEN Scanner

român făcuse o mică pauză. Da, da, oamenii de știință dețin o forță de care s-a vorbit mai puțin, dar e o forță reală și cumva mai subtilă. A găsi un adevăr, a-l argumenta, a lupta ca el să fie înțeles și, ca atare, pînă la urmă acceptat este — și a fost dintotdeauna — partea ce-i revine științei. Dar e o parte a întregului. Astăzi știm că nu numai folosirea unei descoperiri în fizica nucleară poate influența nefast viitorul societății, dar și descoperirile din biologie, dar și cunoașterea în oceanologie ș.a.m.d. pot contribui la fericirea sau la nefericirea oamenilor, după cum sînt utilizate. Or oamenii de știință trebuie să-și ia rolul, adeseori uitat, de a forma un mod de gîndire științific. Progresul, civilizația societății nu rezidă în, iertați-mi formularea, escaladarea confortului. Mai multe mașini, mai iuți, mai frumoase, mai multe butoane pe pereți, mai multe calculatoare etc. etc. Fără o civilizație a gîndirii, omenirea se va afla cu mult mai aproape de epoca de piatră decît de cea a călătoriilor interstelare, chiar dacă acestea vor deveni obișnuite ! De la epidemii la valurile de violență, de la foamete la recrudescența superstițiilor, de la droguri la mistică, de la faliile pe care le constatăm cu surprindere în comportamentele unor tineri și chiar pînă la nepăsarea în fața injuriilor aduse naturii — nu este vorba de altceva decît de neangajarea sau chiar demisia oamenilor de știință din rolul lor.

— Al lor ?

— Al lor. Pentru că *ei știu*, știu înaintea altora, prin formația lor. Au în mînă un cîntar mai precis și mai sensibil al faptelor. Dar, fără îndoială, aceasta e o sarcină la fel de grea ca cea pe care ți-o solicită cercetarea în sine. Îți cere răbdare, idei și mai ales tăria de a înfrunta și eșecurile...

*

Dr. Băcescu coborîse în cabina sa. Poate apa mîloasă a oceanului din acea zonă sau replicile schimbate de cei ce pregăteau lansarea în adînc a „farfuriei Cousteau“ îi readusese în urechi o discuție veche de o lună. Pledoaria lui era într-un fel un omagiu adus dascălilor lui. Se gîndea acum că nu reușise să

Scanned with OKEN Scanner

le spună prea multe despre ei, oricum nu ceea ce era cu adevărat esențial și permanent : dragostea pe care o simțeai iradiind în jurul lor, dragostea care transforma pe dascălul de la catedră în părinte, grijuliu, atent, mai mîndru de performanțele elevului decît de propriile lui realizări, îndreptîndu-i pașii, corectîndu-l, cu teama de a nu-l vedea pierzîndu-se în euforia rezultatelor facile. Dar ar fi putut oare să-i facă pe ceilalți să-i vadă aievea, să-i înțeleagă și să-i admire ?

Nu prea avusese răgazul să mai treacă prin ulițele copilăriei și ale adolescenței, să întîrzie cu gîndul în băncile studenției. Îl mînase timpul din urmă, grăbindu-l mereu pe treptele anilor într-atît, încît vîrsta îi apărea ca o noțiune abstractă, oricum exterioară ființei lui. Se obișnuise să vehiculeze alte măsuri ale timpului — care nu-l priveau deloc ca persoană —, iar curiozitatea sa nu dăduse semne de osteneală și nici uimirea pe care o trăia și acum la fel de intensă ca în primii ani de studii, la fel de plină de bucurie în fața unei făpturi, adesea minusculă, în care natura își exersase ingeniozitatea. Poate dacă n-ar fi fost așa, s-ar fi reîntors de multe ori pe urmele propriilor săi pași. Acum vestea primită îl lovise, o resimțea dureros și se lăsa pradă amintirilor.

Era de prin părțile Neamțului, de la Broșteni, și coincidența făcea să se fi născut în același an, 1908, și în aceeași primăvară în care se înființa Muzeul de istorie naturală, în clădirea din Piața Victoriei. Și s-a întîmplat astfel ca cea mai mare parte din viața sa să se împletească cu cea a muzeului. Dacă era să privească înapoi, putea spune că avusese noroc, deși soarta îl lovise nu de puține ori. Avusese noroc și acesta purta numele dascălilor lui.

Primul mare noroc se numea Ioan Borcea. Mihai Băcescu i-a fost preparator la Laboratorul de zoologie, la Iași, încă de pe cînd era student. Cînd Borcea s-a mutat la Agigea, el a trebuit să treacă la catedra lui Paul Bujor, ale cărui calități de om și învățat stîrneau admirația. Întemeiase învățămîntul universitar de morfologie animală și pusese bazele cercetărilor zoomorfologice la noi în țară. Dar de Borcea îl legau sentimente cu mult mai puternice, care depășeau re-

Scanned with OKEN Scanner

laţiile student-profesor. Îl socotea un al doilea părinte al său. Aştepta vacanţele universitare cu nerăbdarea de a fi din nou acasă, iar „acasă" însemna Agigea, staţiunea de biologie marină. Aici se mutaseră bucuriile pe care altcîndva, în anii copilăriei, le avea doar la Fălticeni, cînd pîndea clopoţelul şcolii să sune la sfîrşitul zilei ca s-o zbughească, în după-amiezile lunilor cu „r", să prindă raci în iazul din preajma oraşelului. Dobîndise o strașnică dibăcie în a găsi cuiburile şi cîştiga, fără greş, toate pariurile cu prietenii. Nu se închipuise niciodată, ca cei de-o vîrstă cu el, gonind pe coama cailor în vîltoarea aventurilor, asemenea povestirilor citite pe nerăsuflate de colegi. Un alt univers îl atrăgea, cu mult mai încărcat de mister şi poezie, cel ce se ascundea sub platoşa apelor. Se vedea coborînd în cerul scufundat, unde bănuia întinzîndu-se păduri şi cîmpii, şi munţi, şi prăpăstii şi în care trăia o lume tainică, ciudată. Curiozitatea copilului şi adolescentului de a păşi dincolo de geografia vizibilului avea, firește, să se transforme. Biologia marină devenea o profesiune. Mai mult decît atît : o pasiune. Şi aceasta i-o datora lui Ioan Borcea.

Îi reveneau în minte întîmplări, replici şi gesturi chiar fără vreo semnificaţie pentru alţii, cum a fost cînd şi-a scris primul său articol.

Abia absolvise facultatea. Profesorul Borcea l-a chemat pe el şi pe încă cîţiva spunîndu-le, cu aerul cel mai firesc, ca pînă a doua zi să vină fiecare cu cîte un articol pe o problemă ştiinţifică pentru a fi publicat în revista de specialitate. Uşor de spus. Sigur, nu era nimic de inventat. Fiecare avea tema lui de care se ocupase, dar niciunul nu scrisese pînă atunci un articol, iar termenul îi înspăimînta : 24 de ore. A doua zi, la 8 seara, aşa cum fusese convenit, tinerii erau la profesorul Borcea cu articolele scrise. Traşi la faţă, nedormiţi, pradă tuturor îndoielilor asupra valorii articolelor, proaspeţii autori aşteptau comentariile profesorului. Acesta îşi aruncă o privire asupra textelor şi exclamă cu exasperare : „După ce v-am aşteptat atît, voi mi le-aţi adus scrise în limba română ? !" S-au uitat unul la altul năuciţi. Nu-şi amin-

Scanned with OKEN Scanner

teau să li se fi spus că trebuiau redactate în franceză. „În ce limbă apare revista, hm ?“ pufni mînios Borcea. Da, nu s-au gîndit, deşi ar fi trebuit. Revista de biologie apărea în limba franceză. Tinerii erau deznădăjduiţi, profesorul furios. „Redacţia le aşteaptă mîine dimineaţă la orele 8 !“ tună el şi le spuse să plece. Au plecat tăcuţi, apăsaţi de un sentiment de vinovăţie. Îşi dezamăgiseră profesorul şi şansa de a fi publicaţi era ratată. Dar a doua zi articolele erau predate, fără nici un minut întîrziere. Profesorul Borcea îşi petrecuse toată noaptea să le pună la punct, transcriindu-le pe fiecare în franceză. La apariţia revistei, părea că uitase complet de contribuţia sa şi se bucura de debutul elevilor săi.

Mihai Băcescu îşi pierduse de timpuriu părinţii. Se ataşase de profesorul Borcea, care-l adoptase sentimental ca pe un fiu.

Moartea lui Ioan Borcea, în 1936, îi răpea astfel un al doilea părinte. Murise fulgerător. Laboratorul de la Iaşi, unde venea să lucreze în răstimpul pe care i-l permitea Agigea, se încărcase cu lucrări şi colecţii cît pentru încă o viaţă, dar rămăsese acum în dezordinea unei plecări intempestive. Nimeni nu părea să se încumete la un sacrificiu de timp şi de migală, evident necesar. Mihai Băceascu îşi luă asupra sa, ca pe un ultim omagiu pe care i-l aducea, să facă ordine prin colecţii. Şi aici avea să descopere, cine ştie de cînd uitată, colecţia de Mysidae a profesorului Constantin Chirică, primul care se ocupase de aceşti ciudaţi crustacei din apele româneşti, cu relicte ponto-caspice. I-a arătat-o profesorului Paul Bujor. „De ce nu te-ai ocupa de Mysidae ? îi sugeră acesta. După părerea mea, ar fi o temă de doctorat cît se poate de interesantă“. Îl îndemnă să se apuce de treabă — îi cunoştea tenacitatea şi în acelaşi timp, canalizîndu-i astfel preocupările, spera ca tînărul să poată depăşi momentul de grea cumpănă creat de dispariţia lui Borcea. Aşa se şi întîmplă. Mihai Băcescu se lansase atît de total în studierea micilor crustacei, încît faptul că devenise în scurt timp unul dintre cei mai buni specialişti apărea firesc. În timp, îşi cîştigase o competenţă şi o faimă de nimeni întrecute pînă astăzi în lume. De bună seamă, doctoratul şi

Scanned with OKEN Scanner

l-a luat cu strălucire, iar la recomandarea lui Bujor şi a lui Emil Racoviţă, a primit o bursă pentru Franţa.

Parisul era atunci — sau cel puţin aşa îi apărea lui — un imens amfiteatru universitar. Între cursurile de la Sorbona, Muzeul de istorie naturală şi Institutul Oceanografic, participa la pasionante dezbateri în jurul unor probleme filozofice, la disputele, nu arareori pătimaşe, privind noile descoperiri şi teorii ştiinţifice. Erau incitante întîlnirile tineretului. Străzile Cartierului Latin, cafenelele, cămăruţa unui student se transformau spre orele serii în tot atîtea scene ale unui veritabil teatru de idei. Se formulau noi concepte, se propuneau alte criterii, un nou mod de a gîndi începea să se impună. Şi aproape tot din ceea ce era considerat — în filozofie, artă sau ştiinţă — ca adevăr cucerit, sigur, acceptat, intangibil apărea acum îndoielnic, era atacat, contestat, acuzat cu vehemenţă sau ironie, scoţîndu-se la lumină cohorta erorilor comise. Niciodată nu judeci cu atîta severitate greşelile făcute ca atunci cînd eşti în măsură să le corectezi, îşi spunea, reamintindu-şi cuvintele lui Goethe. Se petrecea o revoluţie în gîndire. Pînă şi logica, ce-şi pierduse de mult aureola de „artă a gîndirii“ cu amprentă de universalitate şi-şi ducea o existenţă mai mult decît modestă în ansamblul disciplinelor filozofice, intrase pe o scenă a marilor dispute. Leibnitz, cu „frumoasa armonie a adevărurilor ce satisface spiritul cu mult mai bine decît cea mai plăcută muzică“, era persiflat şi metafizica lui redusă la un „roman“ pentru domnişoare ; Descartes, cu toată abilitatea lui, nu se asigurase deloc împotriva erorilor, iar pretinsele demonstraţii *de Deo* ale lui Spinoza nu-i puteau convinge decît pe credulii pradă închipuirilor. „Nu se poate ajunge la nici o concluzie, exclamase cineva, dacă se porneşte de la premise false, iar simplele ipoteze nu pot fi folosite ca premise“. Pentru a uni adevărul şi raţionalitatea era nevoie să se recurgă la resursele unei logici mai rafinate. Pe un teren de dispute şi dezacorduri se năştea o nouă logică prin matematicieni şi pentru matematicieni, dar nu doar în folosul lor exclusiv. Se năştea logica matematică, capabilă

Scanned with OKEN Scanner

să răspundă exigenţelor de precizie şi rigoare, intrînd astfel în aria ştiinţelor considerate exacte. Era epoca cînd istoria fiecărei ştiinţe — fizica, chimia, matematica etc. — îşi pregătea grăbită paginile pentru a insera această revoluţie de idei cu importante implicaţii în modul de gîndire, de exprimare şi, evident, de existenţă al societăţii europene, dar şi mult dincolo de continent.

Cine ar fi putut rămîne indiferent în acel tumultuos schimb de concepte şi argumente, cine ar fi preferat să stea în afara acelui univers arzînd de idei şi în care se topeau graniţele disciplinelor ştiinţifice, în care filozofia şi matematica îşi disputau adevăruri comune, arta se contamina de geometrie, meditînd la liniile pure, logica făcea trecerea la *logici,* înspăimîntînd pe susţinătorii dogmei seculare a unităţii raţiunii umane şi a imuabilităţii principiilor ? ! Din pleiada acelor tineri care scandalizau academismul închistat, s-a ales „Dicţionarul de personalităţi ale ştiinţei“ de azi cu cele mai multe pagini... Şi nu rare sînt nume de români.

*

Era o epocă în care se reconstruia ştiinţa pe date noi. „Chiar şi ceea ce credem că ştim constituie o parte din ignoranţa noastră“, se auzea spunîndu-se. Lui Mihai Băcescu îi plăcea să-şi reamintească această frază, nu ca o sfidare, ci ca un *remember* de modestie în ştiinţă. Ceea ce sfida într-adevăr era odihna. Venise într-un domeniu de lucru unde România era cunoscută prin două nume : Borcea şi Racoviţă. Borcea trecea drept unul dintre cei mai de seamă zoologi-oceanologi ai ţării lui, iar Racoviţă apărea ca o personalitate de mare îndrăzneală de gîndire şi de un fermecător romantism. Materialele sale biologice aduse din expediţia de la Polul Sud au constituit suportul ştiinţific a peste 60 de volume mari, iar Smithsonian Institut din Statele Unite îşi manifestase interesul faţă de studiile făcute despre mişcările şi respiraţia balenelor. Lacaze-Duthiers l-a numit, îndată după întoarcerea din expediţia antarctică, director adjunct la laboratorul Arago de la

Scanned with OKEN Scanner

Banyuls-sur-Mer, pe care avea să-l conducă timp de 20 de ani, pînă la întoarcerea în țară, alături de francezul Pruvot. Racoviță era încă și la acea vreme codirector la importanta revistă „Archives de Zoologie expérimentale et générale". Dar nu titlurile impresionau pe cei din noua generație de cercetători. Racoviță era nu numai naturalistul eminent și exploratorul de noi pămînturi. El se dovedise a fi exploratorul unei necunoscute pînă atunci ipostaze a vieții. Crease o nouă știință. O nouă știință a străvechilor taine subpămîntene, cum avea să definească biospeologia. Oceanografia îl purtase aici. Descoperise un misterios crustaceu orb (Typhlocirolana moraguesi) într-un lac din „Cueva del Drach", o peșteră din Majorca, pe cînd explora Insulele Baleare. Un crustaceu orb care, în mîinile lui Racoviță, aducea — paradoxal ? — o lumină în istoria evoluției. O ființă minusculă trăia complet izolată. Dar în gîndirea lui Racoviță se corelau legăturile ei invizibile cu lumea „din afară". Corelația era prea cutezătoare, avea aparența absurdului, și aveau să treacă patru decenii pînă la studiile nepotului său, Gheorghe Racoviță, pentru ca dinamica populațiilor cavernicole să poată fi înțeleasă, pentru ca și pe alte meridiane studiile să confirme acele interrelații.

Acesta era, așadar, mediul științific în care sosea Mihai Băcescu. Asemeni colegului și prietenului său Eugen Pora, nu-și putea îngădui decît excepționalul. Atunci s-a ocupat, printre altele, de „Mysidaceele din apele Mediteranei franceze", un studiu care a rămas pînă astăzi „de referință" pentru Franța.

*

Profesorul Robert Menzies de la Universitatea din Florida cunoștea bine competența doctorului Băcescu în crustacee și și-a exprimat dorința de a-l întîlni în cursul unei importante expediții de cercetări oceanografice. Invitația a fost făcută, firește, de directorul Institutului Oceanografic din Washington, care organizase campania, o explorare în sectorul peruan al jgheabului Chile-Peru.

Scanned with OKEN Scanner

Călătoreau cu nava „Anton Brunn".

Așa cum se întîmplă de obicei în lungile călătorii, se închegau discuții de tot felul, unele de înalt nivel științific, altele pur și simplu din nevoia de comunicare a unor oameni care se întîlneau acolo, obligați să trăiască un timp laolaltă pe această insulă plutitoare care era nava, izolați de lumea din care veneau.

— Ce v-ați dori cel mai mult să faceți în această călătorie ? l-a întrebat un inginer american.

— Un lucru pe cît de obișnuit, pe atît de dificil, a răspuns amuzat dr. Băcescu : să descopăr o părticică din natură.

— Un răspuns hazardat, profesore, i-a întors-o inginerul încîntat că poate să-i țină piept. Descoperirea îmi pare exact contrariul a tot ceea ce se poate planifica. Cum ai putea spune dinainte ce vei descoperi mîine ? Descoperirea e o surpriză chiar și pentru autorul ei !

— E perfect adevărat, numai că noi cunoaștem atît de puțin din natura oceanului mondial, încît fiecare coborîre în adîncuri ne conduce fără greș la „surpriza" unei descoperiri. Cu condiția, bineînțeles, s-o observi, s-o înțelegi. Sigur, pentru cel ce nu se ocupă de știință, întrebarea este : cît de importantă este descoperirea ? Pentru omul de știință o asemenea ierarhizare nu are sens. O vietate minusculă sau un fenomen ignorat pînă atunci îți oferă aceeași bucurie a momentului și poate aceeași satisfacție a utilității pe care o poate avea mîine. Dacă o întrevezi... E o satisfacție care nu se măsoară în funcție de dimensiunile faptului. Ceea ce contează cu adevărat este să reușești să ridici cît de cît un colț din vălul ignoranței noastre...

Inginerul rămase pe gînduri.

— Sînt tehnician — spuse el și ceea ce mă interesează pe mine în biologie sînt „brevetele" naturii.

— Bionica ? — Dr. Băcescu îl privi cu admirație. După cîte știu, spuse el, biologul german Francé — ciudat nume, nu? — a stabilit schemele mecanice oferite de unele animale și plante. Dar încă în timpul primului război mondial s-a fabricat o semănătoare la care împrăștierea omogenă a semințelor se făcea

Scanned with OKEN Scanner

după un dispozitiv „copiat“ după capsula macului. Nu pot decît să te felicit pentru opțiunea dumitale. Am convingerea că ingineria viitorului va avea numai de cîștigat folosind ca sursă de inspirație „aparatele“ și „tehnicile“ pe care natura le-a experimentat în decurs de milioane de ani.

— Vă pricepeți la tehnică ?

— Mi-ar plăcea. Ei, pentru ceea ce aveam eu nevoie, m-am descurcat. Mi-am construit cîteva aparate...

— De laborator ?

— Mai exact „pentru“ laboratorul cel mare. Pentru studiile în natură.

— Adevărat ?

— O, nimic extraordinar... Aveam nevoie de unele aparate în vederea explorării biotopului marin și cum nevoia te învață, am construit cîteva tipuri noi, ca și un nou tip de dragă, o benă cu sondă pentru studiul cantitativ al organismelor bentale, de fund. Dar cu atîta nu te poți considera un specialist, încheie cu autoironie.

Profesorul Menzies venea și, surprinzînd ultimele cuvinte, se simți dator să aducă un argument în favoarea invitatului său :

— Prietenul Băcescu este și promotorul unei metode care s-a dovedit foarte utilă — de luare de probe cantitative directe, cu ajutorul unui scafandru autonom și al unei metode de estimare rapidă a granulometriei nisipurilor de fund marin...

— Nu am lucrat singur, ținu să precizeze el.

Cîteva zile mai tîrziu, emoție generală. Oaspetele român separase din materialul scos din adîncuri — de la peste 6 000 de metri — o minusculă prezență care s-a înscris nu numai ca marea descoperire a expediției, dar a avut mare răsunet în toată lumea științifică. Era, așa cum s-a dovedit, o nouă specie de *neopilina* — singurul supraviețuitor al „populației“ unor melci străvechi. Se crezuse că neopilina e o fosilă. Or, trăia ! Traversase erele geologice timp de 300 de milioane de ani !

Profesorul Menzies i-a dedicat-o, trecînd-o în cataloagele științei cu numele : *Neopilina bacescui*.

Captura științifică se îmbogățea cu fiecare zi.

Scanned with OKEN Scanner

Succesele obținute i-au întărit și mai mult convingerea profesorului Menzies că era utilă o colaborare mai apropiată. În 1962 apărea astfel, la editura Columbia University Press, o amplă lucrare, „Abyssal Crustacea", autori fiind R. Menzies, J. L. Barnard și M. Băcescu (care adăugase și rodul studiilor făcute de-a lungul coastelor cubaneze, unde identificase un nou mediu de viață marină, pe care-l denumise „mediu spongicol").

*

Călătorise mult, cunoscuse bucuria unor aprecieri care nu ar fi lăsat indiferent pe niciunul dintre colegii de peste hotare. Fusese ales membru al Societății zoologice din Franța, al Societății de biogeografie de la Paris, al Societății internaționale de limnologie, membru al Biroului executiv al Comisiei internaționale pentru explorarea științifică a Mării Mediterane, al Comisiei interguvernamentale oceanografice, președinte al Comitetului Muzeului de științe naturale, aparținînd Consiliului internațional al muzeelor (ICOM), membru corespondent al Societății Senckenbergiana, pe care o crease Goethe și-și avea acum sediul la Frankfurt, al Academiei Liguria din Bologna, membru asociat al celui mai vechi muzeu din lume : Muzeul de istorie naturală din Paris, al Academiei din Ecuador, membru de onoare al Societății de hidrobiologie a Academiei de științe din Uniunea Sovietică și fusese ales, și nu în ultimul rînd, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România.

— Iertați-mă, am bătut la ușă... Nu auzise. I se aducea ceaiul. Ce studiați ? fu întrebat. Dar să vă las să lucrați...

„Ce studiați, profesore ?" îi sună în ureche un alt glas. Era și atunci, ca și acum, pe nava „Thalassa", dar navigau de-a lungul coastelor mauritane.

Da, era în Mauritania.

Avea în mîini o concă, în aparență banală. Un melc marin.

— Mărturisesc că nu înțeleg ce este, răspunsese el nedumerit.

Scanned with OKEN Scanner

Începuse să zgîrie cu unghia ca să desprindă ceea ce i se părea un corp străin, un alt animal prins de cochilia melcului. Își dăduse însă seama că se înșelase. Natura îi dădea o lecție de umilință celui mai bun specialist. Ceea ce i se păruse un adaos străin, aparținea melcului. Sideful se pierdea încrustat în carne. Reușise pînă la urmă să golească conca. Măsurase, cîntărise. Rezultatul era uluitor. Conca goală cîntărea 270 de grame, carnea — 6 kilograme !

În timpul unui prînz oferit de o importantă personalitate din regiune povestise întîmplarea, încheind :

— Natura ne trage de mînecă cînd credem că am ajuns să știm ceva.

Întîmplarea avea hazul ei. Și morala ei.

Dr. Băcescu aflase în cele din urmă că era un melc foarte „gustat" pe plan local. Folosea drept condiment la hrana națională : pește cu orez. I se spunea Ieti. Localnicii prindeau melcul, îi luau carnea pe care o tăiau în felii subțiri, o sărau și o uscau în bătaia vîntului.

— Dă gust peștelui, îi spusese gazda. N-ați gustat niciodată ? Și, prevenitor, trimisese să i se aducă o porție la masa oficială.

După graba cu care i-a fost adusă farfuria cu mîncarea tradițională, condimentată din belșug cu acel faimos Ieti, avusese impresia că totul fusese pregătit cu grijă dinainte. Era o farfurie plină și i se pusese în față ca semn de mare prețuire.

Nu era posibil să refuze, așa că vrînd-nevrînd făcuse cinste mesei, gîndindu-se că e o profesiune care-ți impune uneori sacrificii mult prea mari. Înghițise, străduindu-se să zîmbească prea îndatoritoarei gazde, care nu-l scăpase o clipă din ochi.

— Cum aș fi putut să vă las să plecați fără să gustați din mîncarea noastră tradițională, îi mai spusese gazda înainte să-și ia rămas bun.

Gusturile nu se discută, își spusese cu disperarea că nu va putea scăpa prea repede de oribila senzație care-i stăruia de la acest ciudat condiment. Ceea ce i se păruse însă și mai ciudat era că acest melc, atît de cunoscut de oamenii locului, nu fusese încă studiat de nici un specialist. Cinstea îi revenise lui. Animalul se numea științific *Cinbium*.

Scanned with OKEN Scanner

Expediția de pe coastele mauritane a durat de la 7 ianuarie la 15 februarie 1971. Invitat să participe ca specialist al faunei bentonice (de fund), trebuia ca, la fiecare pescuit, să întocmească lista animalelor nevertebrate mai importante pe parcursul de la Cap Corveiro pînă în Senegal. Erau locurile celei mai bogate aglomerări de pești de fund din lume. De douăzeci de ori mai bogate decît Mediterana, de vreo cinci-șase ori decît Marea Caraibilor, care pînă atunci se considera a ocupa primul loc în lume. Regiunea pe care o explorau era puțin cunoscută din punct de vedere științific și de o frumusețe neasemuită. În adîncuri, o faună colorată. Predominau roșul și negrul. Pești argintii se încrucișau în sclipiri de săgeți. Cînd și cînd se aprindeau tainice faruri, creînd o atmosferă de mister și feerie. Chiar și cercetătorul care avea explicația acestor fantomatice proiecții de lumină — o treime aproape din fauna abisală de aici purta „dispozitive" de lumină, îndeajuns de puternice — nu se putea sustrage farmecului.

Adusese pentru muzeu, din acea expediție, o părticică din acea lume neverosimilă. Ar fi fost suficient să dai o altă dimensiune acelor ființe pentru ca basmele copilăriei să fie proiectate în lumea reală. Cum ar fi arătat la o altă mărime minusculul monstru marin care-și ademenea „vînatul" printr-un vicleșug ? Îl înzestrase natura cu mai nimic : un fel de firicel—ilicum. Monstrul se pitea în iarbă sau nisip și scotea afară doar acel firicel. Semăna cu un viermișor. Așa și trebuia ca să poată păcăli naivii apelor. Se repezeau să apuce viermișorul și cădeau în capcană — în gura monstrului gata deschisă. Dar pagurul ? Ce șiretenie a ascuns în el natura ca să-l salveze ! Pagurul e un fel de rac cu pîntece moale, destinat parcă să fie o pradă ușoară. Cu condiția însă ca el să nu apuce să-și găsească o carapace drept adăpost. Găsea. Găsește mai întotdeauna o cochilie veche de melc. Și îndată ce se mută în ea, devine plin de inițiative. Organizează asociații cît se poate de utile lui. Se asociază cu actiniile — florile de mare — sau cu niște muște întreprinzătoare dispuse oricînd să construiască „căsuțe" și aceasta într-un ritm convenabil: trei supraetajări pe an. Pagurul devine aparent plin

Scanned with OKEN Scanner

de generozitate. „Distribuie“ locuințele, gratuit, unor neamuri minuscule, briozoare. Racul cu pîntecele moale se poate considera liniștit : are adăpost și pavăză și i se aduce și hrana. Aceasta este poate una dintre cele mai surprinzătoare simbioze din lumea marină, prin complexitatea soluțiilor pe care le pune în lucru.

Pe fundul nisipos al oceanului mai trăiește o ființă care a suscitat un interes uriaș în lumea științifică, în contrast flagrant cu dimensiunea ei. E atît de firavă, încît seamănă mai degrabă cu o peniță fină, albă, decît cu un animal. S-au scris despre ea nenumărate tomuri și cu toate acestea uimirea pare neștirbită, pentru că de la acest „animal“ cît un fir de iarbă au pornit pe scara evoluției vertebratele. Reprezintă într-adevăr „granița“ care desparte lumea nevertebratelor de cea a vertebratelor.

Mihai Băcescu învățase de la dascălii săi ceva care apărea cu fiecare zi de mare importanță. Învățase să coreleze secvențele de viață, să le privească într-o concepție ecologică. Echilibrul static, care oferă acele splendide rețele cristaline, observate la organismele marine, de pildă, apărea astfel nu ca un scop. Îi dădea dreptate lui Matila Ghyka în comentarea esteticii proporțiilor atît de diferite în natură și în artă. Sînt alte două deziderate cu care principiile de simetrie și echilibru trebuiau să se împace: creșterea și reproducerea controlate de o lege a economiei, nu a acțiunii sau energiei, ci a substanței. I-a trebuit timp ca să poată înțelege și interpreta ceea ce îi apărea inițial doar captivant prin frumusețe sau doar ciudat.

Cutreierase lumea coralilor de pe coastele cubaneze pînă în apele mai reci ale Africii atlantice, ca și în exuberanta lor viețuire din Oceanul Indian de vest. Era aproape de neînțeles cum constructori atît de mici încît abia îi puteai distinge, așa cum stăteau înghesuiți în căsuțele lor de piatră, durau uriașele, neverosimilele castele dantelate ! Mai mult ghiceai decît vedeai viața pulsînd în pelicula cleioasă ce învelea toate ramurile vii ale coloniei. Odată uitase doar două ramuri de corali într-o găleată plină cu 25 de litri de apă de mare. Și într-o singură noapte au transformat apa într-o adevărată piftie ! Ce forță

Scanned with OKEN Scanner

frenetică de lucru ! Știut este că le convin zonele calde și totuși un ram al lor se adaptase și la apele cu temperatură mai scăzută de 2—4°, de pe coasta rece a Africii. O raritate, desigur. Erau două-trei specii care au clădit o „cetate" puternică, reușind să trăiască pînă la 500 de metri adîncime. Duraseră cetăți atît de solide încît, în efortul de a le lua, s-au rupt cîteva drage. Cum ai putea rămîne nepăsător în fața unei astfel de vitalități ? Dar nu uluitoarea lor forță de viață a stîrnit admirația oamenilor, ci coloritul lor în nuanțe pe care industria falsurilor — totuși bine pusă la punct — n-a reușit să-l redea întocmai. Poate pentru că și în materie de falsuri tot natura a atins perfecțiunea. Este ușor să te lași înșelat luînd drept original ceea ce nu este decît o imitație. Dar din ignoranță sau din neatenție, confuzia între ceea ce e și ceea ce pare poate duce la consecințe grave.

Dr. Băcescu a meditat asupra erorilor posibile cînd se afla în Cuba. Înainta pe creasta unui recif de coral la o distanță de numai un metru și jumătate sub nivelul Atlanticului din acea parte. Un pas greșit, piciorul a alunecat. În clipa următoare, două împunsături cumplit de dureroase l-au săgetat. A simțit piciorul întreg paralizat. Putea să-l coste viața. Călcase pe un fals coral — perfect asemănător cu cei veritabili. Era un Millepora, un animal hidroid. Localnicii îl cunosc foarte bine și, dată fiind asemănarea, l-au numit „coralul-de-foc". O înțepătură a lui poate da chiar șocuri anafilactice. Din fericire, otrava a putut fi repede anihilată și „victima" nu s-a ales decît cu amintirea acelei dureri.

Dar dintre toate călătoriile, cea mai emoționantă a fost cea din zona ghirlandelor de corali de pe țărmul răsăritean al Africii. Era în 1973. Atunci, pentru prima oară un muzeu românesc — Muzeul de științe naturale „Grigore Antipa" — întreprindea o expediție în afara granițelor țării. Și-au ales această zonă pentru că, pînă atunci, oceanologii n-o cercetaseră. Rămăsese o necunoscută. Și epoca descoperirilor geografice părea de mult încheiată. Și auzi adesea spunîndu-se, cu toată convingerea, că tot ceea ce putea fi văzut „cu ochii liberi", știința a descris și explicat. Pare ciudat într-adevăr că știm încă atît de puțin, dar

Scanned with OKEN Scanner

adevărul e că pe Terra trăiesc ființe al căror chip nu a fost văzut, fotografiat, filmat, înscris în cataloagele științei, cărora nu li s-au dat nume și identitate științifică !

Din caldul culcuș al civilizației noastre, o expediție în Necunoscut — chiar fie el și pe Terra ! — apare încărcată de romantism. Într-un fel, fiecare dintre cei patru cercetători români participanți la această explorare vedea realizîndu-se un nemărturisit vis al adolescenței. Fără îndoială, aici cercetarea și truda aveau un alt pigment de savoare decît în liniștea laboratoarelor. Se locuia în cort, masa se pregătea la focul frunzelor uscate, cu ceea ce reușeau să vîneze, iar ca băutură — laptele scos din nucile de cocos. Acolo unde pasul era oprit de ape se umfla barca pneumatică și porneau mai departe. Pentru explorările de sub apă îmbrăcau costumul de scafandru. Explorau într-o zonă a Africii de est, pe coasta oceanică, departe de așezările umane. Aici locuiau șerpii mari, mulți veninoși, iar în apa bălților rămase la reflux minuscule vietăți se apărau de intruși cu „arme ucigătoare". Veninul acestora omora fără greș, nu se cunoaște pînă la ora actuală vreun antidot la otrava lor. Se aflau aproape de tropice. Soarele fierbea pînă și aerul. Răcoarea unor lacuri — o tentație ce trebuia reprimată. A te scălda sau a bea apă ca să-ți potolești setea echivala cu sinuciderea. Termometrul urca la 40°C la umbră. Și... era anotimpul cel mai prielnic lucrului. Cel mai prielnic ? În realitate, singurul posibil. Programul era încărcat, din ce în ce mai încărcat. Trebuiau să cuprindă cît mai mult și să-și încheie explorările, grăbiți de apropierea celuilalt anotimp, al ploilor, cînd și plecarea ar fi constituit o problemă spinoasă. În pofida tuturor dificultăților cărora trebuiau să le facă față, niciunul dintre membrii echipei n-ar fi renunțat. Nici dr. Theodor Nalbant, excelent cunoscător al peștilor de fund, nici dr. Geza Müller, vechi elev al său, nici Dragoș Neculce, specialist în fauna terestră și avînd experiență, căci participase cu un an în urmă, împreună cu dr. Băcescu, la expediția transafricană... De atunci trecuseră, pe nesimțite, patru ani...

Scanned with OKEN Scanner

Acum se afla pe „Thalassa", explorînd platoul continental al Oceanului Indian.

Coborîse la cină. Atmosfera era aparent aceeași. Oricum, fiecare încerca să se comporte în nota obișnuită, ocolind cu grijă un subiect care-i copleșise pe toți, dintr-un sentiment de umanism și solidaritate. Unul dintre specialiștii în pescuit îndreptă discuțiile spre o temă care îi interesa pe toți cei de față : valorificarea produselor mărilor și oceanelor.

— Unii estimează, spuse el, de pildă Pérès, că pescuitul total ar putea atinge 400 de milioane de tone. Firește, nu numai pești...

— Părerile diferă foarte mult. Bogorov arăta că producția anuală potențială nu depășește 100 de milioane de tone. Și nu ne aflăm prea departe de această limită. Deoarece, vorbi un tînăr viitor comandant de navă de pescuit, 99 la sută din zonele de pescuit sînt concentrate pe platoul continental.

— Se pare, interveni un biolog, că Marea Neagră nu oferă prea mult în acest sens...

— Așa se credea, într-adevăr, răspunse dr. Băcescu. În 1934, de pildă, nu se cunoșteau decît vreo 250 de animale marine în dreptul litoralului românesc. Azi se cunosc de zece ori pe atît. Se știau cinci-șase alge monocelulare planctonice și nici una bentonică. Azi sînt catalogate cîteva sute din prima și peste două sute din cea de-a doua categorie. S-a crezut, de asemenea, multă vreme că fauna Mării Negre este de zece ori mai săracă decît cea a Mediteranei. Or, pe baza studiilor întreprinse s-a constatat că deține numeric tot atît cît se află pe o treime din apele Mediteranei, iar ca biomasă este chiar mai bogată. Raportați aceste date la suprafața ei, comparativ cu Mediterana. Dincolo de aceasta, este o mare extrem de interesantă prin istoricul ei, prin configurația ei, cu o structură hidrografică atît de complicată, cu un echilibru foarte labil al straturilor de apă, încît s-a simțit nevoia studiului ei în adîncime și, în paralel, al tuturor condițiilor fizico-chimice și biologice. Dr. Băcescu tresări imperceptibil. Realizase că folosise chiar

Scanned with OKEN Scanner

cuvintele lui Grigore Antipa. Un vis al lui Antipa care prinsese viaţă abia în ultimele două decenii. Reluă după o scurtă pauză, citîndu-l de astă dată cu bună ştiinţă, ca un omagiu pe care i-l aducea peste timp. — Se adevereşte că ihtiologul şi biologul pescuitului trebuie să fie, în situaţia Mării Negre, mai mult decît oriunde în altă parte, dublat de un oceanograf activ, bine informat asupra metodelor acestei ştiinţe.

Vocea îi suna clară, sigură, ceea ce avu ca efect o evidentă destindere. Dealtfel toţi se străduiseră să se comporte normal, dar cu imense eforturi. Cineva se hotărî chiar să pună o întrebare pe care şi-o reprimase cu grijă pînă atunci :

— Am auzit că şi muzeul a avut de suferit. Aţi aflat dacă pierderile sînt mari ?

Dr. Băcescu ezită o clipă... poate pentru că era întrebarea care îl obseda de cînd închisese telefonul cu Bucureştiul. Nu reuşise să afle prea multe, nici n-ar fi fost posibil. Părea să caute un punct de echilibru în pumnul care, involuntar, strîngea puternic şervetul. Se lăsase o tăcere încremenită. Părea că timpul se oprise, suspendat de răsuflarea unui verb. În sfîrşit, mişcarea revenea. Mihai Băcescu îşi ridică capul, împingînd bărbia înainte, într-un gest reflex de înfruntare. Începu încet, rar :

— Singura certitudine pe care o am la ora asta e că vom încerca să refacem totul. Chiar şi ce voi duce din această călătorie este destinat să înlocuiască o parte din materialul probabil pierdut.

Se gîndi la soarta frămîntată a muzeului. Edificiul actual fusese inaugurat la 24 mai 1908, dar muzeul are aproape 150 de ani. Istoria lui începe în 1843. Se adunaseră cîteva colecţii, unele destul de preţioase, dar păstrarea lor era neadecvată. Năpădiseră moliile, iar un incendiu distrusese apoi aproape tot. Rămăseseră, ca prin miracol, nemistuite de flăcări, doar cîteva lăzi, uitate nedeschise, sub scara Universităţii. Aceasta era situaţia muzeului cînd Grigore Antipa a preluat direcţia. Practic, nu avea nimic. 1269 de piese, atîta primise în 1893, şi în care moliile îşi făcuseră cuibul, devenind un pericol şi pentru ceea ce s-ar mai fi adunat în jur. Trebuise,

Scanned with OKEN Scanner

așadar, să renunțe la tot, cu cîteva excepții. În 1944, la moartea sa, Antipa avea în muzeul său aproape 200 000 de exponate. Astăzi muzeul se înscrie printre cele mai interesante și mai bogate din Europa.

— Iertați-mi întrebarea, reveni tînărul ofițer de marină. A fi directorul unui muzeu, al unui muzeu important, ca cel de științe naturale, pe care-l conduceți, înseamnă oriunde în lume o funcție de mare prestigiu. Dar nu este o activitate periferică celei de oceanograf ?

— Administrativă, vreți să spuneți, nu ? La urma urmei nu era pentru prima oară că auzea o astfel de părere. Aceeași confuzie. Muzeul era în optica multora un fel de mausoleu al naturii, unde intrai împins de o obligație școlărească, grăbit să parcurgi sălile ca pe o lecție plicticoasă și fără legătură cu viața. Iar directorul ce putea fi decît un fel de administrator al unui asemenea depozit.

— Am vrut doar... încercă tînărul să se explice, căutîndu-și cuvintele.

— Vă înțeleg, vă înțeleg perfect, îl întrerupse dr. Băcescu. Cum ați comenta faptul dacă v-aș vorbi de o idee revoluționară pe care Grigore Antipa a introdus-o în muzeologie ? Pînă la Antipa, într-adevăr muzeul nu era decît un depozit de colecții științifice. Un safe în care se păstrau valori și care se deschidea ori de cîte ori cineva își manifesta curiozitatea să vadă cu ochii lui dacă acele colecții mai există. Deși la direcția muzeului s-au perindat ilustre personalități științifice ! A fi director al muzeului era considerat ca un titlu de prestigiu, într-adevăr. Antipa a fost cel ce a schimbat o asemenea mentalitate, reorganizînd muzeul după principii științifice. Pe de o parte, colecțiile de mare valoare le-a pus în slujba cercetării științifice, pe de alta, a conferit întregului muzeu un rol de seamă și anume de educație științifică și culturală a populației. Și a adus un nou mod de expunere. A inovat, condus de convingerea că răspîndirea cunoștințelor științifice trebuie să se facă sub semnul aceleiași sinteze pe care o fundamenta în știință. Oamenii, mai ales tinerii, care priveau un animal sau altul să se obișnuiască să-l vadă în mediul său de viață, în interrelațiile existente în natură. Ast-

Scanned with OKEN Scanner

fel, principalele animale au început să fie prezentate în diorame. Nu era vorba de o mai mare atractivitate, ci de o invitaţie la înţelegere. Profesorul Charles Upson Clark din Statele Unite scria : „Mult înaintea Muzeului din New York, Muzeul din Bucureşti a instalat animalele pe grupe şi le-a arătat în mediul lor natural de viaţă". Un regizor din Roma a fost atît de captivat de aceste „ferestre spre natură", încît le-a filmat şi le-a prezentat la televiziunea italiană. Dealtfel, muzeologia a fost al doilea mare domeniu în care Antipa şi-a dobîndit o reputaţie mondială.

Dr. Mihai Băcescu era de mai bine de 15 ani director al muzeului şi de aproape 40 de ani cercetător la muzeu. Mai precis, lucra din toamna lui 1940. Îl chemase Antipa, intervenind pe lîngă Paul Bujor să-l lase să vină la Bucureşti. Şi deşi Mihai Băcescu se pregătea pentru o carieră universitară — în 1947 a reuşit la concursul pentru ocuparea unei catedre, concurs prezidat de Emil Racoviţă —, a rămas, la rugămintea lui Antipa, în continuare alături de el, antrenat la început în cercetări de limnologie, apoi pasionîndu-se de fauna ihtiologică a apelor din ţară. Contribuţiile pe care le adusese în ştiinţă aveau o valoare recunoscută pe plan mondial. Şi în semn de omagiu i se dedicaseră genuri şi specii nou descoperite. Îi purtau numele în cataloagele ştiinţei două genuri şi vreo 40 de specii noi.

— Nu ştiu dacă m-am exprimat suficient de clar, reluă dr. Băcescu, dar un muzeu este un centru de studii, activ, mobil, modern. Specialiştii lui sînt autorii unor tratate şi monografii în multe discipline : oceanologie, inclusiv, dar şi sistematică, şi biologie, şi folclor, şi ecologie, şi ihtiologie, dar şi muzeologie. Numai în ultimii 15 ani au fost descrise peste 250 de noi specii, 35 de genuri, 11 subfamilii şi familii noi pentru ştiinţă. E contribuţia pe care o aducem la valorificarea patrimoniului naţional şi la progresul acestor ştiinţe pe plan mondial. Grigore Antipa avea convingerea — pe care i-o împărtăşesc deplin — că nivelul de cultură al unui popor se reflectă şi în situaţia muzeelor lui. Aş fi bucuros să acceptaţi invitaţia de a-mi fi oaspete. Aţi vedea că acest muzeu

Scanned with OKEN Scanner

înseamnă cunoaștere, acumulare, răspîndirea în rîndul populației țării a unui bagaj de cunoștințe permanent înnoit, îmbogățit an de an. La fiecare tînără generație care crește se transmite tradiția de cultură și, vreau să cred, dragostea față de natură prin „poarta" unei mai bune înțelegeri a ei. Și poate respectul vieții, ca și demnitatea în viață, de la aceste premise încep să se formeze...

— Mi-ar face plăcere să vin. Aș fi bucuros să vă cunosc și familia.

— Sînt toți biologi. Soția, fiica și ginerele !

— *Homo doctus in se semper divitas habet,* spuse ca pentru sine un biolog. Omul învățat are întotdeauna bogățiile în mintea sa.

Scanned with OKEN Scanner

Vatră a umanismului

„Se schimbă rosturile în lume ? Se pare că da. Trecem cu toţii printr-o altă Renaştere, cu desfăşurare mai dramatică decît precedenta şi nu o realizăm integral — pentru că participăm la ea — şi nu cu toţii de la început. Se schimbă şi permanenţele ? Bunăoară conceptele de adevăr, frumos şi dreptate ? Nu, cred că nu. Numai că apar alături şi alte semne".

Vorbirea profesorului Octavian Fodor a devenit scris. Dar de cîte ori îl citesc cuvintele îmi fug de sub ochi şi le aud mai departe sunîndu-mi în ureche aşa cum le rostea, cu accent ardelenesc, amestec de căldură şi gravitate.

Şi dacă-mi amintesc cu atîta amănunţime de primul interviu pe care mi l-a acordat e şi pentru că filmul acelei zile mi l-am readus după

aceea mereu în memorie, ca să surprind „un semn“ pe care atunci nu-l căutam, sensul unui gest, al unei fraze, al unei priviri. Credea că știu. Nu am aflat decît doi sau trei ani mai tîrziu. Ne cunoșteam mai de mult și faptul că atunci, în fond o zi oarecare din popasurile mele clujene, n-a refuzat ideea unui interviu m-a bucurat. Atît. Era și timpul, îmi spuneam eu, să iasă din acea tăcere pe care și-o impusese mereu față de presa ...de nespecialitate. Nu m-am întrebat de ce.

Am ajuns la clinică cu mult înaintea orei fixate. M-am așezat pe bancă, între oamenii care așteptau să le vină rîndul la consultație. Se vorbea în semivoce, un murmur cu ritmuri rare care se întrerupea brusc și se relua la fel de brusc. Încercam să-mi fac ordine în idei cînd o femeie mi s-a adresat nu propriu-zis cu o întrebare :

— Nu ești de pe aici, așa-i ?

— Poftim ?... ăăă, nu...

— De unde ?

— Din București.

— Așaa..

Au tăcut cu toții cîteva clipe. Eu îi priveam. Ei mă cîntăreau din ochi.

— La profesorul Fodor ? — de astă dată o fată, 15—16 ani, ar fi putut fi fiica femeii care „declanșase investigația“. Pantaloni, jachetă, un aer băiețesc.

Am dat din cap.

— Vin bieții oameni de peste tot, oftă un bătrîn de la celălalt capăt al băncii.

Dar îndoiala mai plutea încă. Ceva nu se potrivea sau rămăsese nelămurit.

— E bun al nost', spuse iar femeia, ținîndu-mă sub geana unei priviri piezișe.

— Ei, or fi ei mulți buni și pe la dumniavoastră, intră în vorbă bătrînul. În capitală, deh, îs la profesori, la academicieni... că așa se și cade...

— Mulți, dar și cu graba mare, sări femeia. Abia de-apuci să dai ziua bună și te-o și știut ce ai și alt' la rînd. Vrai să mai întrebi de céva, da' sora te mînă afară cu cum și în cîte părți e chemat profesorul, de amețești de vorba ei... Apăi și-al nost' e chemat, da'i altcum !

— Asta așa-i, încuviință un altul.

— Al nost' e altfel, întări un bărbat, dînd și din cap de cîteva ori, ca și cum ar fi repetat spusa.

— Vă supără ficatul ? interveni fata. Întreb pentru că și eu am avut hepatită și...

— A, nu, nu, am întrerupt-o eu... am venit să-l văd... așaa...

— Asta-i bine. Așa trebuie, spuse bătrînul gînditor, apoi scutură din cap la o amintire și rîse ușor. Nu așteptă să fie întrebat, că începu să povestească. Amu' e anul. M-am dus la el acasă... Ați fost acas' la el ? Tare frumos e... Păi după casă cunoști sufletu' omului. Are o poartă mare, lucrată frumoos, da' frumoos... Din Maramureș. D'acolo și-a adus-o. Și masa din sufragerie, cu scaunele... Îs făcute de un țăran, da' numa' să vezi ce lucrătură fainâ o făcut ! Zicea Fodor : „Eu cînd citesc ori scriu, și-mi ridic ochii, vreau să mi-i odihnesc pe ceva frumos". Dar am apucat pe-un alt drum de vorbă și-am uitat încotro mergeam. A, așa. M-am dus la el. Mă poftește înăuntru și zice : „Ia acu' zi, ce năcaz ai ?" „Păi n-am nici unul. Îs sănătos" zic. „Păi de ce-ai venit ?" mă întreabă. „No, am venit doar așa, să te văd", îi zic. S-a arătat atît de bucuros, că-mi venea s-o iau la fugă înapoi ca să mă-ntorn pe dată și să-i zic iar vorba aiasta, doară să-l mai văd o dată așa cum m-a privit atunci.

— Chiar v-ați fi întors ? l-a întrebat repede fata, cu o curiozitate pe care nu și-o putea stăpîni.

Bătrînul nu răspunse și cîteva clipe au tăcut iar cu toții. Femeia a reînceput discuția.

— Păi Fodor nu-i numa' doctor bun, e el omenos... Doară îl știm nu de ieri de azi. Și de te duci la el cu oareceva, nu te lasă... Se uită la ceilalți să-i audă încuviințînd, dar părea că nimeni n-o mai ascultă. Își luă atunci asupra ei dulcea povară a povestirii. Să vedeți cum l-a ajutat pe-un văr de-al nost'. Pînă să fi ajuns la el, nu se știau la față. Dar la Fodor putea veni oricine, de-orișiunde. Doar atît să fi știut, că așa s-or întîmplat lucrurile cum i-ai spus. Că el pe noi nu ne-o mințit niciînd, dar nici să-l fi mințit pe el nu voia. Apăi de se încredința că dreptatea e a omului, nici zid să-i ridici în față, că de

oprit nu se oprea. Se roti spre mine : No, să-mi spuneţi drept, mulţi îs din... ei, din profesorii ăia mari, din academicienii de la Bucureşti, care...

Sora o strigă înăuntru.

— Vă spun cînd mă-ntorn... Îi părea rău că n-a apucat să termine.

— Să nu ne-o luaţi în nume de rău — spuse bătrînul după un timp. Aşa-i de cînd lumea, fiecare şi-l laudă pe-al lui...

— Al nost' e altfel... mormăi bătrînul, de parcă îi venise rîndul să-şi spună gîndul.

— Aici e lumea mai adunată, vorba merge mai repede şi-l ştii pe fiecare şi de bun, şi de rău... îşi continuă spusa, fără să se tulbure de întrerupere, bătrînul. Se sculă încet, fără grabă, îşi luă haina şi căciula : Apăi... sănătate !

— Nu mai aşteptaţi ? îl întreb.

— Trec eu altădată să-l văd.

— Pe Haţieganu l-aţi cunoscut ? am aruncat cuvintele ca o nadă...

— D-apăi cum să nu ! — Se opri o clipă şi întorcîndu-se jumătate spre mine : Sînteţi de la vreun ziar, aşa-i ? I-am răspuns mai mult din ochi. Iac-amu se face ora prînzului... No... de ne-om mai întîlni vreodată, vă spun... Ziua bună !

A plecat. Mai rămăseseră doi, bărbatul şi fătuţa aceea. Am ieşit în faţa spitalului. Era o clădire veche, cu ziduri groase, culoare înguste, curăţenie desăvîrşită.

Cînd am intrat în cabinetul profesorului, m-a izbit explozia de culori. Tablouri atîrnate, unul lîngă altul, pe trei rînduri.

— Sînt făcute de medici clujeni — m-a lămurit profesorul Fodor. Au fost aduse aici... Pregătim o expoziţie. Unele dintre ele mi se par chiar remarcabile, nu crezi ? De pildă, acesta...

M-a dus în faţa cîtorva care-i plăcuseră, atrăgîndu-mi atenţia asupra ideii, culorii, mişcării.

Îi plăcea pictura. Avea dealtfel acasă o excelentă colecţie de tablouri — Petraşcu, Ţuculescu, Natalia Dumitrescu, Istrati... Şi era mîndru de ea... Întîlnisem această pasiune pentru pictură şi la profesorul Ion

Scanned with OKEN Scanner

Chiricuță, și la prof. Dumitru Dumitrașcu, și la prof. Crișan Mircioiu... Poate de aici și impresia că e orașul în care oamenii trăiau cu mult mai intens decît în alte locuri bucuria artei. Ascultau muzică, citeau poezie, literatura și filozofia animau discuțiile. Erau preocupări care, mai ales în lumea medicilor, păreau să dea însăși măsura vieții.

— Dacă nu ar fi așa, mi-a replicat la un moment dat profesorul Fodor, ar fi nu doar trist, dar și nefiresc. Medicina e în același timp artă și știință.

— Dar o altă artă și o altă știință, am spus eu.

— Nu și altă structură, nu și altă fibră sensibilă. În profesiunea noastră sînt turnate — sau așa văd eu c-ar trebui — într-un amestec echilibrat, talentul, sensibilitatea, înțelegerea profundă a umanului, raționalitatea, cunoașterea, pasionantul joc al inteligenței în rezolvarea problemelor, sinceritatea, dăruirea pînă la sacrificiu...

— Dar medicina de mîine va mai păstra ceva din... artă ? Mîine, cînd rigoarea matematică va domina gîndirea și exprimarea ? Chiar și astăzi lucrările de medicină și biologie încep să nu mai fie înțelese decît de cei care au și o pregătire matematică... Dispare arta ? Acel faimos „fler medical“ — în paranteză fie spus, îl au puțini, foarte puțini — pare de pe acum să intre în legendă, să se retragă în... „poveștile despre medicii trecutului“...

Punîndu-i această întrebare mă gîndeam mai ales la dascălul său, la modelul său, Iuliu Haţieganu, un diagnostician într-adevăr uimitor. Din multele, nenumăratele întîmplări, merită să amintesc cîteva. Pe una o știu de la speologul clujean Iosif Viehmann. O întîmplare din anul 1952. Fratele său se căsătorise cu o nepoată a profesorului Haţieganu : Aurora. Erau tineri. Studenți. El, în ultimul an de Arhitectură. Aurora se plîngea din cînd în cînd de dureri la apendice. S-a internat în clinică la Cluj. Din nefericire, profesorul a fost chemat de urgență la o mare personalitate în străinătate. A fost nevoit să lipsească 5 zile. Între timp fata a fost operată de niște tineri chirurgi. În ziua în care s-a întors profesorul Haţieganu s-a dus s-o vadă pe Aurora. Și încă din capătul culoarului, înainte să ajungă lîngă ea, a strigat :

Scanned with OKEN Scanner

„Pregătiţi masa de operaţie. Are peritonită". Nimeni nu-şi dăduse seama. Era o peritonită subfebrilă: +38°. Dar marea sa experienţă îl făcea să înţeleagă ceea ce pentru ceilalţi era inexplicabil : faţa schimbată, o burtă umflată... Spitalul nu dispunea de antibiotice. Penicilina era o raritate în acea vreme. Haţieganu avea însă la el o fiolă — adusese cîteva din Anglia. Îl consultase recent pe Churchill. Era însă prea tîrziu. Nimic nu mai putea ajuta. O zi prea tîrziu ! Şi fata a murit în braţele soţului ei la numai 19 zile de la nuntă !

Dar cîte întîmplări nu se povestesc şi astăzi încă, şi pe acelaşi ton — amestec de uimire şi admiraţie ? Într-o zi, unul dintre studenţi, simţindu-se rău, s-a dus la el. Abia deschisese uşa şi profesorul, fără măcar să-l palpeze, i-a spus : „Du-te imediat să te operezi de apendicită ! Dar acum să te duci, pînă nu perforează !" Firește, studentul l-a ascultat. „Dacă mai întîrziai puţin, perfora" i-a declarat chirurgul. „Cum aţi ştiut ?" l-a întrebat cîteva săptămîni mai tîrziu studentul. „Simplu, i-a răspuns. După facies".

Pe un pacient abia intrat în cabinetul de consultaţie, îl trage de vîrful mustăţii. Se încruntă puţin şi îşi notează în fişa de pe birou, în dreptul numelui pacientului : cancer gastric. Nu după mult timp, diagnosticul său avea să se confirme. Cum ? De ce ? Observase o schimbare în structura firului de păr. Atît.

Profesorul Haţieganu devenise celebru nu numai datorită flerului său fantastic. Era fără îndoială un mare talent dublat de o vastă experienţă. Un diagnostician a cărui reputaţie depăşise cu mult hotarele ţării. Rezolvase probleme medicale care pentru alţii apăreau enigmatice. Şi, dincolo de această dimensiune profesională, era emoţionantă latura sa de profund umanism, de bună cunoaştere a psihologiei bolnavilor.

El ţinea să cunoască omul şi să-l lămurească asupra bolii, iar după aceea îi dădea reţeta. „Bace, îi spunea, vino şi mîine pe aici să mai stăm de vorbă". Omul îi spunea : „D-apăi eu sînt tocmai din Oradea..." „No, mai stai o zi numa, să vorbim", insista Haţieganu. Şi se aşezau la vorbă atunci : „Uite cum e cu boala dumitale. Nu-ţi face griji. Te vindeci. Şi

Scanned with OKEN Scanner

eu am avut asta acu' 20 de ani și, uite-mă, sînt voinic și sănătos". De bună seamă, nu avusese boala, dar încerca în acest fel să-i dea curaj. Oamenii căpătau încredere. Îl ascultau. Cînd le da rețeta, le spunea în cuvinte simple, pe înțelesul lor, ce și cum se întîmplă. Altfel te ascultă omul dacă înțelege, gîndea el.

Academicianul Eugen Pora descoperise cîndva că un anume vîsc, vîscul de măr, are o acțiune hipotensivă. Hațieganu nu disprețuia deloc medicina plantelor. Și cînd unui bolnav nu-i ajuta medicația clasică, îl trimitea la profesorul Pora ca să-i dea — bineînțeles gratuit — acel „praf" deloc rău la gust și care își făcea cu adevărat efectul.

Ceea ce prima la el nu era orgoliul științei, ci dragostea pentru oameni, căci „medicina este dragoste", spunea asemenea lui Paracelsus.

Octavian Fodor îi semăna mai mult decît dacă i-ar fi fost cu adevărat fiu. Aceleași atitudini, aceleași trăsături de caldă omenie.

— Dacă demersul medical — îmi spune — s-ar limita la formularea unei decizii, avînd în față doar fișele, rezultatele analizelor, medicul ar putea fi într-adevăr înlocuit — și încă cu succes — de un creier electronic. Numai că fiecare om este un unicat. Se deosebește de toți contemporanii săi de pe Terra, se deosebește de toți cei ce au trăit vreodată și de toți cei ce vor veni după el în viitor. Suferința, ca și bucuriile, se manifestă diferit, evoluția unei boli sau răspunsul la un tratament nu respectă litera cărții.

— Și atunci...?

— Trebuie să cunoști și să înțelegi realitatea suferinței, să participi la ea. Ceea ce s-a obținut pînă acum în știință, și s-a obținut imens — poate o să-ți pară paradoxal, dar această imensă acumulare de date ne-a obligat să fim conștienți de puținătatea cunoștințelor noastre despre acest univers care este omul și pe care, de fapt, abia începem să-l deslușim —, deci ceea ce s-a obținut pînă acum în știință ne îngăduie cu mult mai mult decît înainte să salvăm oamenii de la moarte, de la suferință. Mai bine zis : să vindecăm sau să alinăm... M-am gîndit mult la dialectica actului medical. Cîndva aș dori să aștern pe hîrtie toate acestea — să fie ca un început de dis-

Scanned with OKEN Scanner

cuţie cu generaţiile viitoare. Vezi, medicina, ca orice activitate pragmatică, e iniţiată şi canalizată de imperativele unei morale practice. Cred că explorarea organismului uman, cunoaşterea a ceea ce a rămas neştiut, nebănuit, îndoielnic, enigmatic... nu poate fi o simplă satisfacere a curiozităţii ştiinţifice. Oricît de plăcut ar fi să obţii răspunsuri la întrebările pe care ţi le pui, oricît de pasionantă ar fi — şi este — căutarea, ea nu poate constitui un scop în sine. Pentru că permanenţele morale sînt şi trebuie să funcţioneze ca un far de orientare...

Stăteam la o masă lungă. Cîteva clipe domni tăcerea. Apoi el reluă :

— Ce va fi... mîine ?

Privirea i-a alunecat încet în dreapta mea, ducîndu-se tot mai departe.

— Căutăm mereu... l-am auzit spunînd... căutăm pe apele mereu schimbătoare ale fluviului lui Heraclit... Sînt atît de capricioase, de pline de incertitudini, de ambiguitate atunci cînd se varsă în apele necunoscute ale viitorului... Mda... ce va fi medicina de mîine ? O succesiune de adevăruri relative pe fondul permanenţelor umane.

Eram la aceeaşi masă, dar, sau poate mi s-a părut numai, el se însingurase. O clipă. Apoi a revenit şi mi-a zîmbit.

— Nu, medicina nu poate, nu va putea *să fie* decît menţinînd contactul cu omul. Oricîte schimbări s-ar produce în cunoaştere, oricît de perfecţionate vor fi tehnicile de investigare, omul a fost şi rămîne în miezul permanent al activităţii medicului. Şi cum ar rămîne acest om dacă nu ţi l-ai apropia, dacă nu l-ai înţelege în toată complexitatea trăirii lui ? ! Uneori el îşi poate controla bine cuvintele, dar expresia feţei sau un gest, o mişcare a mîinii, un mod de a merge îţi pot dezvălui o individualitate mai mult chiar decît ar face-o conştient, prin cuvinte... Pictorii au înţeles bine acest lucru şi şi-au dezvoltat în acest sens spiritul de observaţie. Cunoşti desigur schiţele lui Leonardo da Vinci, studiile de expresie şi mişcare... Şi mîinile lui Dali ? Cîtă sensibilitate îţi comunică ! Nu este oare mîna o prelungire a gîndirii ? O parte din inteligenţa omului ? Şi mersul ! Nu, nu

Scanned with OKEN Scanner

este deloc străin de articularea persoanei intime. Vrînd-nevrînd, omul se exprimă nu doar prin grai, ci prin toată ființa lui. Un medic bun știe să observe aceste involuntare exteriorizări ale stării sufletești, ale temperamentului, ale comportamentului, ale unui mod de a fi. În fond, nu-i așa ?, sub aparența sensibilă a obiectelor individuale descoperim universalul. Adeseori auzi vorbindu-se de „flerul medical". Multora li se pare o chestiune de... da, de „supranatural", ca o vrăjitorie. A-i atribui acest lucru unui medic de bună formație științifică pare un nonsens, un anacronism. Fler ? ! Or, mie mi s-ar părea un nonsens ca medicul să-și „privească" bolnavul doar după o fișă primită de la calculator. Flerul medical nu este un har divin, nici o străfulgerare de geniu, și nici o „ghiceală"... Este sinteza unei îndelungi experiențe, unei atente observații, unei cunoașteri științifice, clinice, corelate cu datele acumulate din contactul neîntrerupt cu bolnavul. Înțelegi — nu-i așa ? — de ce mi se pare atît de puerilă observația celor ce văd în preocuparea, în „înclinarea" medicilor spre artă, spre literatură un fel de compensație sau de evadare din profesiune, cînd aceste preocupări fac parte integrantă din profesiunea noastră...

— Nu cumva e o pledoarie pentru Renaștere ?

— Trăim o Renaștere.

— Trăim o epocă în care timpul s-a comprimat...

— Știi... nu numai somnul rațiunii naște monștri... Monștrii se pot naște și atunci cînd adoarme inima. Cînd sensibilitatea e suspendată sau chiar anihilată. De aceea eu cred cu putere în necesitatea, în interesul vital, aș spune, de educare, de formare multilaterală a tineretului. Și mintea trebuie exersată, și trupul, și talentele, și... inima. La noi, în concepția noastră, a partidului nostru — și tovarășul Nicolae Ceaușescu nu pregetă să repete această idee —, miezul oricărei soluții este raportul dialectic dintre om și structură, dintre individ și societate, menit să asigure acea dezvoltare multilaterală prin care se exprimă mișcarea istoriei însăși. Unii se vor întreba poate de ce tinerii care trebuie să învețe — mult, serios, cu mult mai mult decît au învățat generațiile de pînă la ei, ca să devină buni specialiști — sînt

Scanned with OKEN Scanner

chemaţi să facă şi sport. Mai sînt îndemnaţi să participe la manifestări culturale — cîntece, jocuri, brigăzi artistice, cenacluri de poezie, ateliere de pictură ş.a.m.d. Nu cumva li se cere prea mult ? Sigur, li se cere mult. Li se cere maximum. Altfel spus, li se cere să devină oameni întregi. Pentru roboţi, pentru mişcări standardizate, e de ajuns să ştie bine un singur lucru. Dar într-o societate nu de roboţi, ci de oameni, e nevoie să se sădească caracterul antropocentric primordial.

Subiectul interviului meu rămăsese închis în servietă. Îmi scosesem cu un gest reflex carnetul şi adunam în el fraze care mi se părea că îmi vor vorbi numai mie...

— Ai văzut Parcul Tineretului ? — era mai degrabă o invitaţie la o evaluare a problemei. Ei bine, a continuat, cînd Iuliu Haţieganu l-a creat, a părut o treabă ciudată, căci era cu totul neobişnuit pe acea vreme să se introducă cultura fizică în universitate. Relaţia între sport şi învăţămîntul medical, mai mult decît ciudată în primul moment, a început să fie mai apoi înţeleasă. Nu de la sine, ci printr-o activitate educativă. Şi nu numai la Cluj, ci şi în mediul rural. Nu numai printre studenţi, ci şi în uzine se crea un climat de înţelegere a problemelor de profilaxie. Haţieganu îşi obliga colaboratorii să se ducă sîmbăta şi duminica în sate, în uzine, să ţină conferinţe, să lămurească oamenii privind una sau alta dintre problemele cu care veneau sau trebuia să vină în contact — medicale, culturale... Firește, astăzi, în condiţii social-economice radical schimbate, şi orientarea profilactică, şi posibilităţile de dezvoltare ale tineretului, şi activitatea practică, clinică a studentului — continuare firească, organică a cursurilor — au alte dimensiuni. Sînt generalizate, oficializate. Noi am avut această şansă, de a ne sprijini pe o tradiţie. Şcoala medicală clujeană a fost şi continuă să fie o vatră a umanismului. Mi-ai pus la început o întrebare, şi am impresia că ţi-am ţinut un curs întreg, cu multe paranteze, cu multe digresiuni...

— De ce nu scrieţi toate gîndurile acestea ?

— Am şi început... Zîmbeşte. Da, da... Am un ciclu de emisiuni la radio. La studioul clujean. Ta-

Scanned with OKEN Scanner

blete de seară. E un alt mod de a mă întîlni cu oamenii. Am nevoie să-i știu cît mai aproape de mine, să le spun că mă simt bine cu ei, că-mi sînt prieteni... Și cu alt ton : doar vezi, nu ?, dau și interviuri. Te-am ținut o grămadă de timp de vorbă... Cît mai stai la Cluj ?

Ciudat, nu mi-am pus deloc întrebarea atunci de ce începuse să scrie, de ce acorda interviuri etc. etc. Mi se părea plin de vitalitate, avea un dinamism uimitor, contagios. Elaborase un medicament hepatoprotector — pe care-l considera un mijloc de tratament folositor pentru bolnavii de ficat și chiar pentru alte boli —, dar optimismul lui funciar tindea să se destrame cînd discuta despre medicament. Cererile de brevet întîrziaseră ani și ani... Iar el „exploda" :

— Nu dispunem de remediul cel mai eficient pentru vindecarea hepatitei cronice, definitiv și în timp scurt. Nimeni nu are așa ceva în lume. Dar e tot atît de adevărat că se pot obține rezultate favorabile. Majoritatea cazurilor se pot vindeca... Și atunci, mă întreb, de ce atîta indolență, de ce o asemenea nepăsare față de suferință ? Un funcționar, doi, trei... se adună și înmormîntează hîrtii. Le înmormîntează sub un maldăr de alte hîrtii. Iar noi am putea folosi un medicament pentru bolnavii noștri, dar ne opresc... hîrtiile !

Știam bine că dacă ar fi fost altcineva autorul medicamentului, nimic nu l-ar fi împiedicat să treacă prin „zid". Se stăpînea, limitîndu-se a cere, a cere brevetul.

Nu, nu sesizasem la el nici o schimbare. Nici bolnavii lui nu observaseră nimic schimbat. Și nici cei ce veneau la el cu tot felul de dureri, nu numai medicale... Îl găseau oricînd aveau nevoie, același. Și altfel decît mulți alții... Deschis, cald, apropiat. Totuși... poate dacă erai atent la nuanțe, l-ai fi găsit mai calm, respira mai mult echilibru, era mai multă senină liniște în privirea și zîmbetul său. Unii îi descoperiseră, e drept, o și mai dură intransigență.

— Să citești articolul meu din *Tribuna* în numărul care trebuie să apară zilele astea. Bănuiesc c-o să-ți placă, mi-a spus într-o zi, sosit la București pentru un simpozion.

Scanned with OKEN Scanner

— Despre ? am întrebat.

— Despre un sindrom... Mă privea într-un anume fel, pregătindu-şi efectul. Sindromul „parvenirii cu coatele", a spus.

Nu, nu ierta nici cea mai slabă umbrire a eticii medicale. A eticii umane.

Un profesor clujean mi-a mărturisit la un moment dat, cu un aer complice : „Fodor ? E foarte iubit. Cu adevărat îl iubesc toţi... Cu excepţia celor ce nu se iubesc decît pe ei".

Aveam să-mi amintesc de fiecare frază spusă, de fiecare gest al lui, dar altfel decît atunci cînd le receptasem, cînd am citit răspunsul dat la o întrebare : „Medicul — răspundea el — are de devenit *el însuşi* toată viaţa lui. Şi e atît de greu să fii tu însuţi ; totdeauna ai o agăţătură în lumea asta, care nu te lasă să fii pe deplin tu însuţi ; şi numai cînd ştii că sfîrşitul vine, ai fermitatea vieţii tale pînă la sfîrşit".

Octavian Fodor a fost ales membru plin al Academiei noastre. În cadrul unei şedinţe solemne — era penultima zi din ianuarie, în 1975, la amiază, joi, ora 12 — şi-a ţinut tradiţionalul cuvînt de recepţie.

Aula era arhiplină.

Îl urmăreau cu toţii pe acest om, încă tînăr, plin de vigoare, vibrînd de viaţă. Gesturi calme, voce clară.

Erau puţini cei ce ştiau.

Îşi alesese ca subiect : dascălul. Şi microfoanele făceau să-i răsune vocea şi dincolo de aulă. Ascultau şi coridoarele bătrînei Academii :

...„Există generaţii privilegiate în viaţa tuturor popoarelor, cărora le este dat să adune roadele unor îndelungi acumulări şi în a căror desăvîrşită izbîndă se răsplătesc veacuri de suferinţă şi de căutare. Acestei generaţii, maeştrilor noştri, întemeietorilor medicinii din Cluj, le aduc astăzi cuvenitul omagiu, încercînd să evoc amintirea şi mai cu seamă opera lor, aici, sub cupola Academiei..."

Împlinise 61 de ani la 17 octombrie. Arăta neobişnuit de tînăr. Iar cuvintele sale emoţionau prin frumuseţea mesajului pe care-l purtau. Geo Bogza avea să mărturisească mai tîrziu : „Profesorul Octavian

Scanned with OKEN Scanner

Fodor a fost ca și Costin Nenițescu... una dintre cele cîteva revelații pe care le-am trăit sub cupola Academiei".

Toți au simțit aceasta.

Pînă și portarul prestigioasei instituții, părăsindu-și încruntata lui severitate — pe care o considera indispensabilă funcției sale —, uitase de paza intrării, fapt cu totul neobișnuit, și urcase pentru cîteva clipe pînă la ușa aulei, să asculte :

...„Prin efort conștient și permanent un popor și oamenii lui de seamă înalță tradițiile la nivelul permanențelor culturii. Apariția unei școli reprezintă, întotdeauna, realizarea unor virtualități spirituale... Stilul specific acestei școli medicale și implicațiile etice ale concepției sale fundamentale asupra adevărului și asupra finalităților științei poartă amprenta unui anume umanism tradițional pe aceste meleaguri, amprenta iluminismului transilvan. Promotorii medicinii clujene au aparținut aceleiași familii de spirite luminate și generoase din care au făcut parte și generațiile de cărturari români ce și-au dedicat energiile creatoare acțiunii de răspîndire a culturii în slujba semenilor, adică Școala Ardeleană. Regăsim la ei, la acești medici, ca și la Micu, Șincai, Maior sau Budai-Deleanu, aceeași solemnitate a profesiunii de credință, aceeași convingere profundă a necesității pragmatice a culturii și același sentiment al obligației morale de transmitere vie a valorilor, care i-au unit pe cărturarii ardeleni într-o școală și au convertit activitatea lor izolată într-o largă mișcare culturală, istorică și socială..."

Aducea în memoria prezentului acele moșteniri spirituale ale unor dascăli cu nume adesea uitate în arhivele istoriei, dar care, prin îndemnul lor „au făcut posibilă ecloziunea unor energii îndelung obligate la tăcere". Ion Piuariu Molnar, împreună cu Radu Tempea și Aron Budai — cei care în 1795 au înființat la Sibiu „Societatea filosofească", visînd la înființarea unei „Academii" în spirit iluminist — și-au închinat viața ridicării la nivelul unui „veac prealuminat" a poporului căruia îi aparțineau. Piuariu Molnar, precursor al medicinii clujene, constituită mult mai tîrziu în școală, era evocat în cuvîntul lui Octavian

Scanned with OKEN Scanner

Fodor ca o conştiinţă luminată aflată la temelia tradiţiei medicale. „Încrederea în supremaţia raţiunii a stat la temelia concepţiei ştiinţifice, iar etica intelectuală a fost subordonată intereselor comunităţii".

*

Îşi propusese încă din primii ani de catedră universitară să depisteze din rîndul studenţilor săi pe cei nu doar excelenţi la învăţătură, ci avînd, aşa cum se spune, „chemare" pentru profesiunea de medic şi cercetător, purtînd aşadar potenţial acea „flacără" ce pune în umbră orice alte preocupări de viaţă. Se arătase prea exigent sau poate era el însuşi prea „prins" de munca din clinică, pentru că abia din 1962 — da, se poate pune o dată certă — începuse efectiv să-şi adune în jurul său oameni tineri şi mai puţin tineri într-o echipă. Urmărea să realizeze o colaborare strînsă între individualităţi foarte bine conturate, în cadrul căreia să prindă aripi cercetarea şi să articuleze în activitatea de asistenţă medicală, ca şi în cea didactică omenia, raţiunea şi îndrăzneala ştiinţifică. Crea pentru aceasta un laborator bine echipat, modern, considerînd că omul calificat şi baza materială permit aprofundarea direcţiilor noi de cercetare, asigurînd în acelaşi timp formarea viitoarelor cadre medicale într-un climat de responsabilitate.

Simţea că trebuie să facă acest lucru ca un răspuns necesar prezentului, timpului pe care-l trăia ţara. Se simţea dealtfel dator cu această continuitate, ca descendent al unei mari şi străvechi familii, vlăstarul celor ce au generat un curent de conştiinţă în afirmarea drepturilor unui popor, ale unui popor mîndru de originea sa şi conştient de forţele lui. Se considera, asemeni altora din generaţia sa, urmaşul acelor „bărbaţi învăţaţi ce trebuie să aibă neamul... ca să se cunoască cum că este om". Afirma cu orgoliu apartenenţa sa la marea familie de medici-bărbaţi ai ţării, el care nu ar fi putut să-şi amintească vocea tatălui. Îi muriseră pe rînd şi tatăl şi mama. Rămăsese singur la 14 ani. Se născuse la 17 octombrie 1913. Primul război al lumii — cu vaierul durerilor şi cu chipurile flămînde sau încărcate de

Scanned with OKEN Scanner

revoltă — era „tabloul“ care-i întovărăşise copilăria. Adolescenţa începuse în singurătate. Nu mai avea părinţi. L-a luat o mătuşă la ea să-l crească şi aşa s-a făcut că a urmat şcoala la Blaj. Acesta era oraşul care l-a învăţat — mai mult decît cărţile de liceu — să iubească istoria. O „descoperea“ în felul său, oprindu-se nu la datele care înscriau confruntările, înfrîngerile şi victoriile, ci la atitudinile şi gîndirea oamenilor ce se petrecuseră în vremi. Îl emoţiona mai cu seamă faptul că Blajul, acest oraş deloc mare, dăduse ţării atîţia cărturari, uimindu-l prin simplitatea şi dăruirea lor. Mai apoi s-a mutat la Sibiu, devenit în geografia sa sentimentală oraşul tinereţii permanente, cel care-i dăruise satisfacţii morale şi profesionale dintre cele mai profunde, căci erau cele dintîi pe care le cunoştea. Aici şi-a început cariera de medic.

Trăia într-o parte a ţării în care ideea de unitate avea o rezonanţă sacră. Nu-şi amintea să i se fi spus basme cînd era copil, nici povestioarele obişnuite vîrstei. Era un timp mult prea aprig şi suferinţele prea vii, ca cineva să fi fost în stare şi să fi vrut să-l ferească. Povesteau cei mari, învăţîndu-l să asculte veştile care păreau că ard ca nişte torţe în noapte, într-o noapte prea lungă. Crescînd avea să le înţeleagă sensul şi forţa. Între numele celor ce fuseseră atunci rostite, unul avea să-i devină cu deosebire drag. La acel 1 decembrie 1918, tineretul universitar avea să delege pe un proaspăt medic ca să-l reprezinte la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Printre cerinţele formulate era şi instituirea cît mai grabnică la Cluj a învăţămîntului superior în limba română. Acel delegat ce-i reprezenta era Iuliu Haţieganu.

Octavian Fodor era medic la Sibiu, venise la Cluj, ca de atîtea ori. Haţieganu căuta, fără să ostenească, talente, forţe tinere, pentru noua cetate universitară, căci ţinea să imprime şcolii de aici şi vigoare, şi îndrăzneală în gîndire, şi acel puternic suflu umanist care se impunea prin tradiţie. La tînărul medic din Sibiu intuise calităţi pe care le-ar fi dorit să le vadă împlinite în fiul său, dacă acesta ar fi trăit. Îi murise însă fiul la vîrsta de 4 ani şi rămăsese cu această rană permanent sîngerîndă. Îşi vroia un urmaş, asemeni

Scanned with OKEN Scanner

lui, care să poată să-l continue, să-i ducă mai departe opera, şcoala pe care o iniţiase, să preia — aşa cum şi el făcuse la rîndu-i — aspiraţiile şi stăruinţa tenace către perfecţiune, ştiinţă, pricepere şi suflet. Haţieganu a fost medic, profesor, om de ştiinţă, a fost un mare umanist şi patriot. Octavian Fodor l-a urmat întru totul. Îl adusese Haţieganu alături de el, îl formase — şi, ca în poveşti, îi dăduse de soţie pe fiica sa, pentru a pecetlui şi astfel un legămînt de continuitate.

Viaţa lui Iuliu Haţieganu se încheiase la 4 septembrie 1959. Un deceniu şi jumătate de atunci ? Doar atît ? Părea că s-a scurs o întreagă epocă între acea dată şi discursul de recepţie de la Academie în care noul academician îşi evoca maestrul. Se ridicase în acest răstimp construcţia unui alt ev, plin de trăiri, de fapte, de visuri şi proiecţii în viitor, un ev nou în care viaţa oamenilor se manifesta plenar, ştiinţa şi cultura erau cu adevărat şi rodnic puse în slujba ridicării economice şi intelectuale a poporului, aşa cum ar fi dorit să fie, aşa cum visa Şcoala Ardeleană. Se înfăptuia un ideal purtat atîta vreme în inimi şi în cugete.

*

— Ce v-aţi dori acum cel mai mult ? — l-am întrebat pe cel ce coborîse de la tribuna Academiei, emoţionat şi mulţumit că-şi împlinise o datorie faţă de părintele lui spiritual. Îl întrebasem de parcă aş fi avut — şi cît aş fi dorit să am ! — puterea să-i îndeplinesc orice dorinţă.

— Ce mi-aş dori ? — Octavian Fodor păru că se gîndeşte o clipă — Ei bine, să mai pot fi de folos colaboratorilor şi elevilor mei, mi-a răspuns.

În cercetare abordase cîteva direcţii în domeniul gastroenterologiei, punînd accentul pe studiul unor boli digestive de mare răspîndire.

— Rezultatul activităţii unui medic, spunea, nu poate fi considerat satisfăcător decît în măsura în care conţine potenţialul unui beneficiu pentru bolnav şi societate. În fiecare zi medicul se străduieşte — şi trebuie să se străduiască — să obţină cel mai exact

Scanned with OKEN Scanner

diagnostic, pentru a putea aplica cele mai eficiente măsuri de tratament. Cu alte cuvinte, medicul trebuie să fie de folos semenilor în cel mai înalt grad. Din păcate, nu întotdeauna eforturile ating superlativul scontat și dorit. Realizezi cîte ceva, dar nu e maximum și ești mereu nemulțumit. Aceasta și pentru că ești în continuu contact cu realitatea suferinței, iar ceea ce îi stă în putere medicinii este mereu prea puțin față de nevoia, nevoia acută de a vindeca.

— A vindeca sau a ameliora, spun.

— A vindeca sau a consola, mă corectează, aducînd astfel și o dimensiune umană la actul de cunoaștere științifică.

★

Era în ajunul deschiderii unui simpozion științific internațional, desfășurat sub un titlu devenit tradițional : „Zile medicale". În program, probleme de oncologie. Fiind sub egida Institutului de medicină și farmacie din Cluj-Napoca, cuvîntul de început îi revenea, evident, rectorului. Profesorul Ion Chiricuță se arăta profund îngrijorat.

— Se simte foarte rău. Nu se menajează deloc. Fiecărei sarcini pe care și-a asumat-o, la clinică, la catedră, la Marea Adunare Națională, ca deputat, la rectorat, i se dăruiește ca și cînd ar avea pentru fiecare dintre ele un timp total. Și, uite, a slăbit foarte mult în ultima vreme. Nu știu, pur și simplu, ce-i de făcut, cum să-l conving...

Voiam să-l văd, dar aceasta însemna să-i răpesc și eu din timp.

— Oricum trebuie să-i telefonez, îmi spune profesorul Chiricuță. O să-l întreb.

Era la rectorat și îmi transmitea că puteam veni chiar atunci. Între telefoanele care sunau, în forfota specifică ultimelor pregătiri cu toate problemele de protocol — soseau oaspeții străini cu avionul, cu trenul, cu mașinile —, profesorul Fodor era calm și destins.

Dicta. Vocea era puțin voalată :

„E o manifestație științifică — sperăm să intre în tradiție — care și-a propus acum o temă a cărei im-

portanţă este, cred, inutil s-o mai subliniem. Implicaţiile în domeniul cercetării oncologice propriu-zise, organizarea descoperirii bolii cît mai timpuriu posibil la scara populaţiei, în stadiul deci al eficienţei terapeutice maxime şi folosirea celor mai potrivite posibilităţi de tratament constituie obiective de largă preocupare, din păcate însă nu suficient de realizate. De aceea, o informare şi împărtăşirea experienţei în acest domeniu poate fi de reală utilitate. Institutul oncologic din Cluj-Napoca este prima instituţie cu acest profil din ţară şi a doua ca vechime din Europa, dat fiind că anul fondării lui este 1929. Şi tot aici s-a editat şi prima revistă internaţională ce avea ca titlu «Cancerul»".

Am schimbat cîteva cuvinte. Mi-a dat şi un interviu pentru ziar. Tema, aceeaşi, obsedantă : cancerul. Ce se face, ce se ştie. Îl priveam. Va prezida simpozionul, va lua parte, fără îndoială, la mesele colegiale, la discuţiile care vor fi, aproape în exclusivitate, axate pe un singur şi acelaşi subiect.

Acasă îl aşteptau trei oameni : o tînără fată cu părinţii. Fata avea cancer. Părinţii erau disperaţi :

— Spuneţi-ne, se poate face ceva ? Scapă ? Vă rugăm să ne ajutaţi. Vă rugăm... Doar pe ea o avem...

Nu ştiau, nu ştiau că cel căruia îi cereau curaj era în pragul morţii.

Octavian Fodor avea cancer. Rezultatul examenului de laborator nu permitea dubiu. Şi-l făcuse în urma unor repetate rinite sîngerînde. Cancer rino-faringian, acesta era diagnosticul primit în anul 1962. Cum celulele canceroase din această parte — cea mai din spate a nasului — sînt radiosensibile, a urmat o cură de cîţiva ani. Dar aceasta o considera o problemă personală. Puţini erau cei din jurul lui care ştiau. Îl întrebasem la un moment dat pe unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui, profesorul Dumitru Dumitraşcu : „Atitudinea lui ? — mi-a replicat. Nici alterare psihică, nici frică de moarte. Doar o firească durere sufletească că nu va reuşi să împlinească ceea ce cu atîta pasiune a dorit". Se grăbea, doar atît, încercînd să cuprindă cît mai mult în răgazul pe care-l mai avea. Ştia că nu are prea mult timp la dispoziţie... Şi totuşi... Cred că era în toamna lui 1973, în biroul

Scanned with OKEN Scanner

său de la rectoratul Institutului de medicină și farmacie. Venisem să stăm de vorbă. La un moment dat, fără nici o tranziție de la discuția de pînă atunci, doar cu o ușoară scădere în glas, aplecîndu-se puțin, foarte puțin peste biroul care ne despărțea, mi-a spus : „Știi, au trecut zece ani. Poate că am scăpat... S-ar putea". Se gîndea probabil la media de supraviețuire dată în statistici. Sau poate la acele cazuri, excepționale dar reale, de remisiuni spontane. Cine știe ? Nu zîmbea. A strîns puțin buzele. Intuiam că a simțit atunci nevoia să-mi comunice o speranță care se înfiripase sau și-o crease voluntar, o speranță pe care aproape că nu îndrăznea să și-o mărturisească nici sieși. Era o speranță mult prea încolțită de îndoieli, dacă nu chiar de certitudinile medicului care era, iar insomniile și le păstra pentru el, insomniile bîntuite de gînduri, de neliniști.

Îl preocupa viitorul, mereu în căutarea unor permanențe, conștient fiind în fiece clipă de efemerul existenței. Îi plăcea să spună, în numele unui vechi adevăr, că după moarte trăiești prin ceea ce ai făcut pentru alții și nu prin ce ai făcut pentru tine.

Din decembrie 1975 boala începuse să dea ultimul asalt. Înțelegea, evident că își lua revanșa pentru timpul acordat. Nu, nu-i era frică de moarte. O vreme i-a fost teamă ca nu cumva să ajungă vreodată să-și piardă controlul. Își construise, cu dureroasă strădanie, un adevăr propriu. Și mai știa ceva foarte bine, că un om poate fi mai bun sau mai puțin bun, mai inteligent, mai vrednic sau mai puțin vrednic, și așa mai departe. Că există, așadar, trepte, nuanțe pentru aceste calități, atribute umane... Demnitatea însă nu poate fi nuanțată. Nu poți fi mai demn sau mai puțin demn. Și ținea să rămînă demn pînă în ultima clipă a vieții, să țină piept fără să se plece în fața nedreptății bolii.

Continua să meargă la clinică, să-și țină cursurile. Lua cîte un pumn de calmante ca să-și mai atenueze durerile și să-și păstreze figura senină. A murit la 8 iunie 1976. În ajun era programat un doctorat. Era conducătorul tezei. Slăbit, abia putea să mai vorbească și aproape că nu mai auzea. Octavian Fodor s-a sculat totuși la ora obișnuită. „Unde te duci ?" l-a întrebat

Scanned with OKEN Scanner

soţia înspăimîntată. „La doctorat“. „Dar e mult prea obositor“. „Trebuie, i-a răspuns. Nu pot să-l las pe omul ăsta“. S-a dus. De-acolo a mers la rectorat : o şedinţă cu probleme de locuinţă. „Trebuia“, a răspuns din nou laconic, întors acasă la ora 5 după-amiaza. S-a aşezat în fotoliu epuizat...

Cu cîteva zile mai înainte, ochii i-au poposit mai îndelung pe o sculptură pe care o luase nu foarte de mult : un cioban sprijinit în topor. Deasupra scria în grai strămoşesc : *„Am fo' şi-om şi“*.

— Am o idee pentru un articol la „Contemporanul“, a spus.

Articolul a fost găsit pe biroul de la clinică. Se intitula : *„Am fo' şi-om şi“*.

Scanned with OKEN Scanner

Să fii tu însuţi

„Omul este, desigur, expresia unui sistem de gene. Mai bine spus, este şi aceasta ! Dar, în ordine morală, e mai cu seamă un roi de galaxii care asimilează permanent, într-o unitate dinamică, familie, colegi, maeştri, elevi, colaboratori şi prieteni".

Îmi plăcea această orgolioasă proiecţie a omului — preferată între toate de acad. Octav Onicescu. Îmi plăcea, cred, explozia de lumină pe care o sugera, îmi plăcea tulburătoarea cuprindere afectivă. Mă emoţiona imaginea unui întreg secol de cultură, pe care o aducea cu sine într-un prezent continuu. Adesea, în întîlnirile avute cu cel care a creat o nouă mecanică a sistemelor materiale, deviam cursul discuţiei de la temele savante spre albia unui alt timp, cînd simţeam — sau mi se părea astfel —

Scanned with OKEN Scanner

că un anume cuvînt spus ascunde o poartă, iar dincolo de ea începe un drum prin spaţiul unui univers necunoscut mie. Uneori se întîmpla să ajungem astfel în galaxia copilăriei lui. Erau „acolo", făceau parte din ea mulţi al căror nume eu îl ştiam doar din lecturi. Ion Simionescu, profesor la Universitatea din Iaşi pe atunci, prieten bun cu părinţii săi, paleontolog, geolog, geograf, cercetător al oamenilor din aproape toate ţinuturile româneşti. N-a pregetat însă niciodată să-şi dea din timpul lui ca să-i vorbească despre arbori şi munţi, despre rîuri şi pietre — şi cît de frumos povestea ! —, făcîndu-l să iubească, cum spunea el, „această ţară a noastră care e o ţară din poveşti"... Venea cînd şi cînd pe la ei Grigore Antipa. Era cu 25 de ani mai vîrstnic decît el, ceea ce-l făcea să apară în ochii copilului ca un unchieş bătrîn şi, firește, foarte învăţat. Se simţea grozav de mîndru cînd Antipa îl lua de mînă să cutreiere împreună grădinile, dealurile şi livezile din jurul Botoşanilor... Din aceeaşi galaxie mai făceau parte Andrei Popovici-Bîznoşeanu, pasionat naturalist care avea să fie, peste ani, preşedintele primei „Comisiuni pentru ocrotirea monumentelor naturii", funcţie onorifică pe care o îndeplinea cu nesfîrşită generozitate şi spor în „năpraznicul deşert al indiferenţei generale", cum afirmase odată cu amărăciune Emil Racoviţă, şi el (ca şi Alexandru Borza, George Vâlsan, Frederic Kepp şi Toma Ionescu) membru specialist al acestei „mici oaze de pricepere şi preocupare pentru ocrotirea bogăţiilor obşteşti". Mai era şi „bătrînul" Emanoil Teodorescu, care se trăgea dintr-un cătun vecin şi se întorsese cu o diplomă de doctor de la Paris, cînd nu mai părea deloc tînăr — 33 ani ! —, tratînd un subiect foarte curios : „influenţa radiaţiilor luminii asupra formei şi structurii plantelor". Dimitrie Pompeiu avea aceeaşi vîrstă cu Grigore Antipa, şi-a luat doctoratul la 32 de ani, dar, surprinzător, pe el îl considera cel mai tînăr dintre prietenii părinţilor. Se ridicaseră mulţi oameni de vază de pe acel „prag" de ţară numit Botoşani. Pe unii îi cunoştea bine, îi vedea de cîte ori reveneau acasă. Mai erau şi alţii pe care îi îndrăgise de copil şi care „trăiau" doar în amintirile celor vîrstnici. Asculta cu nesaţ întîmplări din tinereţea şi din ul-

Scanned with OKEN Scanner

timul an al creatorului „Odei în metru antic“ și al „Scrisorii a treia“. Sau din copilăria lui Luchian.

Nu-mi refuzase niciodată bucuria de a mă lua cu el la capătul de început al secolului. Poate din pricina aceasta m-a surprins mai de curînd spunîndu-mi :

— Adevărul e că la șaptezeci de ani priveam cu intensă atracție trecutul, cu amintirile lui adesea copleșitoare și mă temeam de ceasul cînd va urma să spun, asemenea poetului : „Este amar și dulce să asculți lîngă foc, aidoma unui bătrîn soldat ce veghează în cort, cum se trezesc încet vechi amintiri“. Dar, uite, de mai bine de cincisprezece ani, nu s-a întîmplat după spusa poetului.

Avea 86 de ani, împliniți la 20 august 1978, și lucra — în timp total — ca în toți anii de efervescentă creație, cu convingerea că ideile, oricît de strălucite ar fi, nu reprezintă mare lucru dacă nu sînt dezvoltate. Or, ideile se înlănțuiau mereu cu surprinzătoare noutate. Dădeau încontinuu rod. În 1974 apărea volumul „Mecanica invariantivă și cosmologia“, încheind construcția doctrinei sale, începută cu două decenii în urmă. Primele studii datau din 1953. Iar acum avea și satisfacția confirmării teoremei sale. În chiar anul finalizării, la Conferința mondială a populației — desfășurată la București — prezentase o idee îndrăzneață. Urmărea să dea o imagine integrală a vieții, restrîngînd-o însă la fiece națiune în parte, și, pentru aceasta, a folosit un suport nu doar de logică, ci și științific. Modelul demoeconomic, cum l-a numit, reprezenta un proiect de lucru de lungă respirație și care pretindea o cooperare larg internațională.

Îmi apărea nu doar simplu neașteptată această vitalitate care sfida numărul anilor în angrenarea sa la lucru. Forța creației lui mă surprindea, acea îndrăzneală de a gîndi în termenii viitorului.

— Ce vreau acum ? — mi-a reluat întrebarea vădit amuzat. Nu știți ? Am spus-o și la Academie...

— ? ? — căutam cu mintea un titlu și nu-l găseam.

— Dar bine — și o spunea ca pe ceva atît de evident pentru oricine —, încerc mai departe să opresc clipa, să o încarc de toate potențele ce-i pot fi gîndite, dînd astfel ființă, în această zi, viitorului, făcîndu-l să vibreze chiar în cuprinsul lui.

Scanned with OKEN Scanner

Îi plăceau frazele mult „lucrate", cu încărcătură filozofică. L-am privit cu atenție. Părea într-adevăr că reușise să suspende timpul. Linia profilului său roman era încă fermă, aceeași acuitate a privirii, aceeași siguranță în atitudine, în mers, respirînd mîndrie, simț al ordinii... Desigur culoarea părului îi e albă, dar de două decenii era albă.

— Să oprești clipa e doar o dorință. Dar realitatea... ?

— Am meditat mult asupra acestei clipe prezente, mi-a replicat fără să se tulbure. Îmi este greu acum s-o mai despart de certitudinile trecutului, dar și de aspirațiile pe mai departe. Iată de ce spun aceasta, de ce caut să retrăiesc în acest permanent *azi*.

— Un *azi* care-l conține pe *mîine*, în germene?

— Nu se întîmplă la fel și în existența societăților umane care își creează chiar viitorul prezent ? ! Cînd scriem o lege de desfășurare în timp a unui fenomen, a mișcării planetelor, a creșterii unei populații sau a propagării unui curent electric, închidem într-o gîndire actuală, într-un act al prezentului, întreaga sa evoluție viitoare. Este mai grăitor încă dacă această lege este exprimată prin diferențiale sau, mai bine spus, prin derivate. Alături de valorile mărimilor, derivatele lor, scrise toate la același moment reprezintă nu numai o cezură în timp între trecut și viitor, ci un prezent intensificat prin caracteristici specifice în care acționează timpul ca într-o germinare, ascunsă vederii noastre. Dar nu numai prin atare acte se realizează știința acestui azi permanent al fenomenologiei universului. Potențialitatea azi-ului științei trebuie să prevină surprizele bogate ale demonilor uneori capricioși ai existenței și ai vieții însăși și, în același timp, să se conformeze sentimentului intim de libertate care veghează asupra fiecărei manifestări a conștiinței noastre, a conștiinței cercetătorului de adevăr, în formele cele mai acute. S-a creat pentru aceasta procesul stochastic în care etalăm, în același moment, în același azi permanent al gîndirii, toate fațetele posibile ale unui eveniment cu probabilitățile lor, așa cum trebuie supuse alegerii conștiinței noastre.

Nu era doar confesiunea privind această clipă, ci exprima un crez de o viață. Și gîndea în termenii pro-

Scanned with OKEN Scanner

fesiunii sale. Era mecanician. Lucrase în această știință care este și matematică, și fizică — unelte de gîndire asupra mișcării corpurilor Universului material. S-a definit odată pe el însuși și cu mult mai bine: „Eu nu sînt în primul rînd un matematician, cum mi se spune de preferință, sau un mecanician cum nu vor unii să mă considere. Eu însumi mă privesc ca un cercetător de fapte : umane, sociale sau economice, de fenomene naturale, cu mijloace matematice, de preferință probabilistice sau mecanice, cercetător ce s-a silit de-a lungul întregii sale vieți să asimileze cît mai multă știință matematică pentru a o folosi în cercetările sale".

Stăteam de vorbă — a cîta oară ? ! — în mica încăpere-birou tixită de cărți și manuscrise, între un scrin de aleasă sculptură, o sofa ghemuită lîngă un perete acoperit cu o scoarță oltenească și o măsuță pe care stăteau în strînsă și aparent atît de curioasă vecinătate o lucrare de matematică, un volum de pictură și o culegere de poeme. Erau ultimele apariții editoriale și știam cu cîtă plăcută nerăbdare se apleca asupra lecturii lor. Alteori, în locul cărții de matematică era un tratat de mecanică, o lucrare de doctorat sau o revistă de astronomie. Și alături, poezie, pictură, filozofie... Discutam despre timp și spațiu.

Dincolo de fereastra biroului, umbra unui arbore, ierburi înalte, un drumeag lung de asfalt, îngust și parcă nelalocul lui în această atmosferă din alt veac și din alt colț de țară. Drumeagul traversa curtea mare, de la portița scundă de la stradă pînă la casa retrasă mult, mult înapoi, ca într-un „gest" de izolare față de agresiunea zgomotoasă a Bucureștiului, cu blocurile lui moderne, înalte, prea înalte, cu metroul, cu circulația intensă a mașinilor. Chiar și strada, care poartă un însemn al Moldovei prin numele ei — Șoimăreștilor, pare a fi fost cu intenție ocolită de edili, lăsîndu-i un aer vetust, cu acei bolovani de rîu în locul asfaltului. De 40 de ani aici nu s-a schimbat nimic. O mărturisesc cei ce poartă astăzi titluri academice și care, cu patru decenii în urmă, apăsau clanța portiței de la numărul 9 ca studenți. Veneau la profesorul lor. Pășeau cu emoție pe drumeagul îngust, urcau cele

cîteva trepte pînă la geamlîcul pătrat în care florile îşi aveau anotimpul lor perpetuu.

Acad. Gheorghe Mihoc i-a fost student. „Era aproape un copil cînd eu am început să profesez teoria probabilităţilor“ — mi-a mărturisit odată Octav Onicescu, cu acea nostalgie pe care ţi-o lasă ivirea bruscă a unei imagini, forţînd un calcul uitat al timpului, exagerîndu-l chiar. Un tînăr înalt, cu ochi albaştri, impresionîndu-l prin marea lui inteligenţă, printr-un talent depăşind obişnuitul pentru problemele de tot felul ale matematicii. Descoperea la el o anumită înrudire de gîndire, făcîndu-l şi mai apropiat. Diferenţa de vîrstă era între ei de 14 ani. Erau temperamente diferite, veneau din colţuri diferite ale ţării, Gheorghe Mihoc se născuse la Brăila, ca fiu de muncitor, Octav Onicescu, era moldovean, dintr-o familie înstărită, oricum la adăpostul grijilor materiale. Amîndoi erau atraşi de problemele pe care le punea conceptul de probabilitate, şi e ceea ce a constituit începutul unei lungi prietenii. Căci este necesară o anume structură spirituală pentru a simţi un interes, dincolo de cel pur matematic, pentru aceste probleme, legate atît de strîns de cunoaşterea naturii, de înţelegerea relaţiilor omului cu natura şi cu ceilalţi oameni. E un mod de a gîndi care corespunde unei fenomenologii naturale. Mari şi buni matematicieni — cum erau Dan Barbilian, Şerban Gheorghiu, Alexandru Pantazi — nu manifestaseră preocupări mai sensibile pentru ideea şi teoria probabilităţii.

Sînt peste patruzeci de ani de cînd Octav Onicescu şi Gheorghe Mihoc au construit lanţurile şi procesele aleatoare cu legături complete. În Enciclopedia franceză (Paris, 1937) numele lor sînt înscrise pentru generalizarea lanţurilor Markov, iar în importante lucrări americane sînt citate realizările românilor Onicescu şi Mihoc referitoare la lanţurile cu legături complete, reprezentînd, aşa cum s-a afirmat, „cel mai indicat model probabilistic pentru fenomenul de învăţare“. Şi dacă istoria matematicii româneşti îl consideră pe drept cuvînt pe Octav Onicescu ca primul creator în domeniul calculului probabilităţilor şi creator al şcolii româneşti de calculul probabilităţilor, fără îndoială că alături de el trebuie amintit cu excelenţă

Scanned with OKEN Scanner

numele lui Gheorghe Mihoc, „al doilea probabilist“ al țării.

Cum era firesc, de-a lungul unei vieți care începea cu 8 ani înaintea celui de a-l XX-lea secol al erei noastre, așadar cuprindea în acolada sa aproape întregul veac al matematicilor moderne, întîlnise în itinerarele sale pe mai toate marile personalități ale matematicii românești și ale lumii.

— Grigore Moisil ! — Întrebarea mea era sentimentală. Știam foarte bine că se cunoșteau. Erau firi opuse, aveau preocupări diferite în cîmpul matematicii. Marea îndrăzneală a gîndirii lui Moisil, acuitatea observațiilor, umorul și fina, dar deloc clementa ironie sau mînuirea paradoxurilor cu cuceritoare inventivitate deveneau adeseori incomode pentru cei din jurul său mai puțin obișnuiți să țină piept acestei avalanșe de inteligență. Moisil crease pe de altă parte în știința românească, ar trebui spus în cultura românească, nu doar o școală, ci mai multe. Iar timpul se scurgea în favoarea ideilor sale. Era una dintre puținele personalități ale contemporaneității ale cărei preocupări difuzate în mai multe direcții ale matematicilor pure și ale celor aplicate nu-i fragmentaseră forța de percuție, ideile țîșneau viguroase, rodind valori permanente în fiecare dintre ele. „Este productiv ca o uzină, spunea George Andone în filele Istoriei matematicii din România, o uzină care produce însă cu precădere prototipuri“. Crease și valoarea ideilor sale avea o strălucită confirmare peste ani în știința matematică a lumii. Întrebasem de el pe cel ce nu i-a fost apropiat nici în viață, nici pe tărîm profesional.

— Grigore Moisil ? a reluat acad. Onicescu. Avea o extraordinară inteligență, un talent matematic ieșit din comun și o pasiune neostenită pentru nou. A făcut o teză remarcabilă, care a deschis căi noi în știință. Ideile au fost preluate și dezvoltate în Statele Unite, creîndu-se o întreagă școală. Dar el a creat mai multe. N-ar trebui uitată extrem de interesanta școală de logică matematică, logica cu mai multe valori... O ctitorie bogată...

Cu Gheorghe Mihoc, cu Alexandru Pantazi, cu Nicolae Teodorescu, cu Miron Nicolescu și Grigore Moisil, cu Alexandru Froda, cu Nicolae Ciorănescu, cu

Scanned with OKEN Scanner

Simion Sanielevici, cu Nicolae Georgescu-Roegen, cu Mircea Vulcănescu și încă cu alții, Octav Onicescu a întemeiat în 1930 Școala de Statistică, Actuariat și Calcul, devenită puțin după aceea Institut al Universității. Predau : Gheorghe Mihoc — matematici actuariale, Alexandru Pantazi — matematici financiare, Nicolae Ciorănescu — matematici generale, Nicolae Teodorescu — calculul numeric și operațional, Alexandru Froda — economie matematică. „A fost una din operele cele mari ale generației noastre pentru știința pusă în serviciul societății, a subliniat el, adăugînd : și aceasta în formele sale cele mai directe și mai moderne. Aici au fost formați statisticieni, demografi și calculatori, de care avea și are nevoie țara".

A fost atunci una dintre cele mai valoroase generații de matematicieni, prin marele număr de personalități științifice pe care le-a dat, mulți dintre ei devenind creatori de școală matematică românească într-o multitudine de direcții noi. Au fost și mai înainte minți strălucite — Gheorghe Țițeica, David Emmanuel, Dimitrie Pompeiu, cum mai înaintea lor a fost un Spiru Haret, dar niciodată nu s-a întîmplat o asemenea explozie de talente matematice care să se impună cu atîta forță în istoria gîndirii matematice a lumii. E poate generația care a imprimat un nou curs timpului matematic. Iar faptul acesta este pe deplin explicabil. Biografia acad. Octav Onicescu este și în acest sens exemplară. A terminat liceul „August Treboniu Laurian" din Botoșani cu media 10. I-au fost suficienți doar doi ani de studii universitare pentru a răspunde cerințelor a două facultăți : de științe și de filozofie, din București. Apoi, timp de alți doi ani, a predat matematica la liceul militar înființat de Nicolae Filipescu la Predeal. A intervenit însă războiul care pentru el nu purta un titlu mondial. Părăsise matematicile, îmbrăcînd haina militară, pentru a se alătura unei lupte pe viață și pe moarte duse de românii de pretutindeni hotărîți să înlăture nu doar dominația străină, hotărîți să-și apere nu doar fruntariile, ci mai mult decît atît: să afirme ființa națională, visul de unire, acea dorință seculară de a fi laolaltă pe întinsul aceleiași patrii. 1916—1918, doi ani de încrîncenate bătălii pînă să fi ajuns pe Cîmpul lui Horia, la 1 decembrie 1918, cînd

Scanned with OKEN Scanner

în fața a peste 100 000 de muncitori, țărani, intelectuali, meseriași veniți parcă din toate zările țării, se consfințea înfăptuirea statului național unitar. Atunci, la 1 decembrie, Marea Adunare Națională proclama solemn „unirea Transilvaniei și Banatului cu România pentru toate veacurile", adoptînd istorica „Declarație de la Alba Iulia". Se făcuse dreptate și românii știau că acum se puteau întoarce acasă, căci erau multe de făcut pentru a da României mari acea strălucire a existenței sale în concertul statelor lumii. Se continua o altă luptă, pentru a atinge un ideal care avea să fie înscris pe stindardul partidului comunist, creat la scurtă vreme după aceea.

Octav Onicescu, asemenea altor tineri, era conștient că țara avea nevoie, mai mult chiar decît oricînd pînă atunci, de specialiști de talie europeană. S-a dus, așadar, în 1919, la Roma să-și pregătească doctoratul. Un an mai tîrziu își susținea teza în fața unei comisii de reputată exigență și totuși îi smulsese calificativul maxim : Magna cum laudae ! Muncise imens, era evident, dar nu „corectitudinea" rezultatelor sau bagajul de cunoștințe erau impresionante, ci capacitatea sa de a sesiza esența unor noi și dificile probleme ale matematicilor. E ceea ce l-a determinat pe acest uluitor candidat român să prezinte nu doar o singură teză de doctorat, cum se obișnuia, ci, în același timp, încă două teze suplimentare. Teza principală era ea însăși o îndrăzneață analiză a unei teorii foarte noi : „Asupra spațiilor einsteiniene cu grupuri continue de transformare", și o susținea cu reputatul Tullio Levi-Civita, unul dintre creatorii calculului diferențial absolut. Se știe că pe baza acestui calcul se elaborase teoria relativității generale. Celelalte două teze — despre funcțiile de compoziție și despre fundamentele geometriei — le-a prezentat primind girul altor doi maeștri de seamă ai școlii italiene din acea vreme, Vito Volterra și Guido Castelnuovo. Din Italia, Octav Onicescu a plecat în Franța ca să-i asculte pe Elie Cartan, cel care, printre alte contribuții importante, și-a cîștigat celebritatea creînd metoda reperului mobil și o serie de noțiuni noi, pe Emile Borel, unul dintre fondatorii teoriei funcțiilor de o variabilă reală, pe Jacques Hadamard, al cărui nume este citat printre crea-

Scanned with OKEN Scanner

torii analizei funcţionale şi teoriei geometrice a ecuaţiilor cu derivate parţiale. Jacques Hadamard inaugurase chiar în toamna lui 1920, la Collège de France, un seminar care reunea pe aproape toţi matematicienii Parisului. Nu era un seminar. Era un eveniment. Ţineau să participe la el fizicieni vestiţi, personalităţi ilustre din alte ţări. Temele supuse discuţiilor erau pasionante nu numai prin noutatea ideilor, ci mai ales prin problemele pe care le suscitau în jurul unor demonstraţii fie contestate de unii, fie considerate de către alţii inaccesibile. Hadamard avea dealtfel să consemneze aceasta, într-o prefaţă la volumul „Fundamentele matematicii", semnat de F. Gonseth, şi apărut la Paris în 1926, întrebîndu-se ce anume îi făcea pe matematicieni să apară surzi la raţionamentele altor confraţi ? Aşa că a prezenta un subiect însemna a fi pregătit să faci faţă unor întrebări şi teorii la nivelul celor mai solide reputaţii ştiinţifice. Hadamard l-a invitat pe Octav Onicescu să prezinte aici, pentru prima oară, principiile calculului diferenţial absolut al lui Levi-Civita şi Ricci. Avea 28 de ani, iar printre cei ce-l ascultau erau Marie Curie, Emile Borel, Hadamard, bineînţeles. Îl urmărea cu atenţie Lefschetz, o autoritate pe atunci în topologie şi care, în trecere prin Paris, venind de la Göttingen, se arătase interesat să discute cu acest tînăr matematician român.

Ar fi trebuit ca de la Paris să plece în continuare în Statele Unite. Profesorul Levi-Civita îi obţinuse, fără ştirea sa, o bursă a Fundaţiei Rockefeller. Spre surprinderea însă a tuturor, Octav Onicescu o refuză. Vroia să se întoarcă în ţară. „De ce ?" a fost întrebat. „Mă aşteaptă cursul de mecanică pentru fizicieni" a răspuns. Dar cursul ar fi putut fi amînat un an. Motivul trebuie să fi fost în realitate altul. L-am iscodit. De ce nu acceptase, doar nu putea să-i fie decît profitabil contactul cu gîndirea matematică de dincolo de Atlantic...

— Reţinusem, mi-a spus în cele din urmă, şi aceasta fără să fiu pe deplin conştient, o oarecare dezorientare în spectacolul matematic al lumii, aşa cum îmi apăruse la Paris.

— O situaţie scandaloasă, cum spunea Hadamard,

Scanned with OKEN Scanner

subliniind gravele dezacorduri între matematicieni, la aceasta vă referiți ?

— Aș spune că mai grav decît atît sau mai fericit decît aceasta. Era o stare de oboseală a celor mai multe doctrine și, în același timp, în subsolurile gîndirii tinere se pregăteau — nu știam cu certitudine, dar intuiam, se putea intui — noile forme ale științei. Or, doream — e firesc, nu-i așa ? — să surprind eu singur măcar unele dintre aceste secrete pe căile propriilor mele cercetări. Fie ele chiar mai restrînse, mai modeste. Dar astfel de căi, adîncite, duc sigur la filoanele originale ale științei.

E ceea ce s-a întîmplat cu adevărat în planul general al matematicii, la noi și în lume. Fascinantă în acea epocă era și „imaginea geometrică a Universului în totalitatea sa spațială și eternitatea sa temporală", cum apărea în teoria relativității.

— Pe Einstein... pe Einstein l-ați cunoscut ? am întrebat la un moment dat, cu secreta dorință de a urmări un dialog ce îmi apărea ca foarte probabil. Îl văzuse prin 1930 la Viena, după cum auzisem.

— Da, da, la Viena... El încerca o nouă geometrie în locul celei pe care se construiseră ecuațiile relativității. Își anunțase conferința cu zile înainte și cinci săli arhipline ale Universității ascultau vrăjite. Bineînțeles el vorbea într-una dintre ele și eu mă aflam acolo. Era un bărbat de... 51 de ani, nu ? cu părul vîlvoi, cu ochi expresivi, pe care nu-i uiți niciodată, cu o elocință calmă și sigură...

— Nu v-a plăcut, am spus aproape fără să vreau. Era ceva dincolo de exprimare, poate în ton, nu știu exact, ce mă îndemnase să gîndesc astfel.

— M-a impresionat, dar... am avut și o senzație de... „spectacol". E ceea ce m-a izbit atunci. Poate și pentru că era totul atît de diferit de atmosfera științifică a școlii matematice italiene pe care o cunoscusem, cu acei mari învățați, mari dascăli care erau de o mare modestie...

E ciudat, gîndeam, cum chiar și în știință — cît de paradoxal ! — se creează anumite mituri. Celebritatea lui Einstein ni s-a întipărit atît de puternic în minte, încît fie și amănuntul că „n-a entuziasmat" ne surprinde. N-a entuziasmat tocmai în acei ani cînd lumea

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţei îl sărbătorea pretutindeni unde apărea ? Chiar Einstein părea nedumerit de marea sa popularitate, spunînd : „Nu înţeleg deloc cum se face că scriind cîteva studii pe care doar foarte puţini oameni în lume sînt capabili să le aprecieze, am devenit atît de celebru !“ Studenţii citau cu emfază cuvintele lui Max Planck. Cel ce revoluţionase fizica prin teoria cuantelor spusese în 1910, cinci ani după apariţia „relativităţii restrînse“ : „Dacă noua teorie a lui Einstein se dovedeşte exactă, aşa cum mă aştept, va fi considerat un Copernic al secolului XX !“ Şi se pare că Einstein a replicat imediat : „Ei bine, s-o dovedim !“ Numai că la sfîrşitul lui noiembrie 1915, scriindu-i mai vîrstnicului său coleg, remarcabilul fizician A.J.W. Sommerfeld, îi împărtăşea disperarea — „toate ecuaţiile mele privind cîmpul de gravitaţie sînt lipsite de fundament“, dar în final, îi destăinuia o descoperire a sa. O nouă soluţie. Sommerfeld, în acest dialog epistolar, îi replica manifestîndu-şi scepticismul. Dar Einstein era de astă dată sigur de dreptatea sa. Cum de nu înţelegea Sommerfeld ? Îi scrise cu supărare : „Vă veţi convinge de teoria relativităţii generale cînd o veţi studia, în consecinţă nu voi încerca să o apăr cu nici un cuvînt mai mult“. Cînd fundamentul teoriei relativităţii generale a apărut în 1916, se vorbea pretutindeni despre „o capodoperă în 64 de pagini“. Einstein devenise o nouă şi puternică stea pe firmamentul ştiinţei, eclipsînd totul în jur. Încununarea s-a produs în noiembrie 1919, cînd s-a anunţat confirmarea teoriei : 16 fotografii făcute în timpul unei eclipse solare, cu calculul deviaţiei razelor luminoase. Erau dovezi care puteau spulbera îndoielile. La Royal Society, preşedintele şi-a încheiat comunicarea cu cuvintele : „Nu este vorba de o insulă izolată, ci de un întreg continent de noi idei ştiinţifice. Este cea mai mare descoperire cu privire la gravitaţie de cînd Newton şi-a enunţat principiile“.

Cu toate acestea, în sala în care Einstein conferenţia, un tînăr îl asculta cu destulă detaşare. Or, el era unul dintre acei puţini din lume care îi înţelegea bine teoria, o studiase şi îi admirase frumuseţea matematică ! Atunci, de ce această atitudine ? Frondă tinerească ?

Scanned with OKEN Scanner

Dar și la o distanță de jumătate de veac, Octav Onicescu îmi spunea : „Relativitatea e departe să fie atît de revoluționară cît a voit să fie".

Îl acuzam, de ce să n-o mărturisesc, în forul meu interior, de subiectivism. Dacă ar fi trăit în apropierea lui Einstein, dacă i-ar fi fost prieten, ar fi reacționat la fel ? Odată l-am sondat.

A rîs. „Ce legătură poate fi între sentimentele personale și ideile științifice ? Prieten sau nu, care e diferența ? Îmi amintesc de o întîmplare. Cînd m-am dus la Roma pentru studii, în 1919, l-am vizitat pentru prima oară pe marele geometru Guido Castelnuovo, profesor la universitate. Discutînd despre mai vechi și mai noi cercetări, mi-a vorbit la un moment dat despre ultima lucrare a colegului său Levi-Civita, în legătură cu paralelismul privind spațiile în teoria lui Riemann — mai general decît apărea în geometria euclidiană. Era o atitudine critică ce m-a surprins. Și m-a surprins cu atît mai mult cu cît vizitîndu-l apoi pe Levi-Civita, aflam că sînt în relații de foarte caldă prietenie. Era un „conflict" amical de atitudine științifică, pură, fără urmă de conflict personal. Aceasta a fost una dintre primele mari lecții pe care le-am avut în lumea marilor dascăli și care mi-a fost de atunci mereu prezentă în universul gîndirii mele. Dealtfel, ca o paranteză, dar nu lipsită și ea de învățăminte, Castelnuovo, revenind asupra rezervei lui, după ce a înțeles bine lucrurile, nu s-a sfiit să-mi mărturisească că și-a modificat punctul de vedere. Disputele de idei, oricît de vehemente ar fi fost, nu erau umbrite de sentimente personale, iar recunoașterea unei neînțelegeri face parte din etica științifică.

— Dar funcționează întotdeauna... etica științifică ?

— Ar trebui... dar, din păcate, au fost ocazii, nu puține, care m-au făcut să reflectez asupra vieții științifice internaționale, reflecții asupra cărora reveneam adeseori cu constatarea că totuși de multe ori oamenii rămîn oameni și în viața pe care puritatea gîndirii științifice n-o poate modifica chiar pînă în adîncuri. Dar, mai curînd sau mai tîrziu, viața, istoria așază lucrurile în făgașul lor, în matca lor firească. Știam aceasta, într-un anume fel, încă din copilărie. Îmi amintesc înțelepciunea unui dascăl pe care l-am avut

Scanned with OKEN Scanner

în școala primară. El ne spunea că mai ales însușirea matematicii reprezintă o ocazie fericită de a înțelege logica naturii, asemenea unui rîu ce-și caută drumul cel mai adecvat curgerii lui.

*

Frazele sale atingeau trecutul doar printr-o scurtă mîngîiere. Părea că în amurgul vieții sale îl atrag cu și mai multă intensitate dimineţile următoare. Își urmărea ideile și dialoga zilnic cu tinerii matematicieni, analiști, geometri, probabiliști, viitorologi. Era la curent cu toate proiectele și lucrările lor. Unele îl entuziasmau : „Dacă le-ar putea vedea Levi-Civita !“ exclama cu bucuria că cele mai îndrăzneţe proiecte ale anilor tinereții se confirmau acum și părea că nimeni altul n-ar fi înțeles mai bine sensul și măsura unor idei ca bunul și admirabilul său profesor Civita.

Îmi plăcea să-l ascult. Frazele sale nu aveau incisivitatea frazelor lui Moisil, care te prindea în jocul ameţitor și atît de fascinant al ideilor, obligîndu-te aproape să gîndești împreună cu el, să urci în fugă spre crestele creației și să nu simți oboseala, ci, dimpotrivă, bucuria de a fi ajuns, alături de el, la o înțelegere pe care nu ți-o bănuiai puțin mai înainte. Moisil te obliga într-adevăr să fii, cu fiecare întîlnire, mai ascuțit la minte decît fuseseși la întîlnirea anterioară. Octav Onicescu folosea o altă cale. El te purta pe aripile meditației, punîndu-ți alte tipuri de întrebări, stîrnind alt mod de comentarii în jurul unei idei filozofice, literare sau plastice. Dialogul se înfiripa uneori de la un fapt semnalat în presa științifică sau de la o formulare care incita discursul filozofic. Jacques Monod, laureatul Premiului Nobel pentru medicină, afirmase că viața este rodul hazardului și necesității. Profesorul Onicescu era în total dezacord. „Am trăit ani îndelungați în tovărășia științei și a hazardului pe care ea îl manipulează prin probabilități, dar, între început și sfîrșit, m-am obișnuit să pun acest hazard la sfîrșitul lucrurilor, acolo unde îl așază și termodinamica. A-l situa — îmi spunea — și la începutul vieții materiale sau vieții propriu-zise, a îngemăna creația cu moartea, a le atribui o structură

comună — n-au făcut nici Poë, nici Baudelaire şi nici unul dintre filozofii pe care-i cunosc şi nu încerc nici eu să adopt această cale a unei permanente întoarceri prin neant. Drumul vieţii, ca şi al materiei este ireversibil. Azi-ul teoriilor şi trăirilor noastre are un sfîrşit. Am căutat să înţeleg şi eu acest drum entropic al morţii sistemelor mecanice cu foarte multe componente".

Indiferent însă de punctul de plecare, ajungeam aproape pe nesimţite la marile teme — spaţiu, timp, materie, energie, cunoaştere.

— Doar din comoditate abordăm spaţiul şi timpul separat de materie şi energie, în fapt însă toate se condiţionează reciproc. Cum altfel să concepem materia şi energia fără relaţii spaţiale şi de timp ? ţinea să precizeze Octav Onicescu.

Intram pe un teren sensibil, dar continuam premeditat :

— De fapt — şi nu puteţi nega, spun eu — aţi pornit în cercetările dv. nu doar de la mecanica lui Newton, ci şi de la aceea mult mai apropiată a lui Einstein.

— Adevărul e puţin altfel, îmi replică. Eu am pornit nu de la teoria lui Einstein, ci de la acea tulburare a obişnuinţelor de gîndire pe care a provocat-o teoria relativităţii.

— Fără îndoială, insist, teoria relativităţii nu numai a încercat, cum spuneaţi odată, dar a şi reuşit să zguduie obişnuinţele noastre de gîndire, obligîndu-ne să regîndim spaţiul, timpul, materia, energia...

— Bineînţeles. Dar să ne oprim o clipă asupra problemei vidului, care apărea în acea vreme ca un permanent fond pe care se construia ştiinţa materiei. Einstein a folosit fenomenologia razei de lumină — care e în definitiv un transportor de elemente şi, într-un fel, energie pură, şi capătă pînă la urmă şi caracter de masă. Dar nu este masă propriu-zisă. Într-un fel este o asociere a energiei de vid. Iată o viziune ce apărea foarte simplă atunci. Astăzi nu mai este la fel de simplă. Ideea de a asocia zero de masa materială la un fenomen fizic nu a reuşit să cucerească adeziunea fizicienilor, oricum a multora dintre ei şi nici a matematicienilor.

Profesorul Onicescu închisese astfel această pro-

Scanned with OKEN Scanner

blemă într-o paranteză. Îi cerusem odată să-mi explice, pe înțelesul meu, ceea ce îmi apăruse extrem de dificil : esența teoriei mecanicii invariantive. Era creatorul ei și încercam să deslușesc ce oferea de fapt. „Ce v-a dat această teorie ?“ l-am întrebat.

— Mi-a dat o înțelegere integrală a universului materiei, de la atomi și particule elementare la galaxiile care populează cerul. Mi-a lămurit caracterul inerțial al gravitației și mi-a evidențiat existența, alături cu gravitația și în dualitate cu ea, a celei de a doua interacții inerțiale, aceea care duce la îndepărtarea galaxiilor una de alta, potrivit unei legi descoperite de Hubble, dar al cărei caracter rămînea ascuns înțelegerii noastre. Interacțiunea aceasta completează pe aceea a gravitației. Acolo unde aceasta din urmă încetează să aibă un efect sensibil din pricina distanțelor uriașe, ea intervine eficace pentru a asigura legătura între toate componentele universului. E o interacțiune între corpurile materiale — nebănuită pînă acum — dar care, *a posteriori*, mi-a apărut ca o necesitate a acestui univers care, numai sub impulsul gravitației, s-ar fi prăbușit într-un colaps de mult consumat.

— Și noua teorie a probabilităților ? am întrebat. Ați afirmat cîndva că ea depășește cadrul inițial de la care ați pornit, interesînd întreaga problemă a cunoașterii.

— Sînt convins.

— Pe ce vă bazați ?

— Am înțeles-o și interpretat-o cît mai mult ca o știință a naturii și vieții umane.

E poate o curiozitate copilărească să vrei să știi cum se naște o idee, să-i urmărești apoi evoluția și să „vezi“ dacă și-a atins într-adevăr ținta pe care o presupuneai inițial sau dacă experiența, faptele, așadar realitatea a distrus tot acel complicat edificiu al gîndirii autorului.

— E o idee, mi-a spus profesorul Onicescu, care mi-a apărut — dacă acest verb nu e totuși cam exagerat — într-o zi, pe cînd conduceam seminarul de metode matematice în economie și științe sociale. Un tînăr mi-a pus o întrebare. Nu, nu avea o legătură directă cu problema, dar atunci am înțeles cu claritate un nou element structural al metodologiei statistice,

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce numesc astăzi corelația informațională. E noțiunea care stă la baza teoriei. A fost unul dintre acele momente în care se ilumineză vechi probleme care stau în adîncurile gîndului fără să fie continuu prezente, dar sînt continuu neliniștitoare. Ceea ce m-a preocupat toată viața a fost o necesitate interioară de clarificare. Sînt anumite lucruri în știință care au un aer clasic, simți însă că au lipsuri, întreruperi logice ale structurii interne ale gîndirii, goluri... peste care s-a trecut cu o ciudată, permanentă neatenție. De pildă, în mecanica statistică m-a supărat continuu, dar surd, insuficiența fundamentării argumentațiilor care duceau la principalele legi ale respectivelor fenomene și care apăreau ca legi naturale. Or, iată, sînt mai bine de 20 de ani de cînd căutînd un răspuns care să mă satisfacă am reușit să înglobez timpul alături cu spațiul, să le fac să intervină împreună în contemplarea procesului de agitație moleculară, numărînd fenomenele care se întîmplă în spațiu-timp ca într-un prezent permanent.

— Îmi creați dificultăți de înțelegere...

— Da, da, se creează dificultăți de intuiție, dar nu de logică.

Aveam sentimentul că m-am pierdut prin Calea Lactee, printre sori și evenimente nedeslușite.

— Un mic exercițiu de gîndire, mă îndemna din alt spațiu al universului profesorul. Un mic exercițiu de gîndire, repetă el. Ia ca punct de sprijin în acest cadru spațio-temporal rezultatele admirabilei colaborări dintre Einstein și Minkovski.

Profesorul mă proiecta astfel într-un spațiu cvadridimensional, îmi dăduse drept ghid relativitatea restrînsă a lui Einstein și notațiile lui Hermann Minkovski, pentru a descrie fenomenele fizice... Și de aici puteam să ajung la propria sa teorie.

— Întîmplarea de la seminar, a reluat el după o pauză, am amintit-o ca un exemplu din drumul complicat și variat al cercetării. Dar lucrările de preț, cel puțin pentru mine, și pe care le-am realizat — teoria mecanicii invariantive mai ales — au venit numai prin strădania continuă, pas cu pas, zi după zi, an după an.

— Fără surprize ?

Scanned with OKEN Scanner

— Cum să nu ! Dar ele derivă direct din logica teoriei.

— Adică ?

— Construieşti pe nişte baze pe care ţi le impune natura şi o îndelungată experienţă de gîndire.

— Căutînd ce ?

— Forma, necesar simplă, a adevărului.

— Credeţi că noua lege a naturii pe care aţi descoperit-o va fi privită cu aceeaşi claritate şi imanenţă cu care v-a apărut în calculele dv. ?

— După părerea mea, este străină numai celor care nu vor s-o vadă sau n-o văd pentru că este prea evidentă.

— Nu vă e teamă că veţi fi acuzat de orgoliu ?

— În materie de adevăr ştiinţific nu este loc natural pentru orgoliu de nici un fel.

— Dar Einstein... ?

— Admir frumuseţea matematică a teoriei lui Einstein. Dar una e să faci matematică pentru frumuseţile ei, şi alta e să fii credincios unei legi pe care ţi-o impune natura. Nu este nici o umbră de orgoliu să vezi verdeaţa frunzelor, să simţi adierea plăcută a vîntului care le agită, să admiri frumuseţea zborului unei păsări şi să le încerci formularea lor teoretică ca simple şi credincioase constatări.

Vorbea cu acea siguranţă care-mi tulbura într-adevăr obişnuinţele. În fiecare întîlnire apărea un element de surpriză, obligîndu-mă să regîndesc totul pe îndelete. Da, avea dreptate Jacques Monod, aici avea sigur dreptate : „Modestia, spunea el, îi stă bine omului de ştiinţă, dar nu şi ideilor sale pe care trebuie să le apere".

— Teoria mea care dezvăluie o nouă lege a naturii — îmi spunea — mi-a îngăduit să fac un fel de previziune asupra posibilităţilor diferitelor materii sau mişcării în univers.

— O altă formulă ?

— Da. În care elementul de referinţă nu mai este viteza luminii. Dealtfel — o simplă supoziţie deocamdată —, viteza luminii este limitată doar pentru corpurile materiale. Dar în metagalaxie ? Vedeţi ? Noi ne aflăm cam la marginea metagalaxiei...

Îmi desena „arhitectura" metagalaxiei... şi traiecto-

Scanned with OKEN Scanner

riile luminii, în vreme ce eu îmi căutam un punct de sprijin cît mai concret.

— Ce posibilităţi se deschid, am întrebat atunci cu un pronunţat interes practic.

— Pe de o parte, sînt observate efecte de caracter energetic în corpurile depărtate ale universului.

— Noi izvoare de energie ? aveam şi eu, bineînţeles, obsesia întregii noastre epoci.

— Drumul este deschis. Fenomenele sînt mai complexe în cosmos decît pe pămînt. Dar întotdeauna noi ne păstrăm în interiorul unui cadru, al unei unităţi fenomenologice între univers şi pămînt. Ne e greu să depăşim obişnuitul... Dar, iată, quasarii — aceste quasistele — ne-ar putea da sugestii importante pentru studiul energiei. Păcat că în cărţile de cosmologie continuă să se vorbească într-un amestec de noţiuni despre spaţiu, timp şi, pe de altă parte, separînd, materia.

— Cum vedeţi dv. ?

— Numărul corpurilor materiale din univers e finit. Aşa îmi pare să rezulte din teoria mea. Sînt aproximativ 200 de quasari... Se descoperă încă, dar din ce în ce mai puţini... Sînt vreo 2 500 de roiuri de galaxii, vreo 300 de milioane de galaxii... Ceea ce se adaugă sînt unităţi. Totul apare în număr limitat. Un număr finit de corpuri.

— Şi mai departe ?

— Dincolo de acest univers, acest univers al experienţei noastre, pot exista şi alte universuri, cu interacţiuni pe care poate nu le mai putem manipula cu mijloacele noastre obişnuite de detecţie, de observare, oricît de puternice. Dar aceasta nu înseamnă deloc că nu există şi alte tipuri de interacţiuni, pe care nu le ştim, nici nu le bănuim. Nu mă refer numai la întinderile spaţiale. Este la fel cum era pe vremuri nu prea depărtate, într-un ocean. Ceea ce cunoşteam era un număr de insule... Dar ce e mai departe ? Cît mai departe ? Cînd se va putea călători dincolo de universul-insulă a acestor spaţii, dacă altele există ?

Îmi punea şi mie întrebările pe care şi le punea neîncetat, aducîndu-mă pînă la ţărmul cunoaşterii. Lăsasem departe în spatele nostru „construcţiile“ lui Aristotel şi Platon, o rampă de lansare a principiului

Scanned with OKEN Scanner

lui Arhimede „mecanic și unic pentru tot universul“, manuscrisele lui Leonardo da Vinci și telescopul prin care privea Galilei. Trecusem de Newton și suisem pe culmile lui Hubble cu descoperirea fenomenului „dilatației“...

Cînd volumul „Mecanica invariantivă și cosmologia“ se afla la tipar, un astronom — Ieronim Mihăilă — a arătat că introducînd o corecție foarte naturală și simplă la legea gravitației, chiar așa cum apare în mecanica invariantivă, se obține și deplasarea seculară observată pentru periheliul lui Mercur...

Experiența lui Mihăilă constituia un argument în favoarea teoriilor profesorului.

Ne readucea din spațiile galaxiei tava cu dulceață și apă rece de la gheață. Sau de la fîntînă ? Un obicei care-mi părea ciudat prin timpul pe care-l evoca — o frîntură din atmosfera casei părintești din Ștefănești sau și mai dinainte, din Oniceștii-Roman, de la bunicii săi.

— Vă plac tablourile lui Luchian ? a venit întrebarea mai neașteptată decît toate. Tatăl meu l-a cunoscut în copilărie. Era din apropiere. Un sat vecin cu Ștefăneștii, din același județ al Botoșanilor. Am avut zilele trecute în mînă volumul despre Luchian al lui Ioan Alexandru.

Îl observasem pe birou. Nu era singurul indiciu care-mi vorbea despre o sensibilitate artistică.

— Am constatat o unitate, aproape o identitate de viziune asupra lumii cu acest mare artist. Am simțit-o mai de mult, fără să mă opresc asupra ei. Mi-a atras atenția, într-o noapte de discuții, un prieten. Mi-a spus că regăsea același mod de gîndire și la Dimitrie Pompeiu, pe care-l cunoscuse și el, căci era, ca și Enescu, din aceeași parte a țării. Cînd am meditat mai îndelung, mi-am dat seama că și modul de a gîndi al mamei mele și al tatălui meu erau înrudite. Este vorba de o viziune asupra lumii pe bucăți, dar nu analitic, ci pe bucăți sintetice, cu intuiții aș spune globale. Așa cum sînt florile lui Luchian. Trebuie să le vezi integral, fără o alterare analitică a naturii lor. Analiza vine după aceea. Mă surprindeam că așa am procedat în toate lucrările mele în mai mic sau mai mare. Chiar și în încercările teoretice se reflectă acest

Scanned with OKEN Scanner

mod de a lua contact cu lumea, cu oamenii. Cred că e o caracteristică ceva mai generală. Cu oarecare osteneală am regăsit-o la foarte mulţi oameni de pe întinsul ţării noastre, oameni care nu au fost prea mult influenţaţi, sub acest aspect, de cultura analitică a occidentalilor. Or, constat că şi civilizaţia contemporană începe a se întoarce la izvoarele unei noi gîndiri, mai sintetice, mai directe. Şi cred că în această perioadă de frămîntări, de întoarcere a gîndirii spre izvoarele ei naturale, mai firești, noi, românii, vom putea aduce o contribuţie de real folos, tocmai prin acest mod de a gîndi mai natural. Dacă am adus o modificare în teoria probabilităţilor — care a fost cultivată şi are consecinţe foarte bogate şi importante — e datorită în bună parte acestei caracteristici. În teoria mea, nu mai plec de la spaţiul punctual — care n-are suport fenomenologic, ci de la spaţiul evenimentelor. Şi aşa se întîmplă şi în toate relaţiile mele umane. Nu încep cu detaliile, ci încerc să înţeleg aspectele în bloc ale oricărei noi cunoştinţe.

Cred că atunci a venit vorba şi despre Dan Barbilian. Prima lor întîlnire a fost oarecum ciudată. Era în vara lui 1920. Octav Onicescu se întorsese în ţară imediat ce-şi obţinuse doctoratul la Roma. Între timp, la Bucureşti se întemeiase o nouă revistă, „Ideea Europeană“, şi făcea parte din redacţie prin corespondenţă. Firesc, printre primele vizite făcute, a fost şi cea la redacţia revistei, în Pasajul Român. La acea oră, erau acolo Constantin Beldie şi un tînăr cu înfăţişare simpatică. Beldie a făcut prezentările : „Poetul Ion Barbu“, a spus arătînd spre tînăr, care, fără nici un alt preambul, a început să-i ţină proaspătului doctor în matematică, elev al lui Levi-Civita, cum ţinuse să precizeze Beldie, un mic discurs despre teoria relativităţii. Octav Onicescu îl urmărea jumătate amuzat şi jumătate uimit de îndrăzneala unui poet de a-şi expune părerile asupra teoriei relativităţii. Pe măsură ce Ion Barbu vorbea, limbajul folosit şi reflecţiile sale i-au atras atenţia. Nu, nu era total de acord cu ele, dar ce importanţă avea ? ! A început să-l urmărească. Şi dintr-odată şi-a dat seama că-l avea în faţă pe tînărul despre care îi vorbise cîndva Gheorghe Ţiţeica, elogiindu-l şi adăugînd că scria şi poezie, dar

Scanned with OKEN Scanner

sub un alt nume. Da, acesta era Dan Barbilian ! Purta teoriei relativităţii un interes cu totul deosebit, şi ca geometru, şi ca poet, intuind idei filozofice ce-l captivau. Einstein găsise o formă închegată, de mare frumuseţe, care pentru Ion Barbu însemna poezie. Dealtfel, în viziunea lui, poezia, ca şi matematica, poartă o structură de unitate închisă în ea însăşi. Era una dintre ideile lui care, cu trecerea vremii, avea să se accentueze şi să se amplifice.

De la acea întîlnire, a început prietenia lor. Barbilian avea o anumită tendinţă spre axiomatizare — aceasta răzbătea şi în aerul matematicii de atunci — şi a încercat chiar axiomatizarea unei teorii privind funcţiile olomorfe a lui Onicescu. O încercare care n-a fost pînă acum publicată nicăieri, dar există în lecţiile lui litografice. Preocupările lui Barbilian în special pentru aritmetică erau diferite de cele ale lui Octav Onicescu, ceea ce însă nu afecta înţelegerea dintre ei în discuţiile globale pe care le aveau chiar asupra acestor teorii matematice.

Era o minte îndrăzneaţă, genială s-ar putea spune, şi aducea perspective în ştiinţele matematice care nu puteau să nu stîrnească interesul, să nu determine discuţii, fie şi contradictorii, dar întotdeauna pasionante.

După ce a publicat „Joc secund“, Barbu a voit oarecum să marcheze o superioritate a matematicii asupra poeziei, cel puţin aşa începuse să susţină. De fapt, era mai mult un joc al inteligenţei, în care susţinea cînd superioritatea matematicilor, cînd pe cea a poeziei faţă de matematici. Ceea ce era însă cu siguranţă adevărat, şi ştia, era că le iubea pe amîndouă cu aceeaşi forţă, cu aceeaşi capacitate uimitoare de cuprindere, de înţelegere şi cu aceeaşi puternică forţă de creaţie.

Amintirile erau stîrnite, în pofida voinţei sale. Se aşezaseră în jur. Profesori, colaboratori, prieteni elevi...

— Gheorghe Ţiţeica... Prin anul 1921, cu el şi cu Gheorghe Longinescu — impresionantă personalitate acest mare chimist al nostru — am reeditat revista „Natura“, la care mai tîrziu s-a asociat Ion Simionescu şi, în urmă, prietenul Traian Săvulescu. Şi tot

Scanned with OKEN Scanner

cu el am inițiat reorganizarea Societății Române de Științe, căreia i-am fost secretar, și apoi i-am urmat la președinție lui Traian Săvulescu sau poate lui Ioan Cantacuzino... Apoi David Emmanuel, decanul matematicienilor tinereții mele... Dimitrie Pompeiu, de care mă apropia totul...

Prin anii '60, primarul Veneției a organizat o recepție în cinstea savantului român Octav Onicescu, în saloanele Hotelului Danielli.

— Ce v-ați dori să realizați ? l-a întrebat la un moment dat primarul Veneției.

— Ar fi interesantă crearea unui institut internațional de mecanică, a răspuns. Fuseseră mai înainte unele discuții despre o asemenea posibilitate, fără însă a se preciza ideea.

— Cum să nu ? a replicat imediat primarul.

Inițiativa a fost primită cu bucurie. La Conferința de la Varșovia a matematicienilor și mecanicienilor s-a dezbătut pe larg, începînd să se lucreze la statute. În sfîrșit lua ființă primul institut internațional. Au fost aleși trei rectori, unul dintre ei fiind, firește, Octav Onicescu. A funcționat timp de 6 ani, ca rector activ, fiind în continuare ales ca rector de onoare cu toate drepturile, prezidînd activitatea rectorilor și a comitetului. Institutul s-a stabilit la Trieste, asociindu-se Veneția și Giulia. În muzeul ce urma să fie creat, apăreau toți marii savanți ai lumii în științele mecanice, începînd cu Arhimede, Galilei, Copernic, Laplace, Newton... Și în această atît de prestigioasă ilustrare a gîndirii asupra fenomenelor naturii prin intermediul matematicii sînt numeroși români, descoperitori de fenomene mecanice esențiale, noi. De la Spiru Haret, care a formulat o anumită invariabilitate a axelor mari ale planetelor sistemului solar, la Gogu Constantinescu, la Henri Coandă...

— Știința este creația noastră, fruct al gîndirii asupra naturii. Obiectele sale, modelate din magma în continuă schimbare a fenomenelor experienței prin virtuțile logice ale acestei gîndiri, se detașează grăbit de noi prin procesul de constituire a unor discipline în organizații autonome, ca expresii ale adevărului care se vrea universal și etern, dincolo de subiectul care i-a dat ființă. Dar este universal doar în raport

Scanned with OKEN Scanner

cu omul „individual“ și izolat care gîndește. Iar etern, etern este cît poate fi și omenirea, a cărei umbră nedespărțită este acest adevăr, cu științele și tehnicile sale ce-i împlinesc prezentul în care se implică existența noastră.

Replici, întîmplări, chipuri reveneau continuu în biroul de lucru al profesorului Onicescu.

— Care este de fapt lecția fundamentală pe care ați tras-o din întreaga dv. viață ?

— O viață care a început în 1892 e încărcată de „lecții“. Dar într-adevăr fundamental e : *să fii tu însuți.* Cît mai mult ! E o lecție care și pe plan național se impune și e plină de utile consecințe. E fundamental pentru fiecare dintre noi pentru a păși pe o nouă treaptă a activității viitoare în serviciul marii cauze de organizare modernă și eficientă a statului nostru de azi, ale cărui principii de conducere obligă la o intensă colaborare toată știința românească și pe toți oamenii ei și la o colaborare egală și la nivelul cel mai înalt pe plan internațional.

Scanned with OKEN Scanner

Sentimentul acut al dreptăţii

Cărţi de jur împrejur, două fotolii, un birou, o lampă puternică de masă, o lupă, creioane, fotografia soţiei. Profesorul Dionisie Pippidi mă primise în universul său de lucru. Cel de seară. Eram în continuarea unei discuţii începute mai de mult şi mereu întreruptă.

— A judeca trecutul a fost dintotdeauna un mod de a fixa normele viitorului. Istoricii antici considerau aceasta ca principala lor misiune.

— Aşadar, cunoaşterea biografiei unui popor — sau a lumii întregi — oferă o lecţie pentru mai departe ? am întrebat eu.

— Unii au înţeles-o astfel. Tacit, de pildă, îi conferea istoriei un rol moralizator, iar istoricului pe cel de judecător suprem al oamenilor şi evenimentelor. Dar orice misiune a

Scanned with OKEN Scanner

istoricului antic nu se limita deloc la acest examen moral al oamenilor și lucrurilor.

— M-am întîlnit mereu cu această idee, exprimată în diferite forme de-a lungul timpului. Îmi amintesc de o definire dată de un gînditor la începutul secolului. O citez cu aproximație : trăirea în istorie este un mijloc pentru corectarea prezentului, așadar istoricul este cel care face din meditația sa un mijloc de a grăbi progresul. Mi se pare mai apropiată de azi, deși incompletă.

— O clipă ! spuse.

S-a ridicat de pe scaun îndreptîndu-se spre o aripă de bibliotecă. Recunoscuse citatul și vroia să-mi arate cartea. Adeseori în discuție făcea așa, simțea nevoia să-mi aducă „documentul", să văd fraza exact sau fotografia unui text, sau a unei monezi. Intrase în obișnuința sa de a nu susține o idee fără a produce și dovezile concrete.

La 73 de ani avea o eleganță, în același timp discretă și modernă, în gesturi, în fraze și chiar în îmbrăcăminte. O jachetă de lînă groasă, de culoarea nisipului, croială la modă, cu nasturi și buzunare de piele de căprioară, maro. Încercam să mi-l închipui pe șantier, fără să reușesc. Nu haina mă deruta, nici silueta sa fragilă. Mi-era poate greu să-l văd altcum decît la masa de scris, aplecat peste un text. Cu toate acestea știam bine, studiile sale erau contrariul a ceea ce s-ar putea numi „cercetări de cabinet". Lucrase în praful fin, gălbui, stîrnit de vînturile Dobrogei, sub arșiță și prin mîzgă. De acolo se iviseră nu puține dintre descoperirile sale.

Stăteam lîngă bibliotecă, trecînd cu privirea peste titlurile de pe cotoarele volumelor. De obicei, ponderea pe care o au unele lucrări față de altele circumscrie destul de exact aria de interes, de marcată preocupare a gazdei, și nu te poți înșela asupra specializării sale. Aici erau lucrări de istorie, veche și modernă, universală și românească, multă literatură — cărți de referință și, bineînțeles, cu precădere literatură greacă și latină. Într-un anume sens, vedeam proiectată astfel marea diversitate a preocupărilor sale sau, altfel spus, o cuprindere mult prea largă, în flagrantă contradicție cu orientările moderne

Scanned with OKEN Scanner

de îngustare a domeniului supus cercetării și aprofundării. Era necesară o opțiune pentru un timp sau altul al istoriei, pentru un aspect sau altul din cultura sau civilizația omenirii. O opțiune implică însă întotdeauna și o renunțare. Dar tocmai aceasta mă deruta. Părea că nu voise să renunțe. „De ce ?“ l-am întrebat odată.

„Curiozitatea, mi-a răspuns. Am vrut să știu“.

Mă aflam atunci — era în 1978 — în biroul său de la Institutul de arheologie din București, al cărui director era la acea vreme. Au urmat cîteva clipe de tăcere. A făcut cîțiva pași prin birou, apoi s-a oprit în fața mea.

„Curiozitatea“, a repetat.

Da, sigur, dar nu era numai asta. Mi-am pus în gînd să aflu „de ce ?“ și căutam să descifrez, dincolo de cuvinte, o explicație, mobilul unei atitudini, căutam de fapt să înțeleg traiectoria unui destin.

Pe un raft al bibliotecii, un instantaneu, o fotografie de amator : un tînăr pe treptele unui amfiteatru grecesc. „Fiul meu, Andrei“, a spus profesorul. Îi întîlnisem numele pe cîteva lucrări de istorie bine apreciate, ceea ce la vîrsta de 30 de ani nu e deloc puțin lucru. Profesorul comentă succint : „Continuă tradiția“. Involuntar m-am uitat spre portretul lui Iorga — o pictură care acoperea singurul spațiu liber de pe perete, în partea de sus, lîngă șirurile de cărți. Imaginea acestei puternice personalități a istoriei și culturii românești nu avea aici nimic oficial. Normal. Era un portret de familie. Profesorul Pippidi era căsătorit cu fiica lui, pe care a întîlnit-o la puțină vreme după tragica moarte a marelui învățat.

— Cunoști cartea ? m-a întrebat, scoțîndu-mi din raft un volum editat cu mai bine de trei decenii în urmă de Institutul de istorie universală „Nicolae Iorga“ : „Autour de Tibère“ (În jurul lui Tiberiu). Al treilea caesar al imperiului roman stîrnise peste secole un interes cu totul aparte, devenind subiectul unor pasionante discuții — și cercetări — în cercul specialiștilor. Dar dintre toate lucrările apărute — suprem elogiu —, cartea profesorului român a fost aleasă și retipărită chiar în patria lui Tiberiu, la Roma, în 1965. În cronicile apărute în străinătate se făcea o

Scanned with OKEN Scanner

pertinentă analiză a operei, scoțîndu-se în evidență „puternica originalitate" a viziunii istoricului român, „solida sa erudiție", modalitățile de investigare etc. etc.

Aveam în mînă chiar exemplarul autorului și ceea ce m-a surprins erau fișele introduse între filele cărții, cu adnotări, trimiteri, observații... făcute recent !

— Întotdeauna mai găsești ceva interesant, a spus ca și cum ar fi fost cu totul obișnuit să revii asupra unui subiect considerat și de cei mai pretențioși specialiști ca excelent aprofundat. Am să-ți pun un semn la capitolul care îți va clarifica problema, a adăugat fără tranziție, referindu-se la o nedumerire pe care o formulasem mai înainte în cursul discuțiilor.

Ceea ce mă preocupa însă, în principal, era sensul acestei „aventuri intelectuale" pe care o trăise profesorul. Reluam mereu harta acestui labirint în care îmi păreau înscrise traiectoriile preocupărilor sale.

A fost atras de enigma omului și împăratului roman Tiberiu. I-a plăcut Virgiliu și nu doar ca unui lector îndrăgostit de poezie. L-au interesat *Iliada* și *Odiseea*, aprofundînd scriitura acestor culmi ale unei uriașe producții epice, și nu doar ca un filolog, ci ca un cronicar modern, apreciind la Homer „adîncita sa cunoaștere a lumii și a vieții". A pornit în recunoașterea izvoarelor creștinismului la noi. L-a preocupat istoria religiilor, urmărind pe firul documentelor oficiale sau al mărturiilor individuale credințele și simțirile oamenilor dintr-o vreme, cum mărturisea, „care începe cu vîrsta de aur a civilizației grecești (secolul al V-lea î.e.n.) și merge pînă la scăpătatul lumii vechi (aproximativ secolul al IV-lea e.n.", așadar pe parcursul unui mileniu de o strălucire unică în istoria Europei, oferind explicații sociale și istorice formării și dezvoltării cultului cîrmuitorilor în lumea occidentală și pe litoralul dobrogean al Mării Negre. L-au intrigat, l-au atras și i-au suscitat admirația speculațiile anticilor privind fenomenul literar — estetica literară a grecilor și romanilor, atît de puțin cunoscută. A adus la lumină dovezi indubitabile, arheologice și

Scanned with OKEN Scanner

epigrafice, din zorii istoriei țării, nebănuite pînă atunci evenimente, personaje, realități economice, sociale, culturale. Evul mediu european și român nu l-au lăsat deloc indiferent. Și-a luat, între altele, asupra sa sarcina editării unor opere de seamă — *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir, de pildă — și a făcut cunoscute fragmente inedite din *Istoriologia umană* a lui Nicolae Iorga...

Căutam capătul unui fir, filiația de idei, ținta interesului său științific. Cine era de fapt ? Ce-a voit ?

Se născuse la Craiova într-o zi de decembrie a anului 1905. Pornea din casa unor oameni modești, dornic să facă schimb de idei cu cei care construiau, fără să știe, tradiția de cultură a veacurilor următoare. Limbile greacă și latină nu le învățase, și le însușise — încă din liceu — ca pe o moștenire care-i revenea de drept. Se știa — ca mai toți contemporanii săi europeni — urmașul acelei lumi, a poeților, filozofilor, creatorilor de artă greci și romani.

La universitate l-a avut profesor pe Vasile Pârvan. Cu toate acestea, el a fost singurul din toată pleiada de studenți care nu a făcut arheologia, deși a resimțit puterea de fascinație a marelui dascăl. Avea 17 ani cînd l-a văzut pentru prima oară intrînd în sala de curs. O figură aproape ascetică, îmbrăcat întotdeauna sobru — haine și cravată negre, guler alb, înalt, scrobit. Părea că oficiază. Cele mai banale expresii se încărcau cu o forță magică. Cînd spunea el „știința e un lucru extraordinar", cei ce-l ascultau simțeau auzindu-l că într-adevăr nimic altceva nu putea fi mai demn de dăruire. Îi subjuga pe toți, ținîndu-i sub vraja cuvintelor pe care le rostea, a ideilor pe care le vehicula. Nutrea pentru istoria țării o dragoste profundă. Se consuma, fizic și afectiv, era un exemplu al străduaniei și suferea că nu poate face mai mult. Trebuie, spunea el, să fie aduse la lumină dovezile materiale ale unei atît de îndelungi și strălucite tradiții, pentru ca întreaga lume și poporul însuși să le poată cunoaște și prețui. Dar, adăuga, pentru ca să fie aduse aceste dovezi, munca trebuie să se facă organizat. Și a pledat, s-a luptat să se înființeze un Institut de arheologie. A fost în audiențe, a trimis cereri peste cereri, rapoarte peste rapoarte. Fără răspuns.

Scanned with OKEN Scanner

Cîrmuitorii de atunci ai țării se arătau total neinteresați și nici măcar faima autorului *Geticelor* nu a reușit să-i sensibilizeze. Visul lui avea să se împlinească la... 30 de ani după moartea sa.

Pârvan s-a stins pe neașteptate în anul 1927.

A trăit doar 45 de ani ! Și e greu de înțeles cum a putut cuprinde atît de mult în orele vieții sale. De o erudiție impresionantă, cu o surprinzătoare capacitate de a corela fapte, evenimente aparent disparate, meditativ, cu o eleganță — o eleganță însă întotdeauna sobră — în modul de prezentare, nu este de mirare că și-a impus, tînăr fiind, personalitatea. A fost solicitat să susțină cursuri la Universitatea din Cambridge, obținuse rîvnitul titlu de profesor agregat la Sorbona, a fost ales membru corespondent al Institutului arheologic german, al academiilor italiene — Pontifica Academia Romana di Archeologia și Reale Societá di Storia Patria. Îi urmase, în țară, lui Grigore Tocilescu la Universitate și la direcția Muzeului de Antichități. Era membru asociat, împreună cu profesorul Nicolae Iorga, la crearea Institutului sud-est european, cu profesorul Dimitrie Gusti la Asociația pentru studiul și reforma socială. Era profesor fondator al Universității române din Cluj, fondator și director al Școlii române din Roma, vicepreședinte al Academiei române etc. etc. În ciuda tuturor solicitărilor — cărora le răspundea —, a tuturor funcțiilor — pe care le îndeplinea cu maximă conștiinciozitate —, a scris imens și a scris lucrări fundamentale. Și a avut răgazul să facă importante descoperiri arheologice și epigrafice.

Cînd, tîrziu peste ani, în 1966, Martha Bibescu a publicat în Revista de Arheologie corespondența ei cu Pârvan, elevii și elevii elevilor lui care credeau pînă atunci că știu totul despre dascălul lor au descoperit dintr-o dată, nu fără uimire, o latură rămasă mereu secretă. Cel ce-și punea în permanență întrebări asupra sensului vieții și al morții — „soarta nu este o întîmplare, scria el, ci o veșnică lege a evoluției organice și spirituale în cosmos“ —, preocupat și permanent tulburat de tragicul universal, meditînd asupra asprimii relațiilor dintre oameni, cu senti-

Scanned with OKEN Scanner

mentul permanent al singurătăţii morale, Pârvan, auster în comportare, cunoştea totuşi bucuria unui dialog cu o femeie a cărei frumuseţe şi al cărei spirit îl fermecaseră. Păstrase însă de nimeni altul bănuită această caldă, poetică disponibilitate. Ascunsese în el de mult o puternică dorinţă de comunicare, scriind : „a fi observat este o nemurire în miniatură".

Mi-am îngăduit această digresiune, vorbind în fuga condeiului despre o personalitate ale cărei dimensiuni ne sînt, cred eu, prea puţin cunoscute, pentru a sugera cît de cît forţa pe care o insufla celor ce se aflau în preajmă. Forţa spirituală a unui bărbat care a lăsat imens, trăind doar clipa tinereţii. Şi nimeni nu a trecut pe lîngă el cu indiferenţă. Nici Dionisie Pippidi. Cum de a reuşit însă să scape de sub puternica lui amprentă ? ! Cum de nu l-a urmat pe itinerarele arheologice ? Ce l-a făcut să-şi croiască un drum diferit de al tuturor colegilor săi ?

*

A fost o întîmplare care i-a îndreptat paşii lui Dionisie Pippidi către un alt dascăl, Dimitrie Evolceanu, om blînd, calm, bun latinist, dar care nu avea nici pe departe strălucirea lui Pârvan, forţa acestuia în a crea o şcoală. A fost o întîmplare care se cere consemnată pentru că de la ea s-a desprins un drum.

Faptul că Dionisie Pippidi l-a citit, student fiind, pe Tacit, era normal. În cartea a 6-a, autorul „Analelor" făcea schiţa evoluţiei psihice a lui Tiberiu. Numai că, ceea ce pînă atunci stîrnise la toată lumea admiraţia — stilul lui Tacit — pe tînărul Pippidi îl intriga. Era o operă plină de farmec şi atractivitate şi prin modul de prezentare, apropiat literaturii, şi prin talentul celui ce scria. Dar tocmai aici era problema, căci rigoarea necesară într-o lucrare de istorie avea prea mult de suferit. Tînărul lector, cu simţ critic ascuţit, observase neconcordanţe, păreri subiective, ezitări în faţa unor situaţii clare, sentinţe aspre fără justificare reală. Şi toate acestea concurau să facă din succesorul lui August una dintre cele mai sumbre figuri ale imperiului roman. Tacit, în postura sa de istoric de mare faimă, îşi arogase toate drepturile,

Scanned with OKEN Scanner

comiţînd însă o nedreptate. *Summum jus, summa injuria.* (Cel ce deţine cele mai mari drepturi, comite cele mai mari nedreptăţi). Dionisie Pippidi avea sentimentul că s-a făcut o injustiţie. Istoria a fost înşelată, gîndea. Trebuia să afle adevărul. De aici a început marea aventură. A deschis „pe cont propriu" acest „proces". S-a angrenat într-o muncă uriaşă de analiză, de logică, de căutare de martori şi dovezi.

Primul pas a fost un eseu pe care i l-a prezentat lui Dimitrie Evolceanu, care, citindu-l, nu-şi putu ascunde mirarea : „Văd că tai firul în patru !" Studentul replică cu impetuozitatea celui ce avea motive serioase să „taie firul în patru" : „Domnule profesor, după două mii de ani de filologie clasică, ori tai firul în patru, ori baţi apa în piuă !" Eseul asupra stilului lui Tacit îi furnizase doar argumentele pentru a porni „investigarea". Îşi spuse că trebuie să înceapă prin a controla sursele de informaţii ale lui Tacit. Avea să afle astfel lucruri extrem de interesante. Imediat după moartea lui Tiberiu (care a fost al treilea caesar, succesorul lui August, între anii 14 şi 37 e.n.), se crease o întreagă tradiţie ostilă lui, care îi conferea pentru eternitate trista glorie a monştrilor şi detracaţilor. Această imagine a fost preluată apoi de scriitorii primului secol, de la Seneca la Juvenal. Chiar şi cercetătorii de mai tîrziu admiteau sau respingeau în bloc veracitatea spuselor, fără nici o rezervă, fără argumente. Imparţialitatea şi buna credinţă — cum observase şi un alt istoric — sînt înrudite, dar nu identice. Iar Tacit nu părea să fi făcut o distincţie netă între una şi cealaltă.

Dionisie Pippidi vroia să afle adevărul. Cum am putea altfel privi istoria dacă ceea ce este esenţial — adevărul, adevărul faptelor — este ascuns sau, şi mai grav, înlocuit de minciună, parţial sau total ? ! Prin aceasta, ştiinţa — istoria este o ştiinţă — s-ar nega pe ea însăşi. Iată de ce o injustiţie istorică, chiar dacă ea se înfăptuise cîndva demult, în prima jumătate a secolului întîi al erei noastre, trebuia dezvăluită, adevărul repus în drepturile lui. Ca lecţia pentru viitorime să poată fi spusă cu fruntea sus.

Tiberiu făcuse o călătorie la Capri în anul 27 e.n. A fost ultima lui călătorie. A murit acolo.

Scanned with OKEN Scanner

Dionisie Pippidi avea să se ducă la Capri, la mormîntul lui Tiberiu, căutînd indicii. Apoi la Roma, adunînd dovezi — din relatările istoricilor, din însemnările găsite, din discursurile vremii, din fapte disparate, consemnate de cei care trăiseră în acel timp... Încerca să afle dacă nu cumva existau motive în spatele unor descrieri atît de sumbre. Avea să le găsească. Mai ales în „cronica judiciară" a epocii, în care se vorbea despre abuzurile aristocrației. Ori cei urmăriți pentru abuzuri erau puternici. Și nemulțumiți, bineînțeles, de acest urmaș al lui August care le leza interesele și pe care-l numeau „tiran". Aristocrația romană se socotea umilită și în pericol. Tiberiu era adeptul fervent al restaurării autorității senatoriale și al reînnoirii celor mai bune tradiții republicane. Se dezvoltase la el — în practica treburilor statului și în lungile campanii pe care le avusese pe toate granițele Europei și Asiei — o conștiință a responsabilităților și o concepție a misiunii Romei fără echivalent în gîndirea și sentimentele contemporanilor. Și mai era ceva. Ceva care-l deosebea de toți ceilalți, încălcînd un mit pe care aristocrația îl crease și-l dorea împămîntenit temeinic. Ei bine, conform unei doctrine astrologice, ale cărei prime ecouri romane se citesc la Cicero, dar a cărei elaborare definitivă se va face mai tîrziu, „împărații sînt nu numai din momentul venirii lor pe lume destinați să domnească, dar ei primesc de la cer toate calitățile regale și o natură superioară. Sufletul lor este de o altă esență decît cea a restului oamenilor : divină, ca forțele siderale care l-au făcut să pogoare pe pămînt. Înainte de a se uni cu un corp muritor, sufletul trăia în afara timpului, într-o lume suprasensibilă și, după ce a petrecut un moment pe pămînt, sufletul celest se va reîntoarce în sferele înstelate unde va trăi etern". Așadar, aristocrația — avea motive serioase în interesele ei — crease acest mit divin al împăratului. August a fost denumit „Zeus al strămoșilor și mîntuitor al întregului neam omenesc". Și dacă Pliniu cel Bătrîn dăduse o versiune laică acestei idei („Muritor fiind, scria el, a veni în ajutorul oamenilor înseamnă a fi zeu. Aceasta e calea spre gloria fără sfîrșit, pe această cale au pășit altădată romani de seamă"), ceilalți țineau însă să acre-

Scanned with OKEN Scanner

diteze un cult. August era privit ca un mîntuitor care s-a înălţat la cer, aşa cum au fabulat mitul răpirii de către Zeu al lui Romulus pentru a-l feri de moarte. Argumentele de la care se pornea ? Oare nu August avea meritul de a fi restaurat pacea, după zeci de ani de războaie lăuntrice şi cu duşmanii din afara graniţelor ? În vremea lui, din Africa la Marea Nordului, de la Coloanele lui Hercule la Bosforul Cimmerian, se preamăreau binefacerile unei stăpîniri care întronase prosperitatea şi adusese în lume o fericire pînă atunci necunoscută. Titlurile de glorie cerească le-au revendicat de atunci imperatorii romani pînă în secolul al III-lea. Chiar nepotului lui Tiberiu i s-au părut cît se poate de potrivite. Numai Tiberiu, doar el le refuzase ! Şi aceasta deşi în timpul domniei lui, chiar în primii ani, graniţele imperiului roman se lărgiseră, integrînd Moesia (cetăţile pontice fuseseră integrate mai înainte). Dar Tiberiu nu considera că înfăptuise vreun miracol, iar formula „divină“ : „pace parta terra marique“ nu era în ochii lui decît o înţeleaptă modalitate de cîrmuire. I se păreau puerile toate acele încăpăţînate şi exaltate porniri de a fabrica minuni şi a le acredita apoi în faţa mulţimii.

La capătul unei investigaţii foarte ample şi amănunţite, Dionisie Pippidi aflase adevărul. Pleda în faţa istoriei : „Tiberiu a fost un om drept şi loial, generos şi înţelept. Te-ai putea întreba astăzi, spunea el în acest interesant proces de reabilitare, te-ai putea întreba pe drept cuvînt dacă visul unei mari comunităţi umane, progresînd în pace şi dreptate, aşa cum s-a străduit s-o realizeze în timpul unei întregi vieţi închinate muncii, nu i-a fost inculcat de stoici, al căror discipol era“.

Strînsese un voluminos dosar de probe obiective cu care îşi susţinea „pledoaria“, dînd peste cap acuzaţiile aduse şi care au indus atîta timp în eroare istoria.

Dacă această urmărire dincolo de graniţele timpului s-ar fi rezumat doar la o analiză a unui oarecare fapt istoric, în biografia ştiinţifică a profesorului Pippidi nu ar fi meritat să ocupe un spaţiu mai mare decît cel necesar, eventual, narării unei anecdote. Dar ea are, mi-aş îngădui să spun, o semnificaţie covîrşitoare. Ea dezvăluie o atitudine ce l-a caracterizat tot

Scanned with OKEN Scanner

timpul activităţii sale. Probitatea. Nu putea concepe ca un om a cărui profesiune este cunoaşterea şi, implicit, redarea faptelor aşa cum s-au petrecut cu adevărat să ezite sau să abdice. „Un examen al oamenilor şi lucrurilor", intrînd în atribuţia istoricului, presupunea cu evidenţă condiţia ca examinatorul să fie mai presus de orice îndoială. Ştia aceasta de la vîrsta de 20 de ani, cînd pornise „să despice firul în patru"... A luptat împotriva injustiţiei, demascînd-o. Considera că era nu numai dreptul lui s-o facă, ci şi obligaţia lui. Istoricii de pînă la el „căzuseră" de bună credinţă, într-un fel sau altul, în capcana întinsă cu abilitate de cei ce fuseseră martorii direcţi ai faptelor, chemaţi să scrie conform altor interese decît cele care trebuiau să fie aduse în faţa instanţei istoriei. Aici jurămîntul este : „adevărul şi numai adevărul". Istoria nu iartă, se spune, pentru că, mai devreme sau mai tîrziu, faptele reale ies la lumină. Reabilitarea lui Tiberiu este de aceea departe să fie circumscrisă la un fapt petrecut în urmă cu douăzeci de secole şi „dezgropat" de istoric. E o atitudine, un mod de a gîndi — singurul mod de a gîndi istoria — care face ca indiferent ce epocă este supusă judecăţii istorice, aceasta să capete caracterul de „istorie contemporană".

*

Dionisie Pippidi a fost numit, din 1933, la catedra de greacă a Universităţii din Iaşi. Asistent, apoi conferenţiar.

Fascismul se instalase într-un şir de ţări din Europa, cu deosebire din 1933, cînd Hitler devenind cancelar al Germaniei, nazismul prelua aici puterea, cu întreg cortegiul de crime şi torturi. Oamenii erau omorîţi, copilăria schingiuită, cultura asasinată. Continentul se afla în primejdie. România, aflată în calea expansiunii revanşarde a nazismului, îşi vedea ameninţate independenţa şi integritatea teritorială. Agentură a fascismului, Garda de fier punea la cale asasinate. În apărarea democraţiei, pentru salvgardarea integrităţii teritoriale şi suveranităţii naţionale, comuniştii făceau apel la ţară, şi deşi în adîncă

Scanned with OKEN Scanner

ilegalitate, creau o serie de organizaţii de masă. Se crease astfel, printre altele, Comitetul naţional antifascist, chiar în 1933, ce glăsuia în apelul său astfel : „Strîngînd în jurul acţiunii antifasciste pe toţi acei care lucrează cu braţul sau cu mintea la oraşe şi sate, vom putea stăvili în România triumful unui curent care poartă în el germenul de distrugere a tot ceea ce este izvor de muncă şi gîndire. Cu acest ţel chemăm la organizare temeinică şi luptă neşovăitoare". Dr. Petru Groza crea, tot în 1933, în ianuarie, Frontul plugarilor. Iar în 1933, Plenara C.C. al P.C.R. stabilea tactica luptei pentru crearea unui larg Front popular antifascist. Alături de muncitori, nu puţine au fost marile personalităţi ale ştiinţei şi culturii româneşti care gîndeau şi acţionau în acest sens, al salvării fiinţei naţionale, pentru idealurile ei de dreptate, libertate, demnitate.

Dionisie Pippidi, un luptător înnăscut în apărarea adevărului, a demnităţii umane şi naţionale, neputînd admite nici o schingiuire spirituală, era adînc rănit sufleteşte. Cultura era primejduită să fie încarcerată, ceea ce îi apărea mai grav decît o moarte fizică.

Meditaţia anticilor, pe care o prezenta de la catedra de limbă şi literatură greacă, avea în conştiinţa tineretului o rezonanţă puternică, cuvintele păreau că ascund sensuri contemporane. „Am înţeles în cele din urmă — scrisese Platon, în cea de a VII-a epistolă — că toate statele din zilele noastre sînt rău cîrmuite, că legile lor sînt aproape de neîndreptat fără măsuri energice înlesnite de împrejurări fericite. Am fost atunci în chip imperios împins să laud adevărata înţelepciune şi să proclam că numai în lumina ei se poate cunoaşte unde stă dreptatea în viaţa obştii şi în viaţa fiecăruia. Relele nu vor înceta pentru oameni înainte ca neamul înţelepţilor drepţi şi adevăraţi să fi ajuns a-i cîrmui sau ca, printr-un har dumnezeiesc, mai-marii cetăţilor să fi început să se îndeletnicească cu filozofia".

Venise însă timpul cînd împrejurările erau nu doar nefericite. Începuse războiul, mai cumplit decît toate războaiele lumii de pînă atunci. Hitler dăduse foc planetei. Ardeau continentele. Copiii învăţaseră să se teamă de jucării, căci pînă şi jucăriile zvîrlite din

Scanned with OKEN Scanner

avioanele naziste purtau în ele moartea. Oamenii jurau să nu uite ceea ce nu mai putea fi uitat. Pe spațiile lăsate de liniile fronturilor se petreceau, sub semnul crucii încîrligate, violențe fără seamăn, asasinate de o cruzime depășind imaginația cea mai bolnavă. Unui asemenea asasinat, comis de bandele legionare, i-a căzut victimă și Nicolae Iorga, unul dintre cei mai de seamă istorici ai țării.

Dionisie Pippidi, venit la București ca profesor la catedra de istorie a literaturilor clasice de la Facultatea de litere, se apleca cu pietate asupra scrierilor acestui mare savant, împreună cu fiica savantului, care avea să-i devină soție. „Istoria — scrisese Iorga puțin înainte de a fi fost ucis — este una din marile metode pe care le poate întrebuința spiritul uman pentru a ajunge la adevăr. În sens moral, istoria este totuși marea judecată a tuturor statelor și națiunilor ; definiția aceasta i se poate da."

Victoria din august 1944 a revoluției de eliberare națională, antifascistă și antiimperialistă a deschis poporului român, așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, calea dezvoltării democratice și apoi socialiste, calea trecerii puterii politice în mîna poporului, devenit „cu adevărat stăpîn pe destinele sale, asumîndu-și rolul de făuritor conștient al propriei sale istorii libere și independente".

Sosise dar și vremea cînd visul lui Pârvan se împlinea. Pentru întîia oară acum oamenii de știință aveau posibilitatea să elaboreze și să realizeze un vast program de cercetări, aducînd la lumină dovezi materiale ale unei îndelungi și neîntrerupte viețuiri pe aceste meleaguri.

Către anii 1870, germanul Robert Rösler își exprimase opinia după care, în urma retragerii aureliene, teritoriul Daciei rămăsese un spațiu gol. Opinia — mai este nevoie să subliniem cît de nefondată, cît de neștiințifică s-a dovedit ? — a fost ridicată la rangul de „teorie" de unii istorici străini de adevăr și reluată periodic. Aceasta deși marii istorici ai țării — Xenopol, Dimitrie Onciul, Pârvan, Iorga — au spulberat atare afirmații, sprijinindu-se pe documente și date ale istoriei, deși istorici străini de recunoscută reputație își spuseseră și ei răspicat cuvîntul, de-

Scanned with OKEN Scanner

monstrînd absurditatea teoriei. Pentru a reda acest, să-i spunem, „dialog", care se desfăşoară de mai bine de un secol, ne-ar trebui mai multe volume. Ar fi poate suficiente cîteva spicuiri pentru a înţelege că într-adevăr „vidul nu pe aceste meleaguri a fost, ci, poate, în conştiinţa acestor istorici care, servind interese străine de naţiunile şi popoarele lor, lucrînd în interesul politicii imperialiste de dominaţie, încearcă, în continuare, ca şi în trecut, să înveninеze şi să dezbine oamenii muncii de diferite naţionalităţi" cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în cuvîntarea sa de la Congresul educaţiei şi învăţămîntului, din 11 februarie 1980.

Rösler observase că în Panonia, cu excepţia a trei localităţi, numele geografice latine au dispărut. Explicaţia lui : invaziile. După germani, au venit slavii, apoi avarii şi în sfîrşit maghiarii. Şi de aici i se părea că acelaşi lucru trebuie să se fi întîmplat şi în Moesia, deşi numele antice s-au păstrat aici mai bine. Iorga arăta că nu ştim chiar atît de puţin pe cît se crede în ce priveşte conservarea vechii nomenclaturi, citînd *Mehadia,* o *Meedia* în locul vechii *Ad Mediam,* o *Cerna,* slavizată, unde a fost *Tierna,* o Reşca — *Resculum roman,* din Transilvania, ca şi *Rescuporis,* o *Bârzava,* aproape de ţinutul Bârsei, un *Braşov,* a cărui rădăcină e *Brs,* ca şi sufixele dacice : *is,* ca la Potaissa şi Porolissum, poate şi *ova* şi vechea *dava.* Exemplele continuă. Ungurul Húnfalvy (Hundsdorfer, de fapt), în lucrarea sa apărută la Viena în 1883, folosind destul de stîngaci unele materiale — puţine —, nega cu patimă existenţa oricăror urme de elemente romane pe malul stîng al Dunării, după plecarea lui Aurelian. Printre „argumentele" lui : nu s-au mai bătut monede după anul 258. Şi Iorga atrage atenţia că ceea ce e important e circulaţia monedelor. Or, chiar şi goţii le foloseau ! Húnfalvy — ca şi Rösler — recunoştea în altă parte a lucrării că mai erau resturi ale populaţiei romane, dar aceasta pentru a veni cu altă „probă" : în limba română lipsesc elementele gotice, ceea ce — spunea el, înseamnă că la stabilirea goţilor, nu mai rămăsese nici un roman ! Dar nici francezii — arăta Iorga — n-au păstrat în limba lor cuvinte sarmate şi taifale ! Nu mai rămăsese nimeni,

Scanned with OKEN Scanner

spunea Húnfalvy, căci iată, timp de secole nu se exploatase sarea în Dacia. Își susținea afirmația pe faptul că documentele nu fac mențiune despre aceasta decît tîrziu. Or, arăta Iorga, un „drum al sării" ca și un „drum al oilor" a existat în permanență.

„Obiecția lui Rösler, scria Nicolae Iorga, cum că provinciile de pe malul stîng s-ar fi depopulat din cauza invaziei barbarilor care găseau aici mai mult spațiu cade cînd te gîndești că aceeași situație exista pe ambele maluri, astfel că a aduce locuitorii de pe malul stîng pe malul drept însemna să-i expui la aceeași soartă".

Logica demonstrațiilor, bogăția mărturiilor aduse și nu arareori dovezile arheologice și epigrafice de o valoare evidentă păreau să treacă neauzite pentru cei ce de fapt nu vroiau să le audă. Se iveau continuu alți Húnfalvy, cu aceeași „teorie a lui Rösler". Dealtfel, cum să nu audă cînd doar ascultînd limba română poți detecta forme — care au rămas neschimbate din epoca lui August. Lingvistul belgian Van den Gheyn scria : „Mai mult decît oricare altă limbă romană, româna abundă în inflexiuni, în locuțiuni înlocuite din timpul lui August". Chiar și unele schimbări de sunete sînt arhaice, căci la Plaut se găsește *lacusta* și *ceresia* (în română *lăcusta* și *cereașa).* Iar unele cuvinte arhaice latine s-au păstrat doar în această limbă. Astfel *a începe* (în latină *incipere),* la romanii din occident s-a înlocuit prin *cominciare, commencer.* Și s-a păstrat de asemenea o mare bogăție de prepoziții și conjuncții latine. Sufixe ca *eiu, el, ot, otă* (ultimul de veche origine helenică) vin toate dintr-un fond latin.

Începuse să apară evidentă necesitatea cercetărilor ample de arheologie, epigrafie, numismatică, toponimie, de lingvistică comparatistică.

Profesorul Pippidi, pe care siluirea adevărului nu-l putea lăsa indiferent, a început, din 1949, ca excelent epigrafist, să adune, cu cei ce se osteneau alături, mărturiile chiar ale celor care trăiseră aevea cu două sau trei milenii în urmă. Numai într-o aripă de țară, în Dobrogea, dezghiocînd de sub valurile de pămînt zidiri, altare și monumente, ridicînd de pe fețele pietrelor tăcerile, făcea să se deslușească o mie de ani

Scanned with OKEN Scanner

de istorie, în răstimpul dintre secolele VI î.e.n. și VII e.n.

De la primul eseu pînă la trudnica activitate pe șantierele arheologice ale Dobrogei se justifica din plin o vocație, o vocație care-i corespundea spiritului său analitic și poate, mai ales, modului său de a judeca istoria. Dar dincolo de aceasta, aveam sentimentul existenței unui anume țel în viața profesorului Pippidi, îi bănuiam chiar un orgoliu al aspirațiilor. Era însă de o modestie pe care o găseam adesea exagerată și singur nu mi-ar fi dezvăluit acest „secret".

„Am fost harnic, atîta tot", îmi spunea, ori de cîte ori încercam să aflu mai mult decît îmi puteau da faptele.

Harnic, desigur era.

Mi-a povestit odată crîmpeie din viață, din tinerețea sa. Apoi cu un gest de parcă ar fi vrut să mi le alunge din memorie, a încheiat : „Dar sînt lucruri fără importanță !" Aveam să descopăr încetul cu încetul că au avut importanță. Dacă lucrurile s-ar fi desfășurat altfel, poate altul ar fi fost și destinul său științific.

1929. Primise o bursă ca să-și pregătească doctoratul la Paris. Către Sorbona, care-și cîștigase o reputație de mare exigență, își îndreptau în acei ani pașii viitorii istorici, medici, fizicieni, matematicieni din mai toate țările europene.

Pe doctorandul Pippidi îl interesa istoria romană, intenționînd să-și dea doctoratul cu Jérôme Carcopino. Acesta era un maestru al verbului, o inteligență sclipitoare, și de o cultură dintre cele mai remarcabile, prin cuprindere și modul de reflectare a ei. Îl știa nu numai din renume, dar pe cînd era student în anul I audiase o conferință a sa, despre Iulius Caesar, ținută la București, ca invitat al lui Pârvan.

S-a prezentat, așadar, la catedră, expunîndu-și alegerea sa. Demersul i se părea cît se poate de legitim. Dar Carcopino se arătă surprins :

— Dumneata ?!? Dumneata vii la mine ca o scrisoare închisă. De unde să știu eu care este capacitatea dumitale ? ! Ei, sigur, dacă ar veni la mine Phi-

Scanned with OKEN Scanner

lippe Fabia, n-aș ezita. (Fabia era istoric, profesor la Universitatea din Lyon) Dar așa... ?

Avea o bursă pentru Sorbona, cu recomandări date de personalități de prestigiu, semnătura lui Pârvan constituia un gir indiscutabil, și cu toate acestea, o asemenea primire glacială !

— Scrie mai întîi o lucrare, continuă profesorul după o pauză creată parcă cu abilă diplomație. Subiectul, evident, ți-l alegi dumneata singur. După aceea, vedem !

Întrevederea se încheiase. Jérôme Carcopino se păstrase tot timpul distant, de parcă ar fi vrut să reafirme reputația sa printre studenți — ca unul dintre cei mai temuți „zei" ai Sorbonei — și prin propunerea pe care o făcea, era clar că nu-i oferea acestui străin vreo șansă.

Dar „străinul" era tenace. Invitația de a scrie o lucrare și „după aceea, vedem" o primi ca o provocare. Și era hotărît să-i răspundă.

Trebuia să-și aleagă un subiect. Cercetările sale prin textele găsite în bibliotecile Universității bucureștene de atunci, de la primul eseu prezentat lui Evolceanu, îi sugerau o temă care i-ar fi plăcut s-o adîncească. Cultul imperial. I se părea și cît se poate de potrivit. Firește, se va opri la un aspect. *„Le numen Augusti"*. Acea onoare refuzată de Tiberiu și atît de plăcută împăraților romani.

Și a început să lucreze, completîndu-și informațiile. „Călătoria" în acea epocă care excela în formele de adorare devenise pasionantă, căci încerca să înțeleagă, să „demonteze" întregul mecanism. A fost și la intrarea lui Vespasian în Alexandria și l-a ascultat apoi pe Dion povestind... În acea zi, spunea Dion, infirmii își recăpătau sănătatea cînd împăratul îi atingea ușor în drumul său triumfal. Miracolele se țineau lanț. În „Istoria romană", cum avea să noteze mai tîrziu, numărase nu mai puțin de 41 de capitole unde se povestea, cu un lux de amănunte demn de un subiect mai important, toate miracolele !

A scris lucrarea — ieșise destul de mare ! — și abia după ce a pus ultimul punct a început să se întrebe „cum va fi privită". Se adîncise într-atît în studiu, încît aproape pierduse din vedere că nu trebuia

Scanned with OKEN Scanner

să fie decît... un test pentru Carcopino. Pentru el însuși lucrarea devenise mai importantă decît o simplă acceptare la doctorat. Îl neliniștea faptul că nu reușea să se distanțeze — îl captivase subiectul —, ca să fie suficient de obiectiv. O părere „din afară" i-ar fi fost utilă. Dar... a cui ? Profesorul Jules Marouzeau era un om cald, apropiat, oricum așa i se păruse și la el ar fi îndrăznit să se ducă. Din păcate, Marouzeau nu era propriu-zis istoric, ci mai degrabă un gramatician, un lingvist, dar îi era util să se poată confrunta cu o judecată de această talie.

„O citesc cu plăcere", îi spuse Marouzeau, îndată ce auzi despre ce este vorba. Se pare că de cum rămase singur se apucă să citească lucrarea. Chiar a doua zi dimineață îl căuta prin sălile Sorbonei să-i comunice părerea. Și cum nu-l găsise, a luat inițiativa — în fond, gîndi, era păcat să se piardă timp — și i-a înmînat-o lui Carcopino. Dionisie Pippidi își petrecea timpul la biblioteca Sorbonei, zicîndu-și că ar fi pretențios din partea lui să-l întrebe mai devreme de o săptămînă pe Marouzeau dacă a citit-o. Dar nu trecuseră decît trei zile și la gazda sa îl aștepta un bilețel. Marouzeau trecuse peste uzanțele Sorbonei — destul de strict păstrate pe atunci — și venise personal să-l caute pe tînărul autor. Firește, acesta nu era acasă, așa că îi lăsase un bilet în care îl anunța că studiul fusese citit și de Carcopino, care îl invita la o discuție acasă la el. Adăugase numărul de telefon și adresa, pentru a-și fixa întîlnirea.

O mai mare surpriză nici nu se putea. Invitația acasă la profesorul Carcopino era o cinste rezervată doar pentru puțini „aleși".

Carcopino l-a întîmpinat zîmbind amabil, ca unei vechi și bune cunoștințe.

— Aș fi putut scrie o carte despre felul cum trebuie alcătuit un articol, i-a spus imediat în locul oricărei alte introduceri. Dar văd că n-a fost deloc nevoie în ce te privește, continuă, invitîndu-l să ia loc. Mă bucur că putem sta de vorbă în liniște.

Atmosfera era cu totul alta acum. Tînărul venit din România reușise să învingă chiar și... prejudecățile moderne. Și încă de la acea de fapt primă dis-

Scanned with OKEN Scanner

cuție pe care au purtat-o s-au statornicit relații de caldă cordialitate, menținute astfel pînă la moartea „celui mai temut zeu" al Sorbonei, în 1962.

Cît despre lucrarea prezentată, ea a fost mai apoi publicată în „Revue des Etudes latines", la Paris. „A fost primul meu articol mai cu greutate", îmi spunea profesorul Pippidi, trecînd sub tăcere consemnările pe care aveam să le găsesc singură. Între altele, cronica semnată de o celebritate în domeniu — J.P.V.D. Balsdon — în „Journal of Roman Studies", unde se sublinia „noutatea și surprinzătoarea metodă" folosită de autor.

Problematica cultului imperial l-a interesat și mai tîrziu pe istoricul Pippidi, studiile sale aprofundate, ample, fiind consecvent menționate elogios.

Dar să revenim la acel moment. Avea 23 de ani și discuția avută cu Carcopino îi dăduse aripi. Avea toate motivele să fie încrezător în forțele sale, putea să-și construiască visuri și era hotărît să le atingă. Nu-i rămînea decît să fie tenace în munca sa, dar tenacitatea îi era în fire și nu avea de ce să se teamă. Ardea de nerăbdare să înceapă să lucreze la tema de doctorat. Nu mai vedea nici un obstacol înainte. Așa cel puțin a crezut atunci.

S-a întîmplat însă un lucru care părea incredibil. Guvernul de la București suprimase bursele, fără însă să-și ia măcar osteneala — ca să nu mai vorbim de o îndatorire elementară — să-i anunțe în prealabil pe cei care — după declarațiile inițiale, atît de solemne, atît de pline de patos — urmau să fie viitorii specialiști ai țării într-un domeniu sau altul și care, în studențimea din metropolele Apusului, reprezentau țara, floarea intelectualității române, viitorul ! Bursierii bănuind o întîrziere în filiera poștală, se împrumutau în contul sumelor așteptate, pentru ca, la un moment dat, să afle cu stupefacție că „de două luni nu mai aveau nici un fel de bursă !"

Pentru Dionisie Pippidi lucrurile se dovedeau a fi pe cît de dureroase, pe atît de limpezi. Părinții săi nu aveau mijloace să-l ajute. Nu-i rămînea, așadar, decît să-și ia rămas bun de la profesori (și de la atît de greu cuceritul doctorat). Ceea ce a și făcut. Fiecare deplora,

Scanned with OKEN Scanner

cu mai multă sau mai puţină detaşare, situaţia obiectivă care-l împiedica să-şi continue studiile.

— Stai, stai... a spus profesorul Marouzeau, în clipa cînd totul părea încheiat. Există o cale.

Îi oferea să lucreze la colecţiile bibliografice. Marouzeau se ocupase personal între anii 1912 şi 1924, dar obligaţiile universitare îi răpeau mult prea mult timp. O elevă a sa, Juliette Ernst, i-a preluat tot acest uriaş volum de muncă. Rolul absolut esenţial al unor asemenea colecţii pentru cultura clasică Franţa l-a înţeles mai tîrziu şi încerca să recupereze timpul pierdut. Germania făcea aceasta încă din secolul al XIX-lea. În fapt, se fişau toate articolele de literatură clasică apărute în reviste, de la primul lor număr. Fiecare volum — colecţiile continuă şi astăzi — cuprind aproximativ 15 000 de fişe. Şi fiecare fişă se plătea. Puţin, dar se plătea.

— Dacă eşti de acord, îi spuse Marouzeau, poţi începe chiar de mîine, dar vreau să ştii că e foarte multă muncă.

Dacă era de acord ! Cum să nu fie devreme ce astfel îşi putea continua studiile ! Munca nu-l speria, iar ceea ce i se oferea — să parcurgă articolele apărute în lume — răspundea excelent curiozităţii sale înnăscute.

— Îţi va fi greu ! i-a atras atenţia încă o dată Marouzeau.

Mai greu între toate era poate momentul prînzului. Plata îi ajungea să-şi plătească chiria şi un corn. Foarte rar, o masă. Programul de lucru ? Intra la ora 9 dimineaţa la Biblioteca Naţională şi studia pînă la ora 6 după-amiaza, apoi, în biblioteca Sorbonei, de la ora 8 seara la ora 10. Îşi rezervase un număr de ore pe zi pentru propriile sale cercetări şi, fără să se ridice de pe scaunul sălii de lectură, trecea la întocmirea fişelor, mînuind munţi de reviste.

Timp de doi ani a lucrat în acest ritm. Apoi a plecat la Roma, de astă dată însă ca membru al Şcolii Române de pe Valle Giulia, fondată pe Pârvan. Era interesat în popasul roman pentru a-şi completa dosarul de probe în „procesul de reabilitare“ al lui Tiberiu.

„Dacă aş putea spune că sînt şi eu fiul spiritual al lui Pârvan — mi-a mărturisit cînd îmi evoca acei ani

de strădanie — e mai degrabă pentru puterea de muncă lăsată de el moştenire. Acesta este capitalul cu care porneşti în viaţă !"

A adunat din propriul său îndemn — sau „obligat de destin", mînuind sute şi sute de reviste pentru fişare — un imens volum de informaţii. A investigat izvoare adesea uitate sau insuficient înţelese şi, întors în ţară, şi-a luat „răgazul" să mediteze mai îndelung asupra lor. Era nu doar prin calitatea sa de istoric un excelent judecător al faptelor din viaţa popoarelor, dar îşi crease o metodă a sa de investigare şi analiză. Îl ajuta, fără doar şi poate, acea cunoaştere exactă a particularităţilor de dezvoltare ale societăţii greceşti şi ale celei romane de la origini şi pînă dincolo de primele secole ale erei noastre.

Îi plăcea să întîrzie pe pragul erei noastre sau într-o piaţă a secolelor dinainte, acolo unde filozofii şi poeţii, odată şi un împărat roman, discutau cu înflăcărare despre sublim şi logică, despre adevăr şi creaţie, despre forţa cuvîntului şi frumuseţea spirituală, despre menirea literaturii şi rostul omului.

Îl ascultase nu o dată pe Platon, pe Aristotel şi pe Filodem din Gadara. Îl ştia bine pe Homer, iar poezia lui Horaţiu o considera desăvîrşită în literatura latină. El, care impresiona prin originalitate, prin neaşteptatul mod de a privi problemele, era — dealtfel logic — fermecat de originalitatea gîndirii anticilor. Şi s-a surprins observînd că despre poezia, retorica, arta, filozofia celor vechi se scrisese destul de mult, dar despre ceea ce s-ar putea numi „critica literară" atît de puţin ! Şi nimeni nu se învrednicise să încerce o explicaţie istorică a ei. Or, cum spunea Auguste Comte, nu se înţelege bine o ştiinţă decît prin istoria ei. Trebuia să urmărească aceste „comentarii critice" de la izvoare. Şi era o adevărată desfătare să-l urmăreşti pe autorul „Cîntecului secular" cum îşi susţine teoria artistică. Pentru Horaţiu, doctrina „poezie pentru poezie" (cum se afirma într-o compunere de tinereţe) era înlocuită cu concepţia unei poezii puse în slujba progresului moral şi al patriei. Şi cît de modern sunau învăţăturile lui Filodem din Gadara ! „Cine vrea să obţină un efect de natură formală — susţinea el — nu-l poate atinge făcînd abstracţie

Scanned with OKEN Scanner

de conținutul pe care vrea să-l exprime, ba, după cît mi se pare, felul formei atîrnă tocmai de felul conținutului".

În prima jumătate a secolului I l-a întîlnit pe un Necunoscut. Concepțiile lui despre literatură, pătrunzătoarea analiză a operelor îl defineau ca pe cel mai interesant critic din antichitate, poate unul dintre marii critici ai tuturor timpurilor. Dionisie Pippidi își nota observațiile... Pentru Necunoscut, literatura nu era „vinovată amăgire", ca pentru Platon, nici rece joc al inteligenței, cum vroise Aristotel, ci fecundă activitate a sufletului întreg, forță izvorîtă din taina ființei creatorului pentru a împărtăși cititorului ceva din exaltarea din care purcede. Iar istoria i-a pierdut multe din pagini — avea un tratat întreg „Despre sublim" —, i-a pierdut pînă și numele... numele celui ce îndemna spre lectura operei înaintașilor, căci ea este „sămînța aruncată în suflete, care rodește poezie nouă ; scînteia geniului trecută din minte în minte, care aprinde vîlvătăi ; flacăra sfîntă pe care oamenii și-o trec unii altora în depănarea vieții și a artei".

Ce păcat că nu toți oamenii din zilele noastre pot citi aceste pagini ! — exclama profesorul Pippidi.

*

În 1949 își adăuga un alt itinerar la activitatea sa. Era atunci titular al catedrei de istorie greacă și romană la Facultatea de istorie, creată cu un an înainte. Cobora în șantierele arheologice ale Dobrogei pentru a descifra acele „scrisori" săpate în piatră, scrijelite pe amfore, pe rame de oglinzi, pe metal. Începutul l-a făcut la Histria. După două decenii, avea să spună: „Mulțumită documentelor epigrafice descoperite la Istros, multe alte aspecte ale istoriei pontice ne-au devenit și ele cunoscute : legăturile cetăților de pe litoral cu regii geți de pe ambele maluri ale Dunării, legăturile politice și comerciale dintre coloniile de pe coasta de apus a Mării Negre în perioada dintre dispariția regatului din Tylis și ridicarea lui Burebista, istoria Sciției Mici sub ocupația romană și încă altele".

Scanned with OKEN Scanner

Cetatea de pe malul lacului Sinoe avea o istorie a ei şi una a cercetărilor.

Aproape cu un secol în urmă, în 1867, Ernest Desjardin, profesor de geografie istorică la Collège de France întreprindea o „călătorie arheologică şi geografică în regiunea Dunării-de-jos“ (este şi titlul unui articol al său apărut în 1868). În afară de un număr destul de mare de inscripţii greceşti şi latine culese în Dacia, Moesia şi „Sciţia Mică“ (astfel a fost numit pămîntul dintre Dunăre şi Mare în zilele lui Diocleţian), are meritul de a fi intuit aşezarea Histriei acolo unde Vasile Pârvan avea s-o dea într-adevăr la iveală o jumătate de veac mai tîrziu. Da, aceea era celebra Istropolis, una din cetăţile Pentalopei.

În cele dintîi zece campanii de săpături făcute sub conducerea lui Pârvan ieşiseră la iveală ruinele „oraşului tîrziu“ : ultima parte a vieţii cetăţii, încheiată practic odată cu invazia avarilor, la sfîrşitul secolului al VI-lea, căci apoi, pentru scurt răstimp, nu mai apăreau decît răzleţe urme de locuire. Moartea timpurie, neaşteptată, a celui ce şi-a înscris numele ca adevărat ctitor al şcolii româneşti de epigrafie a întins o tăcere şi peste şantierul histrian. Scarlat Lambrino, profesor de istorie antică şi epigrafie la Universitatea Bucureşti, care a preluat conducerea în 1927 (pînă în 1945), n-a mai continuat săpăturile. A publicat doar cele cîteva piese inedite rămase.

Grigore Tocilescu, profesor la Universitatea din Bucureşti, director al Muzeului Naţional de Antichităţi, pusese la dispoziţia specialiştilor sau editase un mare număr de inscripţii din Dobrogea şi Oltenia. Dar el era cu mult mai mult un explorator al trofeului de la Adam Klissi (în colaborare cu Georg Niemann şi Otto Benndorf). I-a deschis însă calea lui Vasile Pârvan, care i-a urmat şi la Universitate şi la Muzeul de Antichităţi. Pârvan era epigrafist de formaţie. Avusese dascăli de mare renume pe atunci (Hirschfeld, Cichorius). Scrutase cu atenţie mii de inscripţii din întreaga lume romană. La Cetatea Ulmetum a adus la lumină zeci de texte greceşti şi latine. Iar pe măsură ce săpăturile înaintau la Histria, a publicat documentele scrise.

Scanned with OKEN Scanner

Reconstituirea textelor înscrise pe amfore, pe diferite obiecte de ceramică sau metalice, dar mai ales în piatră — mai toate aceste inscripţii parveneau „ciuntite“ şi ca atare trebuia să se completeze lipsurile — era şi un pasionant „joc“ al inteligenţei şi erudiţiei. Dar epigrafistul putea uşor să se înşele şi un singur cuvînt completat altfel putea schimba sensul. Pe cît era de dificil să reconstitui corect, pe atît era de complicat să detectezi greşeala.

„A venit vremea, şi-a spus profesorul Pippidi, ca epigrafia românească să devină dintr-o istorie a antichităţilor o istorie antică. Trebuie pentru aceasta să fie schimbată metoda de lucru“. La fel lucrau şi cei mai de seamă epigrafişti ai lumii, Adolf Wilhelm, de la Viena, Maurice Holleaux, de la Paris şi Louis Robert, considerat acum cel mai de seamă epigrafist în viaţă. Inscripţiile care reprezentau documente politice, înţelegeri, alianţe economice, liste de preţuri, ştiri culturale, scrisori... păreau pînă atunci „documente în sine“, fişe de informaţii de care puteau să se folosească arheologii, istoricii... Or, fiecare eveniment consemnat, gînd, fapt se alătura de astă dată celorlalte, alcătuind împreună mozaicul întîmplărilor în timp, căci textul urma să fie publicat doar însoţit de un comentariu, de o argumentare care să susţină exactitatea raţionamentului. Era o lecţie pe care Dionisie Pippidi o cunoştea mult prea bine, cu consecinţele pe care le putea antrena. Şi mai cu seamă că aceste „însemnări“ erau autentice mărturii ale celor ce au trăit atunci, fapte povestite de ei, în vreme ce istoricii relatau adesea nu de la faţa locului şi, frecvent, mult după desfăşurarea evenimentului.

Istoricul Pippidi descifrase multe inscripţii şi pînă în momentul cînd Histria şi de fapt întreaga Dobroge au devenit pentru el o preocupare continuă, dar abia de atunci epigrafia a început să fie o nouă profesiune. Avea o bună experienţă în a „retrăi“ epocile de civilizaţie greacă şi romană. Coborînd printre ruinele cetăţii, pîndea cu emoţie fiecare piatră ieşită din pămînt. Putea fi o piatră oarecare, dar spera de fiecare dată să fie... „o scrisoare“.

Asculta destăinuirile generaţiilor care se perindau, la început în ordine inversă, pe măsură ce cobora

pe treptele timpului, pînă a ajuns în anul 657 î.e.n., cînd o mînă de oameni din Milet sosea pe promontoriul ce străjuia albastrul golf al Mării Negre... Tracii erau prietenoşi, Dunărea bogată în peşte, căile comerţului promiţătoare. Fuseseră ridicate ziduri de incintă începînd din secolul 7 î.e.n. şi pînă la sfîrşitul Imperiului roman din Apus, în sec. 5 e.n. Din fragmentele arhitectonice, remarcabile prin proporţii şi fineţea execuţiei, de pe monumentele votive din piatră şi marmură se putea descifra un timp de excepţională înflorire a cetăţii.

Întîrzia pe străzile cetăţii cînd se organizau „agonele" în cinstea zeului vinului. Atunci treceau cortegiile de titani, de corybanţi şi satyri. Zile întregi se desfăşurau concursurile, erau întreceri muzicale şi se dădeau spectacole la teatru. Histrienii uitau de orice altă îndeletnicire şi se veseleau împreună... Firește că atrăgeau invidia. Doi regi geţi ale căror nume de aici au fost cunoscute — Zalmodegikos şi apoi Rhemaxos — au vrut să cucerească cetatea, dar au ajuns la o înţelegere şi Histria căpătase chiar protecţia lor. E drept, Zalmodegikos exercita asupra cetăţii o adevărată autoritate politică. Necazurile se abăteau mereu, golful se transformase în lagună, apoi s-a înnisipit, tăind comunicaţiile atît de lesnicioase pînă atunci. Regii traci erau prinşi în certuri dinastice — Tacit povesteşte amănunte în acest sens — şi nu se mai putea asigura apărarea de ameninţările geţilor, bastarnilor şi sarmaţilor. Politica pontică a lui Burebista poate — afirma profesorul Pippidi — să fie socotită ca o încunare a aspiraţiilor de veacuri ale regilor de dincolo de Dunăre în direcţia coloniilor greceşti de pe ţărmul apusean — şi chiar nordic — ale Pontului Euxin. Ce însemna Burebista în ansamblul lumii trace, aceasta se poate cîntări mai bine şi din faptul că în ajunul bătăliei de la Pharsalus, Burebista îi oferise alianţa lui Pompei, în schimbul unor concesii. Or, începînd de prin anii 55 şi pînă la moartea sa, în anul 44 î.e.n., Burebista a stăpînit toate coloniile greceşti de pe ţărmul stîng al Pontului, de la Olbia la gura Bugului, la Apollonia, pe coasta tracă. Să amintim aici şi cuvintele lui Iorga, vorbind de însemnătatea pe care o cîştigase Burebista în mij-

Scanned with OKEN Scanner

locul întregii lumi barbare, stăpînind „un teritoriu de cinci zile în adîncime și șapte în lungime (cum consemna Flavius Josef și apoi Agrippa într-o lucrare apărută în 1906 la Fribourg) : dacii apar ca o *națiune*, avînd un singur teritoriu, un singur șef, dispunînd de căi deschise în același timp către occidentul celt și către Dunărea bordată cu așezări grecești. Ei nu trăiesc doar din agricultură sau prădăciune, ca vechii traci, părinții lor, dar și dintr-un comerț întins : se admite chiar un comerț dac cu Egiptul".

În vremea ridicării lui Burebista, cetatea Histriei e nimicită. La îndemnul lui Aristagoras, fiul lui Apaturios, locuitorii Histriei încep să-și reclădească zidurile, casele, altarele. Totul era o ruină. Doar amintirea templului Marelui Zeu, ce fusese ridicat în sec. III î.e.n. din marmură de Thasos, mai putea fi evocată. Din templul Zeului Polieus și cel al Afroditei rămăseseră doar „urme" grupate în zona numită Zona Sacră. Din teatru, doar două jilțuri de piatră. Fuseseră nimicite gimnaziile, unde tinerii își căleau trupul și se instruiau, termele, cartierul rezidențial.

Ieșeau din tăcere multe fapte, neștiute, uitate sau pierdute de istorici, altele cunoscute cu oarecare aproximație. Și aceasta de pe întinsul țării. Epigrafia devenise efectiv o istorie antică.

„Realizările arheologiei românești de la edificarea noii orînduiri sociale pe pămîntul României trebuie privite în ansamblul lor, îmi spunea profesorul Pippidi. Căci mai de preț decît orice monument sau decît orice cultură luată în parte, mie îmi pare a fi instituționalizarea arheologiei ca atare. Crearea pentru întîia oară în țara noastră a unui institut central la București și a altor două institute de istorie-arheologie în Iași și la Cluj-Napoca s-a dovedit a fi esențială. Astfel s-a reușit ca dintre domeniile trecutului cercetate — de la apariția omului pe aceste meleaguri pînă-n plină epocă feudală —, niciunul să nu fi rămas în urmă în ce privește importanța rezultatului. S-a ajuns la o sporire considerabilă a cunoștințelor, în unele, la descoperiri cu adevărat revoluționare, interesînd epoci de seamă ale istoriei naționale : istoria și civilizația dacilor, epoca migra-

Scanned with OKEN Scanner

ţiilor, perioada de formare a poporului român. E vorba, în ultimul caz, de formarea unei şcoli româneşti de arheologie feudală şi prefeudală, cum n-avusesem înainte, prin ale cărei osteneli unele capitole obscure ale istoriei naţionale apar astăzi într-o lumină puternică — cea reală —, de la primele comunităţi străromâneşti pînă la întemeierea Principatelor. La fel în ce priveşte civilizaţia Daciei dinainte de cucerire, din timpul puternicului rege Burebista şi de mai înainte. Şi nu e puţin lucru, căci pentru o societate, descoperirea originii propriei table de valori înseamnă nu doar un spor de cunoaştere a acestora, dar mai ales o strînsă legătură cu istoria concepută ca realizarea în timp a unei grandioase voinţe creatoare".

„Prin esenţa sa, istoria este o ştiinţă revoluţionară", sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, vorbind despre învăţămintele istoriei. Împlinirea a 2050 de ani — în 1980 — de la formarea primului stat dac centralizat readuce în memorie că pe aceste meleaguri, şi nu în altă parte, sînt osemintele strămoşilor strămoşilor strămoşilor noştri, „aici s-a născut poporul nostru şi aici a trăit, a înfrînt multe greutăţi, dar şi-a păstrat fiinţa, şi-a dezvoltat-o pînă la nivelul de astăzi al naţiunii noastre socialiste."

*

Descoperirile arheologice şi epigrafice au restituit memoriei dimensiunile unei civilizaţii nebănuite aici la Pont, făcînd să intre Dobrogea în istoria universală veche. Cetăţile greceşti de pe malul de apus al Mării Negre erau copia de viaţă a metropolelor culturale ale timpului. Callatis, cea mai înfloritoare dintre ele, număra literaţi şi cărturari de mare faimă. Unii şi-au cîştigat un loc de cinste în literatura greacă. De la Callatis erau Demetrios şi Satyros, şi Heracleides Lembos... Şi este interesant că într-un manual de istorie a Greciei se face pentru prima dată referire la coloniile de pe teritoriul dintre Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră folosindu-se publicaţiile profesorului Pippidi („Grecii la Dunărea de jos"). Pentru prima oară în lucrările despre colonii, privind

Scanned with OKEN Scanner

istoria Greciei și a Romei, se citează și se folosesc lucrările profesorului Pippidi. În „Biblioteca storica dell'antichita", de asemenea. Vestigiile dobrogene antice au fost cuprinse în *Atlasul clasic*, editat la Londra de M. I. Finley și în *Enciclopedia ruinelor antice*, apărută în 1976 la Editura Universității Princeton, S.U.A. Firește, în ce privește Histria, și alți istorici de prestigiu, de la Pârvan încoace, au adus la lumină importante documente (Grigore Florescu, Radu Vulpe, Emil Condurachi, Constantin Preda, pentru a aminti doar cîteva nume), dar fiecare își are locul său în cadrul unei activități atît de complexe și fructuoase.

*

Profesorul Dionisie Pippidi, prin contribuțiile sale la istoria țării — și implicit la cea universală —, a fost ales membru al Institutului Franței, titlu de înalt prestigiu, al Academiei Britania de asemenea, membru de onoare al Societății de studii romane (din 1973) — societate care are orgoliul de a impune o atît de strictă selecție încît numără doar 10 membri de onoare din întreaga lume științifică —, președinte al Federației internaționale de studii clasice (din 1974), membru de onoare al Universității din Geneva (din 1979), ca și al altor institute de prestigiu, fiind considerat astăzi ca cel mai de seamă specialist în istoria coloniilor grecești la Marea Neagră.

Asemenea lui Vasile Pârvan, s-a impus în știința universală. Nu au avut însă nici aceleași metode de lucru, nici aceleași concepții despre activitatea istoricului, lucrînd fiecare pe alte trepte ale timpului. Și totuși, gîndindu-ne la o continuitate, am găsi-o în aria de preocupări, în forța de muncă și dăruire, în marele respect față de document, în dragostea pentru adevăr și pentru patrie.

Ce a voit profesorul Dionisie Pippidi ? Diversitatea preocupărilor sale îmi apărea supusă unui țel anume. Ajunsesem să cred — cu dreptate, aș spune — că ceea ce a încercat să afle era cu mult mai important decît însăși dovada unei îndepărtate viețuiri : mărturia unei trăiri spirituale, a unui umanism de

Scanned with OKEN Scanner

frumoasă factură la acei oameni din care ne revendicăm strămoşii, realizarea în timp a unei grandioase voinţe creatoare. Şantierul arheologic constituia astfel o altă ipostază a lecturii de idei. Un istoric al ideilor ? „Mi-ar fi plăcut să fiu“, mi-a răspuns.

Cîndva se apărase de un termen care i se părea exagerat : „Nu, nu sînt un erudit. Am fost harnic. Atîta tot. Am adunat fapte“. Este o frază din Dante care sună aproape la fel. Şi cred că, asemenea lui Iorga, putea spune : „Istoria... este una din marile metode pe care le poate întrebuinţa spiritul uman pentru a ajunge la adevăr“.

Scanned with OKEN Scanner

Frumusețea adevărului și cultul muncii

Iulie 1967. Universitarii ieșeni îl sărbătoreau pe omul și savantul Ștefan Procopiu. Îi conferea titlul de „Doctor honoris causa" al Institutului politehnic „Gheorghe Asachi". De la masa prezidiului, academicianul Cristofor Simionescu amintea cîteva date biografice și făcea elogiul unei opere care intrase cu majuscule în patrimoniul științei universale. La dreapta lui, Ștefan Procopiu zîmbea nostalgic. Ar fi schimbat bucuros elogiile pe anii tinereții și aerul festiv cu cel al laboratorului. Avea 77 de ani atunci și simțea senectutea strîngîndu-l între valvele unei carapace. „Aș putea fi închis într-o coajă de nucă și să mă socotesc un rege al văzduhului nemărginit"... era o replică a lui Hamlet. Cîndva îi plăcuse, i se potrivea această libertate a spi-

Scanned with OKEN Scanner

ritului, pe care, gîndea, nimic n-o poate îngrădi. Şi totuşi, timpul vieţii lui începuse să-i ridice oprelişti. Îi căută din ochi, dincolo de primele rînduri ale aulei, pe cei care aveau viitorul cu ei. Cu trei decenii în urmă, în aceeaşi clădire, le vorbise altora asemenea lor despre necesitatea de a se strădui să ia parte la mişcarea ideilor şi creaţiei universale, pentru ca ţara să-şi asigure producţia ştiinţifică şi tehnică. Nu, n-ar fi vrut să întoarcă ceasornicul vremii înapoi. Dacă ar fi avut o „maşină a timpului", s-ar fi urcat în ea pentru a merge mai departe. Îşi dorea tinereţea nu pentru aspectul ei, căci nu-l preocupase niciodată, ci pentru puterea de a munci şi gîndi. Oare ei îşi dau seama de această imensă bogăţie pe care o au în mîini şi în minte, cu nici o alta asemuită şi singura invidiabilă ?

Pierduse şirul discursului şi se simţea acum „sărac pînă şi în mulţumiri". Dacă ar fi fost cu putinţă, s-ar fi smuls de pe scaun şi s-ar fi dus direct în laboratorul lui. Acolo ar fi inspirat adînc acel aer ca pe o infuzie de viaţă. Erau atît de multe de făcut şi care meritau a fi făcute... Se aflau cu toţii în politehnica din Iaşi, care împlinea trei decenii de existenţă, dar în fapt cu mult mai mult căci continua o veche tradiţie, pornind de la acea formaţie care se numea „Şcoala de electricitate". Interveniseră lucruri noi, în cursuri, în metode, în practica de laborator. Firesc. Ceea ce rămăsese însă neschimbat în vreme era spiritul de entuziasm, de ştiinţă şi de creaţie.

Rămase însă pe loc adunîndu-şi visul lîngă el ca pe o umbră.

*

Cîţi mai sînt dintre cei care-l ştiu aşa cum a fost cu adevărat Ştefan Procopiu ?! Era un bărbat înalt, frumos. O vreme a purtat mustaţă, în tinereţe, după moda timpului. Dar ceea ce-ţi atrăgea atenţia la el, din prima clipă, era privirea. Avea o forţă neobişnuită în ochi. Înţelegeai că poate vedea dincolo de aparenţe, că surprinde lumea cum, adesea, nu se vroia ştiută. Atunci, în colţul gurii îi apărea un zîmbet, care-i trăda oarecum propriile comentarii.

Scanned with OKEN Scanner

O, nu era deloc un om comod. Inteligența lui era neliniștitoare — căci lucra diferit, răspundea diferit, în condiții diferite — și de aceea paradoxală. Mulți în fața zîmbetului său se simțeau instinctiv încolțiți, judecați după o măsură care sfida obișnuințele.

Putea fi însă fermecător cînd, cucerit de o idee sau de frumusețea unui pasaj literar, dădea glas gîndurilor sale. Atunci, devenea puțin vrăjitor. Inteligența lui era contaminantă. Discuțiile se animau. Replicile se întretăiau scînteietoare.

De fapt, era un singuratic, deși avea mulți prieteni. Trăise o bună bucată de vreme în camere mobilate și chiar atunci cînd, la insistențele prietenilor, cedase, cumpărîndu-și un loc de casă pe dealul Copoului și construindu-și trei camere, el a mai continuat să locuiască în Păcurari cu chirie, pînă cînd un prieten i-a luat lucrurile și le-a mutat pe Aleea Ghica nr. 10. Nimeni nu mai credea că se va căsători vreodată, așa că vestea i-a surprins pe toți. „Chiar și pe mine !“ a replicat el cu nedezmințitul său umor. Avea 55 de ani cînd a cunoscut-o pe tînăra profesoară Rodica Vasiliu la o comisie de bacalaureat pe care o prezida. L-a fermecat discreția cu care ea încerca să-și ascundă vasta cultură și i-a intuit sensibilitatea din cîteva frînturi de discuție.

I-a plăcut o frază a lui Descartes : „Pentru a examina adevărul, o dată în viața ta să pui la îndoială totul“. Dar pentru că i-a plăcut, a început s-o schimbe, adaptînd-o propriului său stil. Pentru a examina adevărul, trebuie permanent în viață să regîndești totul. Dar acest lucru avea un revers care-l nemulțumea. „Din cauza asta, își spunea, replica mea întîrzie. Nu sînt spontan. Nu sînt sclipitor !“ Și numai dumnezeu știe cît a avut de tras pentru că... nu întîrzia cu replica.

Fusese la un moment dat, prin anii de la începutul deceniului 5, acuzat grav pentru admirația pe care o purta lui Einstein, lui Sommerfeld. La acestea, Ștefan Procopiu a răspuns dur, încheind, cu superioară ironie, printr-o frază dintr-o fabulă a lui La Fontaine : „Cet animal est très méchant, quand on l'attaque, il se défend“ (Animalul acesta e foarte rău. Cînd îl ataci, se apără).

Scanned with OKEN Scanner

Se mai povestesc chiar și astăzi, cu anume desfătare, o sumedenie de întîmplări al căror autor era. Și chiar multe al căror autor nu era, dar ar fi putut fi. Așa cum se obișnuiește cu cei care se confundă în legendă. Dar admirabilă rămîne doar realitatea.

S-a întîmplat, de pildă, odată, înainte de cel de-al doilea război mondial, cînd politicianismul era în floare și pătrunsese parfumat pînă și pe sălile universităților și Academiei... Un tînăr universitar din București, ambițios, elegant, fiu de..., nepot de..., a venit la Iași ca să-i ceară fostului său profesor o recomandare. Aspira la titlul de membru corespondent al Academiei.

— Bine, măi, îi răspunse Ștefan Procopiu, dacă crezi așa... Dar hai să stăm mai întîi puțin de vorbă.

Și-au fixat pentru a doua zi o întîlnire la catedră. În cabinetul profesorului era ca de obicei o dezordine cumplită. Dezordine aparentă, căci oricînd l-ai fi întrebat de o carte, de o revistă din anul cutare sau cutare, ți-ar fi scos-o fără ezitare de pe unde era, ceea ce putea surprinde, căci stăteau maldăre cărțile peste tot și unele peste altele, cu cîte un bilețel pe deasupra. Abia aveai pe unde să te strecori.

Tînărul candidat a venit, după cum conveniseră.

— Șezi, șezi, l-a invitat profesorul, arătîndu-i un scaun scăpat nu se știe cum din iureșul cărților, în vreme ce el își aruncă servieta pe masă. Apoi, cu aerul cel mai firesc, spuse :

— Uite, măi, m-am gîndit să dai o mică lucrare scrisă.

Tînărul îl privi uluit :

— Dar domnule profesor, eu ? !

— A, un fleac ! îl liniști Ștefan Procopiu. Faci bine, îți dau recomandarea. Uite hîrtie aici, scrie. Hai, hai, începe. Subiectul este : demonstrarea formulei lui Thomson la rezonanța circuitelor de curent alternativ.

Aspirantul la titlul academic se roși pînă-n vîrful urechilor. Nu știa bine dacă trebuia să considere aceasta drept o jignire sau era o simplă glumă a profesorului, oricum ideea acestui... examen, nu ? era de-a dreptul ridicolă ! Începu să protesteze, firește politicos, să caute argumente ca să-l determine să

Scanned with OKEN Scanner

renunţe la ciudata idee, dar profesorul o ţinea una şi bună :

— Hai, măi, scrie, scrie. Ce să mai pierdem timpul ? E un fleac. Se face în anul II !

Cu un ultim efort, încercînd să-şi stăpînească tremurul vocii şi să scape din menghina privirii lui Procopiu, tînărul mărturisi :

— Nnnnu-mi amintesc, zău acum nu-mi amintesc.

Tacticos, Procopiu şi-a deschis servieta şi a scos de acolo un vechi caiet.

— Măi, nici în 1927, la examen, nu ai ştiut să răspunzi la subiectul ăsta — îi spuse. Îţi recunoşti caietul, nu ? Uite, ţi-am scris aici „rău". Şi, acum, vrei la Academie ?

Nu, nu şi-a ascuns niciodată repulsia faţă de impostură şi mediocritate. Le considera printre gravele atentate la demnitatea şi moralitatea unei naţiuni. Dealtfel, analizîndu-şi adeseori reacţiile faţă de oameni şi evenimente, îşi dădea seama că în fond era un socialist convins. Inechitatea, oriunde şi sub orice formă, îl scandaliza. Cît despre atitudinea lui faţă de cei năpăstuiţi, era poate în acea caldă înţelegere şi ceva din ecoul propriei sale vieţi. Un fost student al său îşi aminteşte şi azi de un incident în aparenţă destul de comic. Se dădeau în acea vreme cîte două examene în an — „cel mic" sesiunea de iarnă, şi „cel mare" la sfîrşitul cursului, vara.

La examenul cel mic, profesorul sosise, ca de obicei, la ora 9 dimineaţa. I-a rugat pe studenţi să se împrăştie prin amfiteatru ca să nu se influenţeze reciproc. Apoi le-a atras atenţia că „la fizică, rezultatul problemei trebuie să iasă exact, nu cu aproximaţie. Poţi să raţionezi oricît de bine, dar dacă la mica socoteală ai greşit, din neatenţie sau neştiinţă, lucrarea nu are nici o valoare". Abia terminase de făcut recomandările cînd uşa s-a deschis şi a intrat secretara facultăţii.

— Sînt studenţi care n-au achitat taxa — i se adresă ea profesorului —, aşa că nu pot să fie primiţi la examen !

Ştefan Procopiu încercă să protesteze :

— Matale crezi că eu sînt aici poliţai sau casier ?

Scanned with OKEN Scanner

— Asta-i dispoziţia decanului ! veni replica seacă. O să citesc lista.

Nu era nimic de făcut. Secretara începu să citească. Primul nume. Din bancă se ridică un băiat voinic, elegant îmbrăcat...

— Ce taxă ai de plătit ? a întrebat profesorul.

— 50 de lei.

— Tu bei vin de cel bun, eşti gras, arătos şi nu-ţi plăteşti taxa ? Să mergi imediat la casierie !

„Catalogul" neplatnicilor era strigat în continuare. Profesorul îi cunoştea bine pe fiecare şi spiritului său de observaţie nu-i scăpa nici o reacţie, nici o mişcare. Era acolo în bancă un băiat slăbuţ, îmbrăcat ca vai de el, tot foindu-se, şuşotind... I se citi numele. Se scula ca din boxa acuzaţilor la auzul sentinţei.

Profesorul se adresă imediat amfiteatrului :

— Măi, daţi care aveţi, săracu' băiat, îşi pierde examenul din cauza decanului !

Anul 1943. Apăreau mereu, peste noapte, pe zidurile oraşului şi chiar în incinta universităţii manifeste antiantonesciene, antihitleriste. Siguranţa avea de lucru. Odată, printre cei arestaţi, s-a aflat şi G. Şindilaru, de la atelierul mecanic al universităţii. Era bănuit că lipise asemenea afişe. Bănuială întemeiată şi pe faptul că i se cunoşteau, se pare, legăturile cu tipograful comunist Ion Niculi. În astfel de cazuri, procesul se judeca repede şi la Curtea Marţială. Printre martorii pe care i-a propus Şindilaru, figura şi profesorul Procopiu. „Doar n-ai să te duci, i-a spus foarte ferm rectorul de atunci. Cum adică, un profesor al universităţii noastre să apere un comunist ? ! Sper că-ţi dai seama în ce situaţie... hm, mai mult decît delicată ar fi întregul corp profesoral... Da' chiar pentru mata personal e periculos !" Pleda schimbînd mereu tonul, de la sfat şi rugăminte la duritate şi chiar ameninţări. Procopiu se gîndi la un moment dat să-i replice, apoi se răzgîndi : „La ce bun ? Tot n-ar înţelege !" îşi spuse şi se prezentă ca martor la proces. Vorbi cu multă căldură, lăudînd cinstea şi hărnicia acestui om de care facultatea avea indispensabilă nevoie. La sfîrşitul depoziţiei, se înclină şi aruncă spre Curte un zîmbet maliţios.

Scanned with OKEN Scanner

Șindilaru a fost achitat. Mai apoi însă, din nou prins și dus la Tîrgu Jiu.

„Ascultîndu-l — avea să mărturisească mult timp după aceea un alt muncitor, Stănculescu, prezent și el atunci în boxa acuzaților alături de Șindilaru —, am avut o mare satisfacție. Și nu atît pentru ceea ce spusese despre noi, ci pentru că mi-a redat la ora aceea încrederea în om".

În memoria oamenilor o anumită secvență din viața lor îl păstrează pe Ștefan Procopiu, mucalit sau sentimental, tăcut și meditativ sau plin de vervă, urmărind cu îngrijorare desfășurarea unei experiențe în laborator sau risipitor cu laudele „ești mare, măi ! — cînd un student răspundea bine, tăios și necruțător cu tipul „tras-pe-sfoară", surprinzător și emoționat în timpul lucrului, întîrziind adeseori pînă tîrziu noaptea cu asistenții săi în jurul unei probleme de fizică, încît odată portarul îi uitase în laborator, încuind poarta și au fost nevoiți să sară pe fereastră și s-o ia cu toții la fugă, profesor laolaltă cu tinerii, fluierînd după ultimul tramvai care se retrăgea...

Există, bineînțeles, ceva din el în fiecare dintre imaginile păstrate. Adunîndu-le pe toate însă, îți dai seama că lipsește încă mult, foarte mult. Poate pentru că partea cea mai mare a vieții sale, cea mai semnificativă de fapt, Ștefan Procopiu și-a petrecut-o stînd de vorbă cu el însuși. Părea că-și ia cu el în liniștea camerei sale toate întîmplările la care asistase sau pe care le auzise, chipuri și replici, gesturi și mimică. Își aducea între cei patru pereți tot Iașul, Bîrladul și Parisul, îi avea „oaspeți" permanenți pe Goethe și Shakespeare, pe Anatole France și pe Langevin, pe Haret și Einstein. Și mai încăpea, în largul său, întreaga istorie a Moldovei. De cîte ori se vedea obligat să iasă seara în oraș, abia aștepta să se întoarcă și asta chiar imediat după ce închidea ușa casei, cu sentimentul că se smulge de la un dialog pasionant. Și uneori, pentru a medita mai îndelung asupra „replicilor" care-i veneau în minte, și le nota pe ce apuca, pe hîrtiuțe disparate, pe un carnet sau altul.

O singură dată și-a așternut îndelung, cursiv, amintirile. Aceasta s-a întîmplat în cîteva nopți ale războiului. Era cu Universitatea la Alba Iulia, în 1944.

Scanned with OKEN Scanner

Sînt amintirile asupra unui anume timp al vieţii sale, cînd a fost în cumpănă şi cînd tot ce avea să urmeze ar fi putut fi altcum.

S-a născut la Bîrlad, în 1890. La 19 ianuarie. Pînă la bacalaureat o singură dată se depărtase mai mult de oraşul natal. O excursie oferită premianţilor clasei a 8-a din toată ţara. Era pentru prima oară cînd se urca într-un tren. Întîi spre Bucureşti, de aici la Turnu Severin şi apoi cu vaporul pe Dunăre. Atunci a aflat că un premiant din capitală reprezintă cu mult mai mult decît un biet premiant de provincie. Reuşise şi la bacalaureat întîiul, ca în toate clasele. Directorul liceului felicitîndu-l pentru răspunsuri l-a întrebat cu îngrijorare ce avea de gînd să facă mai departe. Îl ştia fără bani. Sfatul lui era să rămînă la Bîrlad, căutînd un post la comisariat. Da, da, era singurul lucru înţelept pe care-l putea face, i se repetase aceasta şi de către alţi profesori. Dar el avea un vis pe care-l purtase tot timpul liceului : să facă ştiinţele naturale !

„Într-o viaţă ca aceasta, de ordin cărturăresc — medita la un moment dat —, autorii, prin cărţile lor şi oamenii, prin apropierea lor directă, joacă roluri egale. O carte poate fi înlocuită în povestire printr-un om şi invers. Dacă l-aş înlocui pe Haeckel cu Paul Bujor, aş constata că rezultatele asupra mea ar fi fost aceleaşi".

Într-a 6-a, în cadrul „Societăţii elevilor" — un fel de cenaclu al liceului — a prezentat o disertaţie. Îi plăcuse Haeckel, care arăta că cel ce nu are artă şi ştiinţă cade uşor pradă religiei. Preluase argumentele şi ataca cu vehemenţă religia. E lesne de înţeles ce scandal s-a iscat la acea vreme. Disertaţia elevului Procopiu se comenta de tot oraşul. Chiar şi ziarul local considerase că e de datoria lui să ia atitudine, „imoralitatea" de la liceu nu putea trece nesancţionată ! S-a întrunit în grabă şi plin de indignare consiliul profesoral. „Acest tineret care nu are nimic sfînt ! Dar unde-o să se ajungă dacă copiii noştri, dacă nici măcar..." Trebuia să se găsească o pedeapsă exemplară. Se vorbea despre eliminarea din liceu. Elevul Procopiu fu chemat în faţa directorului. La acuzaţiile care i se aduceau, el răspunse, deloc intimi-

Scanned with OKEN Scanner

dat, parafrazîndu-l pe Galilei : „E pur e vero !“

Evident, directorul ţinea la el. Îl impresionase. Îi spuse :

— N-am să te elimin. Te iert, să ştii, asta... ca să nu te consideri un martir !

Scandalul s-a uitat, alte evenimente ale oraşului aveau să-i ia locul în discuţiile cotidiene. Pentru proaspătul bacalaureat însă întrebarea era ce va face mai departe. Îşi făcuse un plan : „Plec la Iaşi, dau examen pentru bursă la ştiinţele naturale şi am s-o iau, că profesor principal e Paul Bujor, bîrlădean entuziast şi un zeu în biologie“. N-avea nici o îndoială că aşa se vor petrece lucrurile. Studenţii care-şi petreceau vacanţele la Bîrlad îi povestiseră multe despre Paul Bujor. Cum lua apărarea celor harnici, în pofida celor bogaţi, şi cît de strălucit era în discuţiile ştiinţifice pe care le susţinea !

Şi a plecat la Iaşi. Numai că odată ajuns, realitatea apăru cu totul altfel decît şi-o închipuise. Începuse să-şi pună întrebarea cu ce va trăi, ceea ce pînă atunci nu-l preocupase. Şi ce se va întîmpla dacă nu va reuşi la examen ? Mai era o lună pînă la deschiderea facultăţii şi încă două pînă la acordarea unei burse. Un coleg din oraş l-a condus la Liceul Internat. Se gîndise să se angajeze ca pedagog. Directorul, Tomida, lipsea. Şeful pedagogilor, Savin, l-a sfătuit să plece. Nu mai era nici un loc şi n-avea nici un rost să-l aştepte pe director. Afară ploua şi era obosit. „În oraş, ca să mă odihnesc — a povestit el — trebuia să intru la cofetărie şi de fiece dată trebuia cheltuit 10—15 bani, încît nu se putea prea mult repeta. Mai pătrunsese în mine şi deznădejdea că nu mă primeşte. Dar biblioteca liceului avea cărţi multe. Eram singur şi aşteptam. Am deschis dulapul, am luat o carte, cred că istoria literaturii arabe... şi am uitat că n-am unde să stau, că sînt plouat, că n-am parale. Citeam, iar în vremea asta un tînăr scurt, vioi ca un prîsnel, a trecut de cîteva ori pe lîngă mine. Nu mă interesa, doar îl aşteptam pe director. S-a apropiat de mine, m-a întrebat ce citesc şi ce aştept. I-am spus necazul meu... că aştept directorul, că altfel universitate nu pot face şi nici în Iaşi nu pot sta. Acest tînăr a fost norocul meu. Era Vasile Bogrea, subdirectorul liceu-

Scanned with OKEN Scanner

lui, eminentul filolog de mai tîrziu. Mi-a susţinut intrarea ca pedagog în liceu, apărîndu-mă contra directorului care nu mă vroia, contra şefului de pedagogi care nu mă vroia. Pe atunci se intra cu multe scrisori de recomandaţie, scrisori politice. Scrisoarea mea a fost Vasile Bogrea. Îl impresionase că la deznădejde citeam literatura arabă. N-am mai citit de atunci aşa ceva. Mă primiseră ca pedagog, casă şi masă, grupa fără salar. Şi eram bucuros. Dar nu m-a primit imediat. A trebuit să vin peste o săptămînă. Şi din nou nu, că ei n-au încă saltea. Tot Vasile Bogrea a intervenit. Iar pentru saltea, am promis că mă culc pe pat cu un lăvicer pe care-l aveam şi că mă acopăr cu mantaua. Atîta îndărătnicie din partea mea a făcut să apară pe patul meu şi mindir şi pătură şi să fie şi căldură. Eram asigurat, cucerisem Iaşul".

Începuse facultatea. Absolvenţii erau furioşi. Nici un loc în învăţămînt pentru ei ! Cît priveşte bursa studenţilor, aceasta era programată pe la sfîrşitul anului — era în 1908 — şi erau opt candidaţi pe un loc. Procopiu făcuse o teză strălucită şi la oral răspunsese perfect. Rezultatul ? Bursa a fost atribuită unei domnişoare care nici nu se înscrisese, nici nu se prezentase la concurs ! Era dezamăgit, scîrbit. Şi deşi profesorul Bujor îl anunţase că mai există o bursă oferită de Academie, la care să se prezinte, el crezu că i se face o glumă şi renunţă definitiv la ştiinţele naturale. Aşa s-a înscris la facultatea de matematică şi fizică-chimie. Trebuia să-şi împartă timpul între îndatoririle de pedagog şi cele ale studentului, după un orar de care nu dispunea. Fugea de la Liceul Internat pe la ora 10, ajungînd cu o oarecare întîrziere la cursul de analiză al lui Constantin Popovici ori la cel de mecanică al lui Dimitrie Pompeiu, apoi alerga înapoi la liceu, unde trebuia să fie cu orice preţ înainte de recreaţia de la ora 12, ca să supravegheze elevii. Cu toată această alergătură, cu sufletul la gură, a reuşit ca la sfîrşitul anului să-şi ia toate examenele cu nota maximă. Spera, datorită notelor de *foarte bine*, să poată obţine o bursă. Cu o condiţie : să aibă şi puţin noroc. Sau altfel spus, să existe măcar o bursă liberă la fizică-chimie şi să fie scoasă la concurs, pentru că nu în toţi anii se atribuiau burse. Pentru

Scanned with OKEN Scanner

el era însă absolut necesar. S-a hotărît să vorbească cu profesorul Dragomir Hurmuzescu. L-a căutat. Profesorul Hurmuzescu se afla într-o sală slab luminată, arăta impozant, pretenţios, bine îmbrăcat, chiar sever. Stătea la o masă unde, într-o presă, strîngea o bucată de parafină. Partea de sus şi cea de jos a parafinei erau acoperite cu foi de cositor din care firele se duceau la un electrometru. Încerca probabil, îşi spuse Procopiu, electrizările provenind din presarea parafinei. Sau poate schimbarea constantei dielectrice prin presiune. Îl rugă să-l ajute să obţină bursa, spunîndu-i tot necazul. Profesorul l-a ascultat, a mormăit ceva neinteligibil şi s-a cufundat în lucru.

În sfîrşit, s-a hotărît să se dea concursul pentru bursă. Şi a venit ziua. Comisia era alcătuită din Petru Poni, Dragomir Hurmuzescu şi încă cineva. Candidaţi ? Mulţi. Aşteptau să le vină rîndul. Unul din anul I a ieşit încîntat, spunînd că i s-a promis bursa. Procopiu era disperat. Comisiile s-au întrunit la sfîrşitul examenului în sala Decanatului de ştiinţe pentru a lua o hotărîre. Pîndind o clipă de neatenţie a portarului, Procopiu năvăli în sală şi se repezi la Petru Poni pledîndu-şi cauza.

— Bine, bine, acum du-te, comisia o să aprecieze, spuse acesta cu blîndeţe.

Dar el nu se lăsa dus, insista :

— Trebuie să mi-o daţi ca să pot trăi şi urma universitatea. Alt venit n-am. Trebuie, înţelegeţi ?

Petru Poni s-a enervat. A chemat portarul :

— Condu-l afară ! Şi altădată să nu mai laşi pe nimeni să intre !

Simţea că cerul se prăbuşeşte peste el. Cînd candidaţii au fost chemaţi să li se citească rezultatul, el s-a ascuns în fundul sălii.

Petru Poni s-a ridicat în picioare, şi-a netezit mica barbă ascuţită, şi cu glas domol a spus cîteva cuvinte. Nimeni însă nu reuşea să-l urmărească, emoţia era prea puternică. A urmat citirea numelor celor reuşiţi. La un moment dat s-a auzit :

— La fizică-chimie a reuşit... a făcut o mică pauză, căutînd cu ochii chipul candidatului... a reuşit Ştefan Procopiu !

Scanned with OKEN Scanner

Bătrînul Poni era vizibil mulţumit. Se vedea aceasta după cum îşi netezea încet barba.

„Era cea mai însemnată zi din viaţa mea ! a exclamat Procopiu. Mi s-a făcut dreptate !“

Sperase, deznădăjduise, îşi înfrînsese timiditatea, cuprins de spaimă şi bătuse cu pumnii în porţile facultăţii, cerînd dreptul la învăţătură. Acum, putea striga : „victorie !“ Renunţă imediat la postul de pedagog şi îşi luă o cameră cu chirie în oraş. Cu cîtă plăcere i-a comunicat hotărîrea aceasta domnului Savin, şeful pedagogilor, mereu la pîndă, mereu dispus să-l pîrască directorului : „Procopiu a lăsat elevii în recreaţie nesupravegheaţi ! Procopiu a întîrziat ! Procopiu în loc să...“ Adio, domnule Savin ! Adio, şicane ! Cu bursa de 100 de lei pe lună îşi putea îngădui libertatea. Libertatea să privească întregul univers !

Fizica îi oferea satisfacţiile pe care ştiinţele naturii i le refuzase. Medita, scria, purtînd în singurătatea sa cele mai îndrăzneţe dialoguri cu savanţii lumii.

Se petrecea o revoluţie în ştiinţă şi o saluta ca pe propria sa descoperire. Îşi făcuseră intrarea turbulente idei în aristocratica cetate a ştiinţei. În optică, teoriile relativităţii Einstein-Minkowski-Lorentz, fără eter, şi cu spaţiul şi timpul interdependente. În radiaţii, cuantele Planck-Sommerfeld-Stark-Einstein. Electronul lui Stoney în modelele J.J. Thomson, Rutheford a modificat atomii simpli. Se impunea democratizarea. Se deschideau porţile cetăţii, turnurile de fildeş cădeau. Toţi cei ce puteau face ştiinţă intrau !

Se familiariza cu marile probleme ale fizicii din acea vreme. Firește, nu din cursurile de la facultate, unde nu se preda nici unul dintre principiile care schimbau din temelii edificiul fizicii, nici una dintre ideile care frămîntau într-atît lumea oamenilor de ştiinţă.

„Magnetismul atomic provine din mişcarea unui electron în jurul nucleului, electronul orbital, sau din mişcarea electronului în jurul lui însuşi, electronul spinal“, îşi notă el. În 1912, plecînd de la consideraţiile lui Langevin asupra magnetismului şi aplicînd teoria cuantelor lui Planck la magnetism, a reuşit să stabilească o relaţie între momentul magnetic M al unui electron în mişcare circulară în jurul atomului de hidrogen şi între constanta *h* a lui Planck.

Scanned with OKEN Scanner

Pe o filă de carnet își transcrise un gînd :

„Savantul, limitat prin natura sa, infinit în dorințele lui, merge mai departe către acele construcții sintetice numite sisteme și teorii... Fizica nouă are ca postulat atotputernicia energiei și cele două principii fundamentale ale energiei. Materia însăși e definită plecînd de la energie".

Și-a luat examenul de licență cu strălucire și mai ales cu bucuria de a avea răgazul să formuleze cele două probleme care-l preocupau de vreo doi ani. Era vorba de „variația forței electromotrice prin mișcarea electrolitului" și cuanta de magnetism. Acea unitate care era de ordinul „a milioana parte dintr-a miliarda parte a unei miliardimi din cîmpul magnetic al unui curent obișnuit de un ampère" !

A redactat două articole pe care i le-a înmînat profesorului Hurmuzescu, care, din 1910, sub direcția lui Petru Poni, organizase și conducea acum efectiv revista „Annales scientifiques de l'Université de Jassy". Hurmuzescu le-a publicat imediat, fără nici un comentariu, în volumul 7, apărut la 13 decembrie 1912. Primul a apărut la pag. 224—234, al doilea, sub titlul „Sur les éléments d'énergie" (căci punctul principal în calcul era constanta h de energie), ocupa paginile 280—290 (fascicolul 4). Era perfect conștient de noutatea și importanța lucrărilor și se aștepta la reacții violente. De aceea, a ținut să răspundă în maniera lui la posibilele atacuri, anticipîndu-le. A scris în „Noua revistă română" în numărul din 8 septembrie — cu trei luni înainte de apariția Analelor — un fel de „prefață", un articol în care-și dezvolta unele păreri personale. Efectul acestui articol s-a produs imediat. Se sublinia cu anume intonație un pasaj sau altul :

...„Savantul pune de la sine importanța pe care o dă unui factor care, în realitate, poate nu hotărăște mersul fenomenului"... „Istoria științelor fizice arată că factorii ce și-au impus importanța n-au fost întotdeauna aceiași"... „De cîte ori se întîmplă să fie luptă între un factor nou, care vrea să intre în știință și între cuantumul vechi de factori, avem ceea ce se zice o criză în știință. Lupta se termină fie cu încorporarea factorului nou la cel vechi, fie cu o modificare mai profundă, schimbînd multe legi sub forme noi. O

Scanned with OKEN Scanner

astfel de modificare puternică a anunţat Poincaré cu cîteva luni înainte de moartea lui, cu introducerea unei cantităţi mari — pe lîngă atom, electron sau magneton. Aşa este cantitatea elementară de energie sau cuanta lui Max Planck. O astfel de revoluţie fusese pe timpul lui Newton care a introdus massa în legi. Aceste schimbări şi crize fac ca ştiinţa să fie un sistem de adevăruri care se găsesc într-un echilibru dinamic, adică un echilibru al cărui punct central e într-o veşnică mişcare".

Nu ideile deranjau, ci tinereţea autorului articolului. Iar ideile ştiinţifice cuprinse în Anale au trecut practic nebăgate în seamă. Era doar indiferenţă ? Niciunul dintre profesori nu a sesizat descoperirea ? Se întreba fără să găsească răspuns şi se simţea mai singur ca niciodată, mîhnit cu mult mai mult decît vroia să-şi mărturisească. Determinase magnetonul atomic. Avea atunci 22 de ani şi jumătate. Iar ceea ce se comenta era doar semnătura, prezenţa sa în paginile revistelor.

„Procopiu e băiat muncitor, dar e tînăr, mult prea tînăr... Ar trebui ţinut mai în frîu. Uneori merge prea departe", se spunea. Procopiu mersese într-adevăr prea departe, mult mai departe decît ar fi putut bănui cei preocupaţi mult mai mult de tinereţea lui decît de valoarea rezultatelor.

„Relaţia găsită de mine, spunea el, este :

$$M = \frac{eh}{4\ \pi\ m}$$

în care M este magnetonul teoretic, *e* încărcătura electrică a unui electron, *m* masa electronului, iar *h* constanta lui Planck." Relaţia a fost găsită de Procopiu în 1912 şi regăsită independent şi de alţi autori, plecînd însă de la teoria lui Bohr, care a apărut în 1913. Au găsit-o Einstein în 1913, Chalmers în 1915 şi Wereide în 1917.

Magnetonul teoretic dat de această relaţie a avut un succes imens în fizică, dar multă vreme lumea ştiinţifică l-a considerat pe Bohr autorul ei şi de aceea se vorbea de magnetonul lui Bohr. Prioritatea românului Procopiu era atestată însă de data publi-

Scanned with OKEN Scanner

cației. Și Buletinul științific al Academiei române (în limba franceză) apăruse cu nr. 1. în 1913, pag. 151—157, cu articolul „Moment magnetique moleculaire par la theorie des quanta" (momentul molecular prin teoria cuantei). Avea să atragă atenția asupra articolelor apărute în Analele ieșene și în Buletinul Academiei într-un articol inserat în *Bulletin de la société française de physique — Journal de Physique* — în 1924, la pag. 130. Doi ani mai tîrziu, sub semnăturile P. Weiss și G. Foëx, lucrarea „Le Magnétisme", publicată la Paris, restabilea ordinea corectă, iar în 1934, O. von Auwers sublinia în prestigioasa *Gmelins Handbuch der anorganischen Chemie* (care făcea sinteza achizițiilor importante ale cunoașterii) : „această mărime (...) a fost mai întîi calculată de către Șt. Procopiu".

„Mai tîrziu — arăta savantul român într-o publicație a Academiei noastre, în 1954 — s-a considerat că și nucleul atomului se învîrte în jurul lui însuși și posedă un moment magnetic dat tot de formula $M = \frac{eh}{4\pi m}$, dar masa *m* de la numitor nu mai este aceea a unui electron, ci aceea a unui proton, masă de 1840 ori mai mare, deci momentul magnetic nuclear va fi de 1840 de ori mai mic decît momentul magnetic al electronului". Și unul și celălalt au putut fi măsurați și experimental.

*

Profesorul Dragomir Hurmuzescu acceptînd catedra de electricitate de la Universitatea din București, l-a luat pe Procopiu cu el, ca asistent suplinitor la Laboratorul de Aplicațiile Căldurii și Electricității. Era în 1913. Un an mai tîrziu, războiul !

În jurul său se purtau pe atunci discuții aprinse și ceea ce îi apărea de neînțeles erau unele voci — economiștii mai ales — care susțineau că războaiele constituie un factor de impulsionare a descoperirilor științifice. Oare — ziceau ei — fabricarea zahărului, de pildă, nu luase naștere cu ocazia unei blocade de război ? ! Apăreau produse noi, schimburile se inten-

Scanned with OKEN Scanner

sificau şi aşa mai departe. Era adevărat ? Încercă să-şi înlăture sentimentele ca să analizeze faptele cît mai obiectiv cu putinţă. Cîntări toate argumentele. Iar concluzia la care ajunse era categorică. Nu numai că războiul a însemnat întotdeauna pustiire, sărăcire, vaiete, dar cert, nu era deloc necesar descoperirii. Necesară era doar întrebarea. Principiul lui Arhimede a fost descoperit în urma unei întrebări. Şi oglinzile concave. E adevărat că adeseori răspunsul se cere a fi dat chiar cu preţul libertăţii şi al vieţii.

Medita, nota. A scris şi cîteva articole în revistele vremii — în „Noua revistă română", apoi, mai tîrziu, în „Minerva". Îl interesa ideea de progres şi cugeta îndelung asupra ei. „Descoperirea ştiinţifică — spunea — duce la adevăruri care, mai devreme sau mai tîrziu, conduc la aplicaţiuni în comerţ, industrie, agricultură. Dealtfel, orice fenomen — dacă se insistă — duce la aplicaţii. Un număr mare de oameni de ştiinţă şi cugetători au lucrat dezinteresat pentru găsirea legilor naturii. A rezultat pentru omenire o viaţă mai confortabilă. Dar omul nu trăieşte numai cu adevăruri şi nu e mulţumit numai cu o viaţă confortabilă. Individul şi societatea au nevoie de idealuri, de credinţe, de virtute, fericire, de apetit la activitate. Sînt ele independente de starea intelectuală a societăţii ? Ştiinţa se dezvoltă în paralel cu morala şi spiritul". „Progresul ştiinţific şi tehnic este singurul care intră într-o noţiune precisă şi clară, fiindcă se referă la mărimi cantitative, susceptibile de măsură. S-ar putea afirma că, în medie, spiritul omenesc a progresat, constatînd că acum mai mulţi oameni sînt capabili să producă ceva nou decît la popoarele primitive, unde oamenii îşi repetau în mod mecanic condiţiile de viaţă. Progres al creierului însuşi, greu de zis... fiindcă nu trebuie confundat numărul de cunoştinţe cu capacitatea pe care o are spiritul de a descoperi ceva nou, bazat pe cunoştinţele vechi. Un student bun de azi poate şti teoria atracţiei universale mai bine şi mai corect decît creatorul ei, Newton, dar inteligenţa lui va fi departe de aceea a lui Newton, căci posibilitatea lui de creaţie e mai redusă... Putem găsi spirite mari acum 5 000 de ani la greci, la egipteni... Aşadar, de cînd am putea constata

Scanned with OKEN Scanner

un progres al spiritului omenesc ?... Progresul moral, al fericirii, înțelepciunii sînt noțiuni care nu se pot preciza, și nici defini, fiindcă se referă la mărimi esențial calitative".

Trăia intens, dureros, acel timp al țării sale și al Europei care zi de zi își număra morții și răniții. Valul crescînd de descoperiri nu adusese liniștea în sufletul oamenilor. Se aștepta de la știință vindecarea societății, fericirea, înfrățirea popoarelor. Dar războiul a arătat că această fericire a popoarelor este încă o iluzie ! Căuta o idee pentru a veni în ajutorul celor loviți de război. A inventat un aparat de inducție pentru depistarea proiectilelor din corpul răniților. Și și-a publicat ideea în *Revue generale de l'Electricité* nr. 1 din 1917 și în *Comptes rendus,* la Academia de științe din Paris.

*

Se apropiase mult de profesorul Dragomir Hurmuzescu și uneori, tîrziu seara, profesorul, care de obicei refuza să vorbească despre el, îi povestea întîmplări din anii studiilor la Sorbona.

— În primele luni după intrarea mea în laborator — spunea el — începusem niște cercetări asupra difracțiunii luminii albe, acel fenomen care produce frumoasele colorațiuni în cercuri cînd privim lumina unui focar, a unei lămpi, printr-un geam aburit, printr-o pînză rărită sau cu genele întredeschise... Pentru acest scop trebuia să folosesc lumina unui arc electric și singurul posibil pentru instalația laboratorului servea experiențelor șefului. Primisem învoirea să-l pot utiliza pe cît timp acesta pleca la masă și laboratorul rămînea închis. Cercetam în mansarda mea aceste fenomene de difracțiune captivat de frumusețea lor, de care, după cum spunea marele profesor Mascart, nu te poți sătura niciodată privindu-le. Era acolo un laborant simpatic — îl chema Julien — care avea în supraveghere mersul motorului. În acea mansardă fără soare am făcut prima mea descoperire : autovibrațiunea unui fir metalic subțire încălzit la roșu printr-un curent electric continuu. Atît de mult observasem aceste vibra-

Scanned with OKEN Scanner

țiuni în diferite condiții, încît ziua și noaptea n-aveam decît să închid pleoapele pentru a vedea vibrațiunile care mă urmăreau. Ei, la acea epocă, printre fizicienii tineri era Curie. Mă împrietenisem cu el. Avea lucrări de seamă publicate și făcea observații judicioase în discuțiile ce se stîrneau la ședințele Societății franceze de fizică. El întreprinsese o serie de experiențe asupra fenomenelor magnetice. Cercul de prieteni avea apoi să se mărească prin venirea în laborator a Mariei Sklodowska. Începuse cu entuziasm o lucrare de termoelectricitate, pentru a cărei pregătire experimentală își cam ardea degetele, neobișnuită încă cu lucrările practice. Cu sosirea zilelor însorite ale primăverii, a rărit ședințele la laborator. Am aflat mai tîrziu cauza. Julien mi-a spus confidențial că domnul Pierre Curie venea s-o ia și făceau împreună plimbări cu bicicleta.

*

Cu aceste imagini a plecat Ștefan Procopiu la Paris în 1919, înarmat cu o bursă pentru Sorbona. Era atît de nerăbdător să ajungă în laboratoarele unde lucrase și Hurmuzescu în urmă cu 29 de ani, încît „zburase" pur și simplu direct de la gară. Tot drumul se gîndise la întîlnirea cu directorul, cu Lippmann, care-i fusese lui Hurmuzescu un îndrumător admirabil. Se vedea întîlnindu-l pe Langevin, pe Aimé Cotton, pe Fabry și, fără îndoială, pe doamna Curie. Știa în amănunțime cum arată cele două săli în care Hurmuzescu își pregătise teza de doctorat despre raportul v al lui Maxwell și unde, în colaborare cu Benoit, descoperise o nouă proprietate a razelor X, ce abia fuseseră cunoscute. Trebuia să fie acolo și instalația la care lucrase. Venea pe urmele pașilor profesorului său, ale cărui lucrări erau citate în tratatele de fizică ale lui Ganot, ale lui Pellat, Jamin și Bouty, ale lui E. Mascart și Chapus-Berget. Era mîndru că era elevul uneia dintre marile personalități ale științei. Mărturie a aprecierii de care se bucura stătea și ordinea care fusese stabilită la congresul de radiologie ce se desfășurase la Bruxelles în septembrie 1910, în care primii cinci erau : doamna

Curie, Rutheford, Righi, Hurmuzescu şi Arrhenius. Trei dintre aceştia au fost laureaţi al Premiului Nobel.

Hurmuzescu venise pentru prima oară la Sorbona în urmă cu 29 de ani. Procopiu împlinise exact 29 de ani cînd intra pe aceleaşi culoare. Trecuse nu doar acest timp, ci şi un război. Atmosfera se schimbase. Gabriel Lippmann avea 64 de ani, părea obosit, dar se arătase amabil. L-a primit să lucreze iar el a început să se dăruiască studiului aproape total. Îl pasiona. Găsea de fiecare dată ceva nou. A lucrat rînd pe rînd în domeniile electroopticii, spectroscopiei, pe probleme de depolarizare a luminii, în electricitate, pe problemele forţei electromotrice a păturilor subţiri, în difuzia electrolitelor şi în domeniul descărcărilor în gaze. Şi în fiecare dintre ele a reuşit să înscrie contribuţii originale. Publica frecvent în *Comptes rendus* ale Academiei de ştiinţe din Paris. Gabriel Lippmann era mulţumit şi a acceptat să-i fie îndrumătorul tezei de doctorat. Numai că în 1921, acest mare fizician moare. A preluat sarcina profesorul Aimé Cotton, 52 de ani, autor al unor lucrări asupra ultramicroscopului şi, ceea ce era mai important în ce-l privea pe candidatul la doctorat, asupra cîmpurilor magnetice intense. Îşi alesese ca subiect al tezei: asupra birefringenţei electrice şi magnetice a suspensiilor. Avea dreptate Poincaré cînd spunea : „Tot ce nu este gîndire este purul neant. Gîndirea nu este decît un fulger în mijlocul unei lungi nopţi. Dar fulgerul acesta este totul".

Ştefan Procopiu a surprins un fenomen optic nou : depolarizarea longitudinală a luminii de către soluţiile coloidale şi suspensiile cristaline. Noutatea a fost receptată cu interes la Academia de ştiinţe a Franţei la 8 august 1921. Cu toate acestea nu imediat s-a înţeles importanţa ei, nu s-au intuit atunci consecinţele pe plan fundamental şi aplicativ. Aceasta s-a întîmplat mai tîrziu. Literatura de specialitate avea să consemneze fenomenul sub denumirea „fenomenul Procopiu", constituind mai apoi punctul de plecare al unor numeroase cercetări în ţară şi străinătate.

În noiembrie 1922, un eveniment de rezonanţă mondială : conferinţa lui Einstein în marele amfi-

Scanned with OKEN Scanner

teatru al Sorbonei. O prezida matematicianul Paul Painlevé în dubla sa calitate, ştiinţifică şi politică. (Painlevé era o personalitate marcantă, membru al partidului republican socialist şi prezidase consiliul de miniştri în 1917). Erau prezenţi matematicieni şi fizicieni din toată lumea. Veniseră la această întîlnire dornici să-şi clarifice unele îndoieli. Puneau întrebări şi Einstein răspundea. Prima parte a fost astfel un fantastic dialog, un spectacol scînteietor de inteligenţă, căci participau la el cele mai strălucite minţi ale ştiinţei din epocă. Abia după aceea a început conferinţa propriu-zisă. Timp de mai bine de o oră, Einstein a expus geneza teoriei sale, dînd cu acest prilej o replică la criticile — deloc puţine — ce-i fuseseră aduse. Dar dincolo de momentele de desfătare intelectuală, pentru românii care se aflau în sală au fost momente de puternică rezonanţă emoţională. Einstein i-a citat printre precursorii săi pe matematicianul francez Hippolyte Fizeau (cel care a efectuat prima măsură directă a vitezei luminii) şi pe danezul Hendrik Antoon Lorentz (laureat în 1902 al Premiului Nobel pentru teoria electrică a materiei). Apoi s-a ocupat pe larg de lucrările a doi români : Dimitrie Pompeiu şi Spiru Haret. În acea sală unde era prezentă „ştiinţa Europei", de pe podium-ul marelui amfiteatru, el a ţinut să arate cît de mult l-au ajutat cercetările acestor oameni de ştiinţă în concretizarea teoriei sale.

Lui Ştefan Procopiu i-ar fi plăcut ca aceste cuvinte să fie auzite pînă „acasă". Plecase de la conferinţă tulburat şi entuziasmat.

— A fost sublim, am fost foarte mîndru că am auzit rostindu-se numele lui Pompeiu şi al lui Haret, dar, ca să fiu sincer, nu am înţeles prea bine ce-i cu relativitatea asta, i-a mărturisit un prieten, student la drept şi total pierdut în vîrtejul acestei „revoluţii" a ideilor ştiinţifice. Poţi să-mi explici şi mie în cuvinte simple ce se întîmplă ?

Porniseră pe străzi fără o ţintă anume. După o asemenea întîlnire simţeau nevoia să se destindă, să mediteze asupra celor spuse. Firește, pentru înţelegerea unor astfel de probleme era nevoie de o pregătire — şi nu oarecare — în matematică şi fizică.

Scanned with OKEN Scanner

— Ce se întîmplă ? ! — Ştefan Procopiu îşi căuta cuvintele. Ideile noastre despre spaţiu şi timp sînt sfărîmate. Vezi, dragul meu, teoria relativistă construieşte o lume nouă, cea adevărată. Ea încearcă să ne deschidă un drum spre studiul Universului, Infinitului, Eternităţii... Ne-am îndepărtat de electricitate, plecînd de la ea, dar am îmbrăţişat un cîmp mai vast care astfel devine mai armonios. Electricitatea fuzionează cu toată fizica şi cu matematica pentru a ne da o imagine a adevărului şi armoniei universale, exprimată prin legi universale.

*

Dacă cineva şi-ar lua osteneala să scrie biografia lui Ştefan Procopiu, ar consemna cu exactitate data de 9 martie 1924, cînd şi-a susţinut teza de doctorat „asupra birefringenţei electrice şi magnetice a suspensiilor". Profesorii Cotton, Fabry şi Morton care formau juriul i-au decernat gradul de doctor cu menţiunea de excelenţă („très honorable"). Ar mai scrie cum, întors în ţară şi-a luat o cameră cu chirie în Păcurari, iar de la 15 ianuarie 1925 preda ca profesor titular de „gravitate, căldură şi electricitate" la Universitatea din Iaşi. Tot de atunci a fost delegat şi ca director al secţiunii electrotehnice de pe lîngă Facultatea de ştiinţe. A fost apoi decan al Facultăţii electrotehnice a Politehnicii „Gheorghe Asachi" de la înfiinţare, în 1937, pînă la 1 februarie 1941, apoi decan al Facultăţii de ştiinţe. Academia l-a ales printre membrii săi titulari. A fost laureat al Premiului de Stat, i s-a decernat titlu de Om de ştiinţă emerit. I s-au decernat ordine şi medalii, printre care Ordinul Meritul Ştiinţific cl. I şi cea mai importantă : Steaua Republicii Socialiste România, clasa I. S-ar aminti numărul de lucrări (177) şi s-ar sublinia prioritatea pe plan mondial pe care a înscris-o în multe sectoare de cercetare, cu imensă valoare în ştiinţa lumii, ca şi faptul că a creat o şcoală de cercetare în domeniul magnetismului, recunoscută şi dincolo de hotarele ţării. Şi, neîndoios, toate vor fi spuse aşa cum au fost. Dar nu va putea fi niciodată spus tot ce a fost Ştefan

Procopiu. Ar trebui să se reconstruiască din cuvinte și forța și strălucirea unui fulger în noapte, pentru a-l putea sugera.

*

Ștefan Procopiu privea pe fereastră, atent parcă la o glumă a naturii. Ianuarie 1970 își travestise una dintre zile în primăvară. Cîndva își notase un gînd năstrușnic, de fapt o relație care i-ar fi speriat pe... „oamenii serioși". Legătura între climă și geniu. Se întrebase dacă descoperirea este sau nu influențată de vreme. „Nici nu-ți închipui ca o briză, o ploaie etc. să aibă o legătură cu ceea ce descoperi. Dialoga, așa cum obișnuia, cu el însuși. Și își replică : Da, da, bineînțeles, trebuie să mai adaugi și ambianța socială"...

Privea cu capul înclinat și cu un zîmbet complice la briza rătăcită, așa aiurea, la vremea crivățului. Natura avea nu numai imaginație, dar și umor.

Se întoarse către scrisoarea lăsată deschisă pe birou. Îl preocupa, deși avea timp îndeajuns să răspundă pînă la sfîrșitul lunii. Academia regală suedeză îl solicita din nou să propună un candidat pentru Premiul Nobel de fizică 1970. Semna prof. dr. Erik Rudberg, în dubla sa calitate de secretar permanent al Academiei și de secretar al Comisiei de decernarea premiilor.

— La cine te-ai gîndit ? îi parveni întrebarea soției.

Ridică din umeri. Chiar nu mai știa pe cine să propună.

— Dar Néel ?

Rodica Procopiu îi cunoștea foarte bine părerile. Și apoi era în logica lucrurilor. Pînă acum, Premiul Nobel încununase de patru ori cercetările efectuate asupra momentelor magnetice : Otto Stern în 1943, Isidor Isaac Rabi în 1944, Felix Bloch și Edward Mills Purcell în 1952, Polykarp Kusch și Willis Eugène Lamb în 1955...

— Lumea este așa făcută, încît legile ei nu depind de starea de repaus sau de mișcare a observatorului, răspunse el.

Scanned with OKEN Scanner

Era formularea principiului relativităţii. Pentru cei din jur fraza părea lipsită de sens în contextul dat. Adeseori făcea corelări poate prea îndrăzneţe şi auditoriului îi era greu să-l urmărească. Se hotărî să se supună sensului obişnuit :

— L-am propus anul trecut. Şi, după cum s-a văzut, alţii au fost laureaţi.

În 1969, laureatul a fost Murray Gell-Mann pentru „contribuţiile şi descoperirile relative la clasificarea particulelor elementare şi a interacţiunilor lor".

— Nu văd de ce nu ai reveni dacă eşti convins că merită. Îţi susţii propunerea.

— Cred că ai dreptate. Am să-l propun tot pe Louis Néel.

Se grăbi să-i scrie numele de parcă ar fi vrut să încheie cît mai repede cu această obligaţie. În ultima vreme, tot mai des, amintirile îl purtau înapoi într-un univers al ideilor. Exclusiv. Pe undeva nutrea teama că ceva s-a pierdut sau se pierde.

„Pentru ca unii oameni practici să realizeze şi să poată să se îmbogăţească din invenţii, trebuie, aşa cum spunea Poincaré, să existe undeva, înaintea lor, nişte nebuni dezinteresaţi care să moară săraci şi care în viaţa lor să facă ştiinţă pură".

Era o frază pe care o dată a spus-o cu glas tare, încercînd să imprime în mentalitatea celor din jur această realitate, acest adevăr atît de clar şi atît de ignorat. Dacă oamenii şi-ar da seama ce importantă este ştiinţa pentru progresul efectiv, economic şi social al ţării ! Dacă oamenii ar înţelege ! Întrebarea pe care şi-o punea sieşi era dacă el a fost... destul de nebun. De rest, era sigur. Pe faţă îi apăru obişnuitu-i zîmbet cu o maliţiozitate pe care şi-o adresa chiar lui.

Avea sub ochi un articol apărut în 1965 în *Journal of Applied Physics* al lui Alvin B. Kaufman. Şi alături, un articol al lui Roman Skorski.

Aşadar, se scurseseră 35 de ani de cînd descoperise ceea ce la început numise „efectul Barkhausen circular" sau mai apoi : „fenomenul de inducţii magnetice alternative". Asta, dacă nu punea în calcul studiile de pînă atunci, începute din 1919. La ce folosea ? s-au în-

Scanned with OKEN Scanner

trebat atunci unii, inutil dealtfel, căci nu păreau pregătiţi să afle răspunsul. Alţii însă, la fel de nebuni dezinteresaţi, au avut „curajul“ să se ocupe de acest ciudat fenomen... R. Borzorth, Dillinger, C. Tesche, Sen Gipta, H. Mohanti, S. Sharan... Iar în 1951, vienezii T.A. Hofbauer şi K.M. Koch l-au denumit „efectul Procopiu“. Temperamente practice, americanii au avut curiozitatea să afle la ce ar putea folosi şi tenacitatea să nu abandoneze întrebarea. Şi au găsit. Au găsit un nou tip de memorie electronică cu fir feromagnetic. Iar acesta era abia începutul. La primirea veştii în ţară i-a cuprins pe toţi un fel de entuziasm plin de mirare, ca şi cum nu ar fi fost cît se poate de evident că dacă se caută cu adevărat... „În viaţă nu există soluţii, spunea Saint-Exupéry. Există forţe în mişcare ; trebuie să le creezi şi atunci soluţiile vin“. Creaţia în ştiinţă determina la rîndu-i creaţia în aplicarea ştiinţei. Nu e ciudat să redescoperi un om, împrumutînd o cale atît de întortocheată care venea din alte părţi ale globului ? ! Oameni pe care nu-i văzuse niciodată pînă atunci, nu auzise de ei, ţineau să-l viziteze, să-l felicite. Care era criteriul valorii ? Roentgen şi Curie au fost mari savanţi, dar au avut şi norocul ca lumea să se intereseze de lucrările lor. Dar cîţi sînt cei care, în afara specialiştilor, ştiu ceva despre Thomson, Planck, Lippmann ? Nu există nici un criteriu care să îndreptăţească afirmaţia că cei dintîi sînt mai mari savanţi decît aceştia. Şi cînd te gîndeşti că nici măcar cei — mulţi, foarte mulţi — care se dau în vînt după fotografiile în culori, habar nu au că, printre altele, Gabriel Lippmann, punînd la punct o metodă interferenţială, a obţinut fotografiile în culori !

Ştia bine că undeva în cronica ştiinţei româneşti şi a lumii e o pagină pe care a scris-o el. Undeva în arhivele revistelor de specialitate se află *Journal de Physique* nr. 10, din 1939. Aici, doi francezi, A. Boutaris şi J. Bretton, din Dijon, au dat unui fenomen descoperit de el în 1921 — depolarizarea longitudinală a soluţiilor coloidale şi suspensiilor cristaline — numele lui : *fenomenul Procopiu*. În *Zeitschrift für Physik* nr. 130, apărut la Viena în 1951, se vorbeşte pentru prima dată de *„Efectul Procopiu“*. În „Dicţionarul de legi şi efecte“ apărut la Londra în 1970, la

Scanned with OKEN Scanner

litera P sînt doi români : Alexandru Proca și Ștefan Procopiu. În „Who's who in science", apărut la Chicago în 1968, se scrie că Ștefan Procopiu a fost „cel dintîi" care a calculat momentul magnetic al electronului. D.D. Ivanenco, în volumul „Particule elementare în dezvoltarea ideilor fundamentale ale fizicii", editat de Academia de științe a U.R.S.S., sublinia de asemenea contribuția savantului român la dezvoltarea fizicii cuantice.

Dar dacă acum, la amurgul vieții, ar fi fost întrebat care dintre toate acestea i-a dat mai multă mulțumire, probabil că n-ar fi putut răspunde pe aceleași criterii de „clasificare" a rezultatelor. Bucuriile și durerile sînt întotdeauna strîns împletite. Emoțiile aceleași, aceeași pasiune de cunoaștere. „Spiritul omenesc, ar fi spus el, e la fel de pasionat cînd trece prin eroare, cînd aleargă, fără să-și dea seama, după himere, pînă să ajungă la cîteva adevăruri și legi fundamentale".

Împlinea — în acel ianuarie 1970 — 80 de ani. Și avea nostalgia vastelor orizonturi. Îi plăcea să meargă. Natura nu-l dezamăgea niciodată scoțîndu-l din casă. Dar mai era ceva care-i hrănea curiozitatea. Abia aștepta luna iulie. În primele zile se afla exact în același punct, în grădina horticolă „Adamachi", la Copou, la „intersecția" dintre longitudinea estică 27°32' și latitudinea nordică 47°11'. Făcea măsurători asupra elementelor magnetismului pămîntesc. Le-a început în 1931 și le-a continuat an de an, cu excepția unuia singur, 1944, pînă în 1947. Problema era urmărită și la Paris și la Londra și la Madrid, pentru că asemenea măsurători conduceau la o mai bună cunoaștere a distribuției cîmpului geomagnetic. Pe Ștefan Procopiu ideea îl cucerise încă de pe cînd citise cum Columb, în prima călătorie, în 1492, cunoștea un lucru prețios și anume că unghiul pe care-l face direcția acului magnetic într-un plan orizontal cu direcția nord-sud a meridianului geografic are valori diferite pentru diferitele puncte ale globului și variază în timp. Se făcuseră observații de declinație din 1541, de înclinație din 1670, de intensitate din 1840. S-a dedus că magnetismul suferă variații seculare și revine la aceleași valori după 470 de ani. Axa polilor magnetici nu coincide cu axa de rotație. Face cu ea un unghi de 11°5'.

Scanned with OKEN Scanner

Iar repartiţia nu e uniformă, ci intervin anomalii locale. Care era explicaţia înclinării magnetice ? Enigmă.

Făcuse măsurători la Iaşi, îi antrenase pe asistenţii săi şi şi-a extins aria de cercetare. A stabilit astfel hărţi magnetice ale României pentru anul 1954, folosindu-se de variaţiile seculare 1772—1947, generalizînd aceste variaţii la un număr de 144 localităţi din ţară. „Se creează de aici posibilitatea instituirii hărţilor magnetice ale ţării pentru orice dată recentă — arăta el în 1958 la Academie. Iar, punînd în evidenţă o serie de anomalii magnetice locale din ţară, aceasta ar putea prezenta interes pentru cerectările geologice".

Lucrarea sa din 1931 reprezintă de fapt, aşa cum s-a spus, actul de naştere al Observatorului magnetic „Jassy", care avea să figureze, începînd din 1931, în cataloagele de date magnetice ale principalelor institute de magnetism terestru din lume.

Fizicienii străini preconizau descreşterea continuă a momentului magnetic terestru. Inexact ! spune şi demonstrează românul Procopiu în articolele apărute în 1947 şi în 1955 în Buletinul Politehnicii Iaşi şi apoi în *Journal Geophysical Research,* Washington, vol. 60, 1955 : „Momentul magnetic al Terrei a început să crească" ! Era o afirmaţie extrem de curajoasă, dar avea certitudinea acurateţei măsurătorilor făcute. Mai tîrziu, în 1951, G. Gaibar-Puertas reafirma acelaşi lucru într-un amplu memoriu apărut la Madrid, iar E.C. Bullard, un remarcabil teoretician al magnetismului terestru, ajungea la aceeaşi concluzie în 1953.

Indiferent de rezultatele cercetărilor viitoare în problema geomagnetismului, cert este că prin lucrările lui Ştefan Procopiu cercetările româneşti şi în acest domeniu s-au înscris în patrimoniul mondial al ştiinţei pămîntului.

Căutase şi aici un răspuns la o întrebare pe care şi-a pus-o. Avea ferma convingere că „civilizaţia unei societăţi trebuie să fie apreciată nu după cantitatea de săpun întrebuinţată, nu după eleganţa timbrelor poştale sau după numărul automobilelor utilizate, ci după procedeele proprii de a face, a crea, după rapiditatea

Scanned with OKEN Scanner

de a găsi mijlocul ca la o situaţie nouă să se găsească o soluţie potrivită, după felul de a găsi soluţii la dificultăţile ivite".

I-ar fi plăcut să poată face ceva care să grăbească o asemenea înţelegere a realelor căi spre progres. Încă în anii 20 ai secolului, decanul facultăţii de fizică de la Paris, Paul Appell, le spunea : uzina invadează laboratorul ! Şi într-adevăr trăise bucuria să vadă cum ştiinţa şi tehnica se îngemănau. „Legile, principiile, teoriile alcătuiesc ştiinţa, spunea. Acestea vin pentru bucuria de a şti, dar permit a prevedea ce se va întîmpla pentru secunda următoare cunoaşterii sau întrebuinţării lor. Tehnicianul este un om de ştiinţă mai complicat. El nu vrea să se oprească la jumătatea drumului ; reveria şi dispoziţia în faţa adevărului nu-l interesează, în mod normal. El se îndreaptă spre folosinţă şi utilitate. Cunoştinţele fără folosire directă nu-l privesc. Pe cînd la omul de ştiinţă plăcerea de a stabili o lege este în afară de orice dorinţă de cîştig. Inginerul ştie formule, reţete, omul de ştiinţă cunoaşte legi şi experienţe. Reţetele nu pot sugera noi descoperiri ; legile ştiinţifice sînt legi. Ele sugerează şi prevăd. Da, industria e tributară marilor descoperiri ştiinţifice şi marilor creatori ai ştiinţei, fiinţe dezinteresate care n-au avut în vedere în cercetarea lor decît frumuseţea adevărului şi cultul muncii".

Călătorea prin propria sa istorie, cu suferinţa că au rămas gînduri pe care n-a avut răgazul să le spună destul de tare. Sau să le spună pur şi simplu.

Scanned with OKEN Scanner

A şti sau a nu şti, aceasta este întrebarea!

A fost difuzat nu demult pe micile ecrane un film ştiinţifico-fantastic : „Călătorie tăcută". Acţiunea se petrece cîndva în viitor, cînd datorită progresului continuu al ştiinţei şi tehnicii, pămîntenii au obţinut tot ce şi-au dorit. Dar pe Terra nu a mai rămas loc de iarbă, flori, arbori. Asfaltul a acoperit cîmpurile, oraşele au alungat pădurile. Oamenii au uitat mirosul pîinii şi gustul fructului proaspăt cules, urechea s-a dezobişnuit să asculte cîntul păsărilor şi foşnetul frunzelor. Ultimul petec de pămînt cu iarbă, cu copaci şi umbre răcoroase a fost „îmbarcat" pe o navă cosmică şi purtat pe itinerare galactice pînă cînd se va lua o hotărîre în privinţa destinaţiei. La bord sînt patru tineri care-şi petrec timpul „ca acasă" — plimbări cu maşinuţe în

plină viteză etc., mănîncă „obișnuit“ pastile cu concentrate nutritive, urmărind dacă roboții își îndeplinesc însărcinările rutiniere. La un moment dat li se comunică decizia : trebuie să distrugă grădina — sistemul de distrugere e rapid și perfect — și să se întoarcă. Unul dintre tineri — singurul care nu s-a „robotizat“ — descoperind bucuria naturii, în pofida ironiilor și a incapacității de a înțelege aceasta a „prietenilor“ săi, se revoltă, refuză să se supună. În final, obligat să răspundă de nesupunerea sa, se sacrifică, nu înainte însă de a lansa în oceanul cosmic capsula în care este închisă grădina cu arborii și cu roboții care o vor îngriji ca să nu piară. Poate că, își spune, odată cineva o va găsi. Și va înțelege.

Evident, un film parabolă, un film S.O.S. Filmul este american. Problema, planetară. [Natura e în pericol].

Cînd în 1970 UNESCO, sub egida Organizației Națiunilor Unite, inițiia programul „Om și biosferă“, consecințele acțiunii necugetate a omului asupra mediului înconjurător apăreau alarmante. Într-o lucrare apărută în 1972 la New York (tradusă și în limba română, la Editura politică : „Cercul care se închide“), dr. Barry Commoner, biolog, director al Centrului pentru Biologia sistemelor naturale, unul dintre întemeietorii Comitetului din St. Louis pentru informații privind mediul înconjurător etc. etc., comenta, între altele, situația lacului Erie din Statele Unite — o enormă mare interioară, un simbol al permanenței naturii —, care a ajuns „în ultimul deceniu“ (atunci deceniul 6) să fie afectat de „o boală fatală“ : „aproape toate plajele pe care oamenii se desfătau au fost închise în urma poluării ; în fiecare vară, mari grămezi de pești și alge în putrefacție se adună pe țărm ; apa, cîndva scînteietoare, este acum densă de nămol ; petrolul deversat dintr-unul din rîurile afluente a luat foc“. E un exemplu doar. Dar nu e o situație de excepție. „Exemplele“ se înmulțesc. Chiar și faptul că s-a scris imens în ultimul timp reflectă îngrijorarea. Pe de o parte. Pe de alta, necesitatea ca oamenii de pe întinsul planetei să afle, să acționeze, să ia atitudine. În fiecare volum, articol, conferință se arată că dacă nu se iau măsuri energice de ocrotire a naturii,

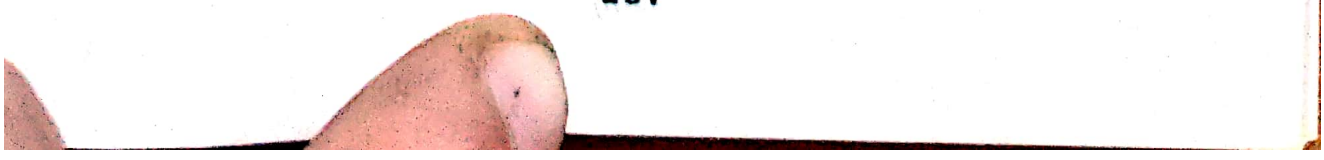

Scanned with OKEN Scanner

ne apropiem de o catastrofă ambientală. Dar e numai ambientală ? Omul face parte din natură şi ameninţarea planează în egală măsură asupra lui.

O constatare a lui Commoner — pe care o fac, dealtfel, toţi biologii — ne permite corelaţia. În fapt, spune el, fiecare fiinţă vie are în urma sa două-trei miliarde de ani de „cercetare-dezvoltare". În tot acest timp, un număr enorm de vietăţi individuale s-au născut, fiecare dintre ele oferind posibilitatea de a verifica în ce măsură este utilă — sau dăunătoare — o anumită schimbare genetică întîmplătoare, în ce măsură o substanţă chimică „posibilă" e primejdioasă, influenţează negativ organismul. Diferă omul. Omul, această fiinţă excepţională, unică şi efemeră, cum ar spune reputatul biolog Jean Bernard, membru al Academiei franceze, acest fenotip — în limbajul geneticienilor —, „depinde şi de genele transmise de părinţii săi (genotipul) şi de numeroase influenţe exterioare". Or, iată cum fiinţa umană, urcînd de milioane de ani pe treptele evoluţiei, s-a văzut „proiectată" în răstimpul a numai cîtorva decenii într-un mediu ambiant în rapidă schimbare. Asfaltul a acoperit pămîntul pe care obişnuia să-l „pipăie" cu piciorul părinţii şi părinţii părinţilor săi ; maşina, trenul, avionul, telefonul, televizorul, toate mijloacele rapide de comunicare au transformat omul — paradoxal — într-o fiinţă statică. El „aleargă" zilnic pe distanţe uriaşe, „urcă şi coboară", parcurge continentele, dar „imobil". Se mişcă stînd. S-a schimbat alimentaţia (şi modul de a mînca) ; aerul pe care-l respiră, apa pe care o bea sînt departe de a fi „pure". Medicamentele naturale au fost înlocuite în bună parte de cele de sinteză, care au devenit continuu mai active, mai rapide, mai puternice. Faptul că acestea erau şi potenţial dăunătoare s-a uitat. Era prea mare entuziasmul în faţa efectului salvator, imediat. Excesul a înlocuit prudenţa. Omul a început să procedeze faţă de propriul său organism aşa cum a făcut cu natura înconjurătoare. Biologii, geneticienii, medicii au început să sune clopotele de alarmă. Omul este în pericol ! Se cere atenţie, prudenţă, înţelepciune. De fapt, e nevoie în primul rînd de *a şti*. „A şti sau a nu şti", aceasta este întrebarea acum, cum ar spune Emil Racoviţă, amintind : „a nu şti în-

Scanned with OKEN Scanner

seamnă : superstiţii, egoism orb, concurenţă sălbatică, neînţelegere, duşmănie, război, foamete, prăpăd. A şti înseamnă pentru omenire : organizare temeinică, activitate raţională, cooperatism, solidaritate, evoluţie paşnică".

*

La acestea — şi nu doar la ele — m-au îndemnat să meditez întîlnirile mele cu profesorul Gabriel Rácz, de cîte ori mă duceam la Tîrgu Mureş.

Traversam oraşul, lăsînd în urmă zona industrială, traiectoria de asfalt a Bucureştilor, vocile şi paşii oraşului, urcînd spre celălalt capăt, acolo unde se numără ultimele clădiri de pe a treia terasă a Mureşului şi arborii încep să se adune în pădure. Acolo, la graniţa dintre zidurile cetăţii şi trunchiurile pădurii, a fost pus cîndva un semn pentru viitor. Grădina plantelor medicinale. În esenţă, cel mai vechi şi — cum avea să se dovedească — cel mai modern „laborator" de medicamente. Probabil că în zorii vremii, cel care a ştiut să observe, aşadar să descopere „virtuţi terapeutice", cum am spune azi, într-o plantă sau alta, reuşind să vindece sau să aline o suferinţă, a avut şi revelaţia puterii pe care o reprezenta „a şti". O forţă mai puternică decît forţa însăşi. Se năştea o „ştiinţă" şi se înconjura de secrete. Pentru că, de fapt, aşa s-a întîmplat, aventura cunoaşterii în medicină şi farmacie începea de la o floare, de la un fir de iarbă. Timp de milenii, cunoaşterea s-a confundat cu observarea efectelor. Pătrunderea cîtorva „ierburi" în arsenalul farmaceutic a apărut la un moment dat promiţătoare pentru destinul ştiinţific al plantelor medicinale. De pildă, în 1775, un medic englez, William Withering, reuşind să afle de la o bătrînă vindecătoare o „reţetă" foarte complicată şi mai ales secretă, a putut detecta principiul activ al digitalei, deschizîndu-i astfel acestei plante o celebră şi solidă carieră în cardiologie. În secolul al XIX-lea, au început să-şi facă intrarea în laboratoarele farmaceutice alcaloizii — din opium s-a extras morfina, din ipeca (o plantă din Brazilia), emetina, s-a continuat cu o listă mereu îmbogăţită : stricnină,

Scanned with OKEN Scanner

colchicină, beladonă, chinină, cocaină etc. Dar lumea secolului XX, cucerită de uluitoarele progrese ale fizicii şi chimiei, a început să privească cu dispreţ folosirea plantelor medicinale. Apărea ca o rămăşiţă a unor practici primitive, impregnate de misticism şi superstiţii. Şi apoi, era un lucru cert : ştiinţa începe din momentul în care este posibilă măsura. Exactitatea devenise o condiţie esenţială. Or, în „reţetarele" plantelor medicinale se foloseau, ca măsură, cantităţi de genul : „un vîrf de", „o mînă de..." Controlul, precizia erau aşadar ignorate. Inadmisibil. Cum se putea admite o asemenea întoarcere spre întuneric, superstiţii şi ignoranţă ? În consecinţă, a-ţi manifesta interesul, ca om de ştiinţă, faţă de plantele medicinale în plin secol XX era un act de mare curaj. Şi nu numai atît. Îţi trebuia o inteligenţă pătrunzătoare şi multă tenacitate ca să vezi şi să demonstrezi „existenţa aurului în masa informă de pămînturi". Einstein ar fi spus că sînt necesare „plăsmuirile neîngrădite ale intelectului uman" pentru a putea deschide calea spre înţelegerea fenomenelor naturale.

Aceasta era situaţia în deceniul cinci la noi şi în întreaga Europă. O mentalitate. A o înfrunta ? N-o putea face decît o personalitate puternică.

Astăzi, cînd totul apare atît de limpede, îţi vine greu să crezi că a fost nevoie de atîta luptă, că dorinţa de a te dedica unui asemenea domeniu era de neînţeles.

— Au fost mulţi cei care, cu bune intenţii, m-au sfătuit să renunţ la „plantele medicinale", îmi mărturisea profesorul Gabriel Rácz. Argumentul adus ? Un domeniu lipsit de viitor şi ca atare, era păcat să-mi pierd şi timp şi energie cînd aş putea face altceva cu real folos. Pentru societate şi pentru mine.

Putea să facă orice altă alegere. I se propusese încă din timpul studenţiei un post de asistent la Agronomie. La încheierea facultăţii, i s-a oferit o catedră la Cluj. Şi totuşi, a venit la Tîrgu Mureş. Era un oraş pe care nici măcar nu-l văzuse pînă atunci, în 1948. De fapt, era mai degrabă un tîrg. 30 000 de locuitori. Într-un răstimp de 30 de ani, populaţia a crescut de 5 ori. 150 000 de locuitori. E poate cea mai semnifi-

Scanned with OKEN Scanner

cativă măsură a timpului scurs. O măsură a oamenilor, în esenţă.

Atunci însă era momentul începuturilor. Se înfiinţase Facultatea de farmacie. Îşi deschidea porţile Institutul medico-farmaceutic, situat într-o frumoasă şi impunătoare clădire, admirată — şi invidiată — de toţi oaspeţii de peste hotare. Mai emoţionant însă era gîndul pe care-l nutreau cei cîţiva tineri — primii veniţi —, de a face dintr-o instituţie o adevărată pepinieră de idei îndrăzneţe şi acţiuni la dimensiunea entuziasmului lor.

Se „■idea" o şcoală, cu conştiinţa că ea trebuie ridicată. Era „un proiect" pe care-l purtau cu ei tinerii. Un început original, tulburător chiar. Tinerii au pornit în căutarea dascălilor.

Profesorul Rácz îmi povestea : „Eram foarte tineri noi cei de atunci din corpul profesoral. Ne-am gîndit să-i propunem lui Elemer Kopp să preia, ca titular, catedra de farmacognozie. Îi cunoşteam bine activitatea. Era chimist la staţiunea experimentală de plante medicinale din Cluj, pe care o înfiinţase profesorul Bela Pater. A fost prima din lume în acel an, 1904. O prioritate mondială cu care ne putem mîndri, pe drept cuvînt. Una din primele şcoli ştiinţifice, în înţelesul cel mai pretenţios al noţiunii. Kopp se asemăna în multe privinţe cu eruditul Pater. Era cumpănit, calm, cu suflet nobil, cu concepţii progresiste atît în ştiinţă, cît şi în viaţa socială. Problemele materiale nu-l interesau. Se dăruia cu generozitate lucrului. Era adeptul unei orientări, am spune azi, foarte moderne, acordînd prioritate principiilor active în cercetare. Singurul exces : intransigenţa sa".

L-au chemat. A sosit. A coborît din tren întîmpinat de bucuria şi respectul tinerilor săi... colegi. Avea de două ori vîrsta lor : 59 de ani ! Singurul său bagaj : o cutie care din prima clipă a stîrnit o oarecare nedumerire, apoi vie curiozitate. Kopp îşi mărturisi intenţia : a venit mai întîi să vadă despre ce este vorba. Cutia ? Nu, nu, pe aceasta o duce el, era inutilă orice insistenţă, n-o dă din mînă. O purta ca pe un lucru gingaş şi de mare preţ. Părea o ciudăţenie, o „toană" a „bătrînului" profesor, dar îi intriga peste măsură din cauza modului foarte atent, foarte griju-

Scanned with OKEN Scanner

liu în care o ţinea. Au urcat nenumăratele trepte pînă la clădirea I.M.F.-ului, ca într-o procesiune. Abia cînd au ajuns în biroul mare şi elegant al rectoratului, misterul avea să se dezlege. Elemer Kopp a deschis cutia. Era darul lui pentru noua facultate : seminţe de la staţiunea clujeană. Pentru o facultate de farmacie, spunea el, a avea o grădină de plante medicinale şi aromatice constituia o necesitate de lucru, o bază experimentală, indispensabilă activităţii ştiinţifice. De aceea adusese cu el ...seminţele acestei creaţii.

— Se crea o şcoală, am spus.

— Se continua.

Profesorul Rácz ţinu să sublinieze ideea :

— Se continua, într-adevăr. Nu spun : se dezvolta. E un sens implicit. O şcoală care nu se dezvoltă, care nu-şi formează în permanenţă discipoli, moare. Cînd numărul discipolilor scade, e semn că în curînd se stinge. Şi în acest sens, dificultăţile cărora trebuia să le facem faţă nu erau deloc mici. Limba de predare era maghiara. Mulţi tineri din oraş dornici să înveţe, capabili, se izbeau de faptul că nu cunoşteau în suficentă măsură limba. Din această cauză, se vedeau obligaţi să plece în alte centre universitare ale ţării. Astăzi, problema nu se mai pune. Bariera limbii — singura dealtfel care ar fi putut fi invocată vreodată — a fost înlăturată. Acum se predă — situaţia, cred, e unică în lume — în ambele limbi. Nimeni, român sau maghiar, nu este împiedicat să ajungă pe băncile facultăţii. Aceleaşi criterii se aplică — fără nici o discriminare — tuturor, în învăţămînt şi cercetare.

Criteriul valorii, criteriul cinstei faţă de tine însuţi şi faţă de activitatea pe care o desfăşori, dăruirea negrevată de comoditate sau de interese personale, respectul muncii şi al adevărului...

Elemer Koop, distins cu titlul de profesor emerit, credea cu putere în aceste criterii, lăsîndu-le generaţiilor viitoare ca pe un îndreptar care să nu fie niciodată încălcat. Şi aceasta în orice loc ar lucra. El parcursese drumul de la industrie la învăţămînt, impunînd peste tot rigoarea. Îşi începuse cariera ca

Scanned with OKEN Scanner

inginer chimist la fabrica de zahăr din Bod. O activitate atît de ancorată în realitatea practică avea să imprime în mentalitatea şi atitudinea profesorului de mai tîrziu un sens extrem de fertil. Se ocupase, de pildă, pe cînd era la staţiunea clujeană, de studiul compoziţiei chimice a plantelor medicinale. În acelaşi timp însă nu i-au scăpat din vedere aspecte considerate de mulţi drept... minore, cum erau cele privind recoltarea şi cultura acestor plante. Astăzi este recunoscută importanţa lor.

Ştiinţa evoluează rapid şi necruţător. Se lărgeşte orizontul cunoaşterii ? Desigur. Dar nu-i doar o deschidere, ci se produc schimbări în perspectiva ce apare, determinînd o reevaluare a cunoaşterii, un nou mod de a privi, de a înţelege, de a lucra. Descoperiri sau rezultate care, la un moment dat, au uimit prin îndrăzneala lor, au deschis un drum, au schimbat o concepţie, intră la un moment dat în cotul de umbră al altor descoperiri, altor rezultate, se învechesc, se uită sau „revin" în memoria timpului ca o filă din istoria ştiinţei. Puţine sînt cele care rezistă sub avalanşa vertiginoasă a noului. De aceea îmi pare atît de notabil faptul că bună parte din lucrările profesorului Kopp se regăsesc şi astăzi citate în literatura de specialitate din ţară şi de peste hotare.

A venit la Tîrgu Mureş în 1949. S-a stins din viaţă în 1964, la 19 ianuarie. Avea atunci 74 de ani. Timp de un deceniu şi mai bine a ctitorit învăţămîntul farmacognostic din această parte a ţării. „Ştafeta" a preluat-o cel ce i-a fost elev şi colaborator, Gabriel Rácz.

Era o continuare. Dar începutul pasiunii profesorului Rácz pentru plantele medicinale trebuie căutat mult mai înainte. Te întrebi adesea cum, cînd şi datorită cărui fapt anume se înfiripă un interes pentru o meserie, pentru un domeniu, acela şi nu altul, al ştiinţei ? Ce-l determină pe un tînăr să aleagă, dintre toate căile deschise, pe cea care îi va defini personalitatea, îi va oferi un maximum de satisfacţii ?

Nici în familie, nici printre dascălii săi — cum se întîmplă mai ades — nu întrezăreai îndemnul de a urma un astfel de drum. Poate pentru a-l găsi trebuie să-ţi ridici ochii spre orizonturile arădene, căutînd

Scanned with OKEN Scanner

cu privirea mult dincolo de unduirea ierburilor înalte, acolo unde încep să se ridice pereţii albaştri ai munţilor. Se născuse la Arad, dar, an de an, noţiunea de „acasă“ cuprindea în ea spaţii din ce în ce mai largi. Evada de cîte ori îi era cu putinţă — cu complicitatea tatălui său — din obişnuitul orarului de elev, pentru a descoperi bucuria pură a cunoaşterii unei alte lumi, a lumii vegetale, plăpînde şi tenace în acelaşi timp. Era cucerit de creşterea uimită, de sub povara zăpezii, a vieţii, în lujere fine, îl impresiona dîrza împotrivire a firului de viaţă pe povîrnişurile abrupte sau pe culmile înalte ale Munţilor Zarandului, sub biciuirile sălbatice ale vîntului, sub prăvălirea uneori înspăimîntătoare a ploilor... Începuse să cunoască fiecare plantă în parte. Le învăţase numele. Le ştia atît de bine, încît după decenii era îndeajuns să „reîntîlnească“ una dintre ele pentru ca numele să-i apară pe buze, fără să se gîndească, fără nici cel mai mic efort. Făceau parte din „familia“ lui.

La vîrsta adolescenţei, cînd visul suprem al oricărui băiat e motocicleta, tatăl său — avocat la Arad — i-a împărtăşit intenţia de a-i cumpăra una. „Mi-aş dori cu mult mai mult un microscop“ i-a răspuns el. Un microscop *Reichert* — nu era un obiect cu mult mai ieftin. Liceul poseda unul şi lucrase cu el, chiar după voia inimii. Mai mult, îi fusese lăsat un timp şi acasă, în perioada războiului, cînd liceul fusese evacuat. Îşi dorise însă unul al său. Îi plăcea să aibă acel „ochi magic“ care-i îngăduia să vadă dincolo de „bariera“ ochilor, să discearnă în geometria fibrelor şi structurilor miracolul „destinului“ vegetal. Pînă atunci nu îndrăznise să rupă o floare. Era singurul şcolar care refuzase să facă nelipsitul ierbar. Acum îşi impunea acest „sacrilegiu“ cu secreta făgăduială că va putea într-o zi să-şi răscumpere „cruzimea“ faţă de natură...

Mai intervenise un fapt. Profesorul de naturale — om dur, „spaima“ liceului — îi dăruise ca premiu o carte din biblioteca sa personală. Era o carte despre plantele medicinale. Nici nu bănuia profesorul ce fantastică tentaţie întinsese pentru o curiozitate atît de trează ! Abia aştepta să răcească, să-l „prindă“ o

Scanned with OKEN Scanner

tuse, ca să poată afla cum şi cît de bine acţionează cutare sau cutare plantă din reţetarele descrise în carte. Pînă la 14 ani reuşise să încerce, rînd pe rînd, toate ceaiurile de plante recomandate contra tusei!

După ce a primit microscopul, a devenit „prizonierul" lui. Îl ţinea ţintuit ore întregi. Mai avea... o rivală. O fată micuţă, blondă cu ochi albaştri şi nume romantic : Elisabeta Kotilla. În limba finlandeză, Kotilla — i-a mărturisit fata — înseamnă pui de vultur. Un pui de vultur care ştia să deseneze — făcea şcoala de „belle-arte" — şi sfida pe oricine ar fi reuşit să redea cu atîta exactitate în linii şi proporţii un model. Microscopul era o magică fereastră spre lume. Se împrieteniseră. Dar trebuia să ajungă la o înţelegere. Cine se uita primul ? Cel ce ajunge primul de la şcoală. Era o întrecere. Elisabeta Kotilla ajungea adesea prima. Un ochi la microscop — era un microscop monocular —, altul pe fila albă de alături, pe care desena tot ce ochiul recepta. Desenele şi planşele făcute în acei ani ai adolescenţei le-au folosit împreună ani şi ani. Acel microscop sub obiectivul căruia natura îşi dezvăluia o imaginaţie cu mult mai bogată decît a oricărui pictor a fascinat-o pe Elisabeta şi a învins-o. Gîndise să devină pictoriţă, renunţă însă şi se dedică plantelor medicinale. Avea să devină un specialist recunoscut şi apreciat şi dincolo de hotarele ţării şi... un chirurg de primă mînă.

Oricît de surprinzător ar putea să apară celor din afara profesiunii, realizarea unui medicament comportă un lung şi complex proces de cercetări, teste de laborator, experimentări repetate pe animale pentru a urmări acţiunea diferitelor specii de plante asupra organismului, asupra unui sistem sau altul. Elisabeta Kotilla se numără astăzi printre foarte puţinii specialişti din lume care cumulează, cu aceeaşi excelenţă, cercetarea, în cele mai moderne orientări ale ei, de pildă farmacotaxonomia botanică, cu verificarea experimentală pe animal.

Cei doi prieteni din anii copilăriei aveau să devină, firesc, soţii Rácz, colaboratori apropiaţi ai lui Elemer Kopp, împărtăşind aceeaşi pasiune, mînaţi de aceeaşi curiozitate, flămîndă mereu, mereu fertilă în descoperiri, în noi rezultate.

Scanned with OKEN Scanner

— Îi arătăm „comoara“ noastră ?

Conf. univ. Elisabeta Kotilla-Rácz își întreba soțul. În ochi îi strălucea bucuria, cu sentimentul unei mărturisiri de mare valoare.

Îi priveam. Păstraseră dincolo de aparența maturității, dincolo de hainele și titlurile „cucerite“, dincolo de sutele de lucrări adunate în timp, acea plăcere directă și spontană a tinerilor, acel entuziasm spontan, neerodat și care se îmbogățește prin comunicare.

Comoara — cîteva texte vechi de două sute de ani — o descoperiseră în biblioteca Teleki-Bolyai. Și într-adevăr aveau de ce să se mîndrească.

Era o teză de doctorat, tipărită la Leyda, în Olanda, în anii 1779. Autorul, un tînăr transilvănean, Josephus Balog, făcea prima enumerare a plantelor medicinale din flora spontană a Transilvaniei. Impresionantă era și povestea acestui transilvănean care obținuse o bursă în Olanda și pornise să studieze flora exuberantă din Guyana. Se păstrau aici scrisorile pe care le trimitea părinților din țară, cerîndu-le cărți, între altele, un dicționar latino-german, cu asigurarea că nu se vor pierde, iar poșta ajungea cu mult mai grabnic în America de Sud decît face de obicei de la un sat la altul al Covasnei... Balog a pierit însă în junglă, prin anii 1781. Teza i-a dedicat-o unui erudit al vremii, Josephus Benkö, a cărui lucrare nu este mai puțin interesantă pentru țara noastră. Titlul ei : „Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia Mediterana dictus“. A fost tipărită la Viena în 1778. Într-o altă lucrare, „Nomina vegetabilium“, publicată la Bratislava, în 1783, specifica denumirile în limbile română și maghiară ale plantelor din Transilvania. Benkö era o personalitate cunoscută în Europa și lui i se datorește prima caracterizare floristică a unui teritoriu din Transilvania.

Secolul luminii. O perioadă fantastică ce se întinde de la cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Se mai cunoaște o carte de flori medicinale, datînd de acum patru sute de ani, semnată de Melius Péter. A fost publicată la Cluj în 1578. De fapt, nu are va-

Scanned with OKEN Scanner

loare. Nu este o cercetare originală, ci o compilație la îndemîna oricui s-ar osteni să adune date din ceea ce s-a scris.

De ce-l interesau toate acestea atît de mult ?

— Știința nu începe de la kilometrul 0, mi-a explicat prof. Rácz. Mulți tineri își închipuie că totul începe din clipa cînd s-au apucat ei de lucru.

Mi-am amintit de butada unui savant : „Era o problemă, dar toată lumea știa că era insolubilă și nimeni nu-i putea da de rost. Într-o zi a venit cineva care nu știa cît de dificilă este și a rezolvat-o“... Un mod de a-i ironiza pe cei care cred că cu cît știi mai puțin cu atît e mai simplu, pe cei care își imaginează că prea multă știință încurcă, iar că o soluție genială, salvatoare nu trebuie să se sprijine pe informație, ci pe abilitatea spiritului, pe libera fantezie... Evident, în știință lucrurile nu se petrec astfel. Pentru a putea ajunge ca să gîndești „altfel“, să privești dintr-un unghi nou, găsind ideea fertilă, revoluționară, e nevoie să fii înarmat în prealabil cu o solidă erudiție, să ai o cît mai bună informație „la zi“. Da, perfect adevărat, știința nu începe de la kilometrul 0. Dar una e să cunoști ceea ce se face în domeniul tău, și alta să-ți iei răgazul să stăpînești întreaga lui istorie. Nu cumva e un lux ? Care poate fi utilitatea cunoașterii unor texte, ca cel al lui Balog sau Benkö, în care sînt date peste o sută de specii de plante, unele dispărute azi ? !... Ce folos îți pot aduce în cadrul unei științe moderne cunoașterea, mai degrabă observațiile privind virtuțile terapeutice ale unor plante ? Gîndeam astfel în timp ce profesorul Rácz îmi vorbea despre interesul pe care-l acordă acelor îndepărtate izvoare. Întregul colectiv al catedrei a fost antrenat.

— Am pus în centrul preocupărilor noastre, îmi spunea, studiul medicinii populare românești.

— Sînteți un romantic ?

A rîs :

— Poate. Dar nu din cauza asta.

— Ci ?

— Are un imens interes practic. Această cunoaștere reprezintă pentru noi ceea ce pentru sculptorul modern este cunoașterea vechilor sculpturi în lemn,

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce pentru compozitorul de azi și pentru cel de mîine reprezintă cîntecele populare...

— Izvor de inspirație ? În artă da, dar în știință ?

— Un ghid care ne scutește de o risipă fantastică de timp, de căutări, de tatonări, de erori. Avem la dispoziție acest uriaș material documentar — un tezaur adesea disprețuit pentru că este... ignorat. Necunoscut. E o cercetare utilă mai ales pentru dezvoltarea științei moderne, da, da, a științei moderne, pentru că poate regîndi acest material cu alte date, cu alte instrumente. Cele pe care le avem astăzi la îndemînă.

— De pildă ?

— Realizarea unui nou antibiotic. L-am numit pentru moment filadelfina, căci l-am izolat din planta Philadelphus coronarius L. Această substanță distruge în decurs de secunde, prin liză totală, agentul patogen al trichomonozei. Ei bine, într-o cercetare făcută de eminentul Alexandru Borza împreună cu etnograful, geograful și etnobotanistul Valeriu Butură era descrisă utilizarea empirică a diferitelor produse vegetale în „poala albă", cum se numea popular leucoreea. Am verificat, cu ajutorul soției mele, în condiții de laborator, presupusa acțiune trichomonoacidă a 34 de produse vegetale folosite în scopul menționat. Numai patru dintre acestea au distrus complet agentul patogen. Am ales-o, bineînțeles, pe cea care a avut acțiunea cea mai pronunțată. E un exemplu dintr-o listă lungă. E un exemplu din multele, foarte multele posibilități pe care ni le putem lua — cu condiția să căutăm — din filele acestei cunoașteri... nefolosite. Și e doar un aspect al „evantaiului". Istoria medicinii populare românești este departe de a fi doar o colecție de întîmplări, unele dramatice, altele hazlii, unele pline de naivități, altele, cele mai multe, surprinzătoare prin acuitatea observației, prin ingeniozitatea folosirii acestor observații... Este o neasemuită lecție care nu poate lăsa pe nimeni indiferent... dintre cei ce se ostenesc s-o „asculte". De cîte ori intru în sala de lectură a bibliotecii Teleki, mă simt mic. Tot orgoliul pe care-l pot avea pentru ceea ce am reușit să realizez pălește.

Scanned with OKEN Scanner

Îmi incitase curiozitatea și nu puteam decît să regret că nu dispuneam de suficient timp ca să mă bucur stînd la „locul unde se păstrează lucrurile destinului" — cum scria pe una dintre plăcile mari țintuite deasupra ușilor bibliotecii Teleki-Bolyai : *Fortunae utriusque praesidia...*

Dar există de fapt o specialitate numită medicina populară ? Îl cunoscusem pe profesorul Valeriu Bologa, a cărui amintire îmi este atît de prețioasă. Pe profesorul Alexandru Borza, pe care îl îndrăgisem... Dar uitasem să întreb.

— Nu, nu există această „specialitate". Sînt foarte multe altele topite în această adîncire în trecut. Ca s-o faci, trebuie să ai o pregătire de etnograf, o pregătire de folclorist, de lingvist, de medic, de zoolog, de botanist, de geolog, de istoric, de sociolog...

Da, îmi aminteam de la toți cei pe care îi cunoscusem că era nevoie de toate acestea ca să înțelegi. Ca să citești textele trebuia să stăpînești bine mai multe limbi. Profesorul Rácz cunoștea latina, greaca, franceza, germana, engleza, italiana, rusa, spaniola, bineînțeles maghiara și româna. Cu... nemulțumirea de a nu putea cuprinde mai mult !

— Astăzi domeniile de specializare devin din ce în ce mai înguste...

— Cineva spunea cu umor că se știe din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puțin ! Specializarea îngustă...

— Din păcate se pierde viziunea de ansamblu. Doar astfel se pot înțelege interrelațiile existente și cele... posibile.

— Cum putem face față uriașului volum de informații ? De pildă, în domeniul dv. este cu putință să cunoști toate plantele medicinale care au fost, care au dispărut, care continuă să existe, care apar, unele din încrucișări spontane etc. etc. etc. ?

— Există la Chicago un computer de plante medicinale ce prelucrează 74 de publicații principale și două reviste de referate. În acest fel, înmagazinează 90 la sută din informațiile utile pe plan mondial.

Profesorul Rácz putea fi mîndru de a fi fost inclus în memoria computerului, acesta, cum se știe, fiind total insensibil la vreo selectare... din politețe. Pro-

Scanned with OKEN Scanner

fesorul Rácz prezentase la un simpozion, desfășurat la Tușnad, o lucrare. Rezultatele unei cercetări privind acțiunea hipotensivă a unei plante — Amsonia tabernae montana. Extrasul, în limba engleză, a intrat în memoria computerului, și, de aici, inclus într-un volum de specialitate american, ca un rezultat de valoare.

Aflase de înscrierea lucrării în repertoriul mondial, odată cu primirea revistei americane. Îl emoționase vestea, fără îndoială. Poate mai mult prin noutatea procedeului, căci prezența sa în revistele străine de mare prestigiu sau în buletinele științifice ale unor importante edituri de peste hotare era frecventă. Apoi, era autorul primei cărți de plante medicinale de nivel academic, citată și azi mult în literatura mondială. Era o carte pe care o semnase împreună cu dr. ing. agronom Evdochia Coiciu (astăzi în vîrstă de aproape 80 de ani), specialistă de primă mînă care multă vreme a răspuns de laboratorul de specialitate din cadrul, pe atunci, al Institutului central de cercetări agronomice. Era tipărită în Editura Academiei Republicii Socialiste România în 1962. Dar sînt peste 200 de lucrări care i-au consacrat numele. Nu puține dintre ele sînt realizări de medicamente noi, de origină vegetală, în urma verificării datelor din etnoiatria românească. Societăți naționale și internaționale l-au ales membru de onoare. Societatea internațională de istoria farmaciei, Societatea farmaceutică ungară... Organizația societăților internaționale de plante medicinale... Prestigiosul Journal of Medicinal Plant Research — al acestui organism — l-a solicitat în colegiul de redacție, pe baza unei „anchete" de extremă exigență... Iată de ce m-a surprins cînd, întrebîndu-l care dintre lucrările sale i-au făcut mai multă plăcere, mi-a citat-o pe cea recent apărută : o lucrare despre un botanist transilvănean, Schur Ferdinand, care a trăit între anii 1799 și 1878.

— Acest Schur Ferdinand a lucrat la Sighișoara, la fabrica de acid sulfuric. E o personalitate foarte controversată, pentru că a considerat unele plante a fi specii noi cu prea multă ușurință. Dar m-a impresionat — îmi mărturisea — faptul că a stat doar 9 ani

Scanned with OKEN Scanner

la noi în țară și în acești 9 ani a descoperit mai multe plante decît noi care lucrăm aici de 30 de ani ! E o lucrare mare, apărută în 1866. Societatea germană pentru istoria medicinii, a științelor naturii și tehnicii, din R. F. Germania, a inclus studiul nostru într-un volum. A fost foarte interesantă această cercetare și din alt punct de vedere decît cel strict... științific. Era un om cu idei progresiste, evoluționiste. Dar ceea ce m-a făcut să îndrăgesc studiul e un motiv, dacă vreți, de ordin sentimental. Am scris-o împreună cu ginerele meu, Wilhelm Voik.

Pasiunea sa pentru istoria medicinii populare și pentru natură era și este contagioasă. O transmisese nu numai colaboratorilor săi de la facultate, ci și întregii sale familii. Fiica sa — Elisabeta Ioana — e biolog. Cunoștea plantele medicinale cu numele lor latinesc de pe la 5 ani... Și nu arareori se întîmpla ca în excursiile de studii, făcute cu studenți, fetița să le „sufle" celor mari !

— De fapt, fiica mea se înscrie astăzi mai degrabă ca un discipol al lui Emil Pop. E pasionată de palinologie. O știință care are multe de spus cercetărilor viitoare și ale cărei rădăcini sînt înfipte în zorile timpului. Dar oare nu întotdeauna, pentru a cunoaște viitorul, trebuie să urmărești evenimentele în dezvoltarea lor istorică ?

Profesorul Rácz revenea la pledoaria sa.

— Cînd ați început să vă dedicați plantelor medicinale, aceasta era o profesiune considerată desuetă. Mai grav, inutilă. Ați prevăzut situația de azi din domeniul fitoterapiei ? Era posibil cu adevărat s-o prevedeți ?

— Fără ezitări și fără echivoc, a venit răspunsul prompt. Pentru mine, reconsiderarea produselor naturale nu reprezintă nici o surpriză. Dacă nu aș fi avut aceeași părere atunci, ca și azi, în cei 37 de ani de cînd mă pasionează acest domeniu aș fi abandonat aceste studii, aș fi ales ceva mai „modern".

— Există „modă" în toate domeniile...

— Sigur. Inclusiv în terapeutică. Dar cei care lucrează doar sub influența „conjuncturii", impresionați de situații de multe ori efemere, pot greși. Cu

Scanned with OKEN Scanner

toţii putem greşi, dar este mult mai probabil să greşească cei cu idei preconcepute. Fiindcă este o idee preconceputâ să respingi utilitatea plantelor medicinale, a medicamentelor de origine vegetală. Dar o absolutizare a valorii lor ar fi o greşeală tot atît de gravă. Medicamentul trebuie să se afirme prin valoarea lui intrinsecă, reală, şi nu prin originea lui animală, vegetală, sintetică. Medicamentul creat din extracte de plante trebuie să răspundă aceloraşi exigenţe ca orice alt medicament. Dacă se afirmă, va avea viitor.

— Cum concepeţi cercetarea ştiinţifică ?

— Ea prezintă multe analogii — oricît de straniu ar părea — cu activitatea unei orchestre simfonice. În cercetare nu este întotdeauna suficient de clar rolul compozitorului, relaţiile lui cu dirijorul, cu orchestra, cu soliştii, cu maestrul de concert... Nu este obligatoriu ca un compozitor să-şi dirijeze propria operă, dar este de neînchipuit ca un membru al orchestrei să înceapă să improvizeze el, de unul singur, sau să nu fie atent la bagheta dirijorului. Pentru susţinerea unui concert, poate fi necesar un pian. Dacă am avea prea puţine viori, dar 10 piane, cu 10 „soliști", nu ne-am mai putea încadra în „parametrii" stabiliţi de compozitor şi de dirijor. Or, în cercetarea ştiinţifică se întîmplă să fie doi sau mai mulţi dirijori dintr-o dată la acelaşi „concert", dar să nu avem solistul necesar. Nu m-am referit la lipsa vreunui instrument, ci la cea a solistului. Rolurile trebuie să fie asigurate cu chibzuinţă şi, la un moment dat, toată orchestra să conlucreze cu dirijorul. Că există şi alţi dirijori mai buni, nu mă poate interesa în acel moment. Pentru a ajunge la o performanţă mai bună, pot apela rînd pe rînd la instrumentişti mai disciplinaţi, mai dotaţi, dar cînd concertul este programat, trebuie să respecţi formaţia, trebuie să fim cu toţii atenţi la un singur dirijor.

Profesorul Rácz se referea la domeniul său de lucru, dar comparaţia îmi apărea adevărată pentru multe alte domenii. Este demonstrat astăzi că obţinerea unui rezultat semnificativ, cu adevărat important presupune efortul unei echipe complexe, bine

Scanned with OKEN Scanner

armonizate, coordonate. Ca să continuăm comparaţia, concertul poartă amprenta personalităţii dirijorului. Firește, de calitatea executanţilor depinde dacă concertul este doar corect sau plin de strălucire. Într-un anume sens, meritul creatorilor de școală este de a-și fi atras în jurul lor talente capabile să dea strălucire „simfoniei“ de idei.

Am început să discutăm despre școlile românești din acest domeniu, de la București, Cluj-Napoca, Iași, cu reprezentanţi de seamă, și ale căror realizări le cunoștea foarte bine în calitatea pe care o avea de președinte al „Comisiei de cercetare în domeniul plantelor medicinale“ a Academiei Republicii Socialiste România.

— La Tîrgu Mureș am impresia că se poate urmări o continuitate de trei sferturi de secol, am spus eu.

— Mult mai mult, mi-a răspuns. În această „familie“, eu îl revendic și pe Balog și pe Benkö. Și, în afară de Bela Pater, care a creat într-adevăr una dintre primele școli ştiinţifice, deschizînd un nou drum, mă întreb cum i-aș omite din această familie spirituală pe Emil Pop, de care am fost influenţat, pe Alexandru Borza, acest admirabil om și minunat cercetător, sau pe venerabilul profesor universitar, farmacistul clujean Goina, care întruchipează pentru mine una din premisele muncii ştiinţifice : perseverenţa !

Da, era altceva decît o filiaţie directă sau dincolo de ea... Se întindeau fire invizibile care legau generaţii îndepărtate. Fiecare dintre ele a încercat — și a reușit — să mute „semnul de hotar“ al cunoașterii puţin mai departe de unde îl lăsaseră generaţiile anterioare.

Asemenea înaintașilor săi, profesorul Rácz trebuise să lupte cu idei preconcepute, cu disprețul manifestat față de un domeniu „nemodern“, dar perseverase, crezuse cu putere în adevărul pe care-l purta cu sine. Congresul național de farmacie ce a avut loc în 1979 avea ca principală tematică : valorificarea superioară a plantelor medicinale. Era o indicaţie de partid. O direcţie de lucru prioritară, inițiată și ur-

Scanned with OKEN Scanner

mărită cu deosebită atenţie de secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. O problematică care se impunea acum în actualitatea ştiinţifică. Cu cîteva luni în urmă, la începutul lui aprilie 1979, avusese loc la Roma Seminarul asupra plantelor din medicina tradiţională, seminar organizat în colaborare cu Organizaţia Mondială a Sănătăţii.

— La Roma, îmi spunea profesorul Rácz, s-a vorbit despre ceea ce se impune a fi făcut. Fiind un om orgolios — nu mă mai pot ascunde, mă cunoaşteţi — am un sentiment deosebit cînd constat că tot ce am încercat să facem la noi acasă în trei decenii reprezintă azi un fel de directive pe plan mondial. Desigur, ideile formulate de organismele internaţionale nu au fost influenţate de părerile noastre, cel puţin nu de acelea care sînt ascunse pe undeva în publicaţii de prin anii 1950 — 1960 şi care nu au avut încă circulaţie. E totuşi o mare bucurie.

Dar dincolo de problemele strict ştiinţifice urmărite în laboratoare, plantele medicinale aduceau în preocupările cercetătorilor întreaga problematică a ecologiei. Şi aceasta nu numai datorită faptului că se căutau — şi se descopereau — virtuţi terapeutice în plante care nu reţinuseră pînă atunci atenţia ca „medicinale". Natura se dovedea a fi un izvor nesecat de „surprize" de medicamente posibile, cu condiţia ca ele să nu fie distruse, ca „principiile active" să nu fi fost diminuate, alterate chiar prin poluare. Mai mult decît atît. Descopeream la profesorul Rácz şi la echipa pe care o conducea un puternic ataşament faţă de natura atît de bogată, atît de diversificată a peisajului carpatin. Îmi amintea cuvintele regretatului academician Ştefan Péterfi, scoţînd în evidenţă semnificaţia relaţiilor natură—cultură. „Acelaşi peisaj carpatin, prin convergenţele sale emotive, a grăbit înfrăţirea într-un destin istoric unitar a poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare", spunea, evocînd nu puţine fapte de cultură, emoţionante prin umanismul lor, confirmînd mereu o teză a filozofiei marxist-leniniste după care, graţie omului, natura devine cultură, în timp ce prin cultură, omul îşi dobîndeşte adevărata sa natură umană.

Scanned with OKEN Scanner

Importanţa pe care partidul şi statul nostru o acordă păstrării valorilor naturii patriei noastre, înscriind-o în Codul principiilor şi normelor muncii şi vieţii comuniştilor, ale eticii şi echităţii socialiste, aşadar, cum spunea el : „înalta consacrare a actualelor imperative ecologice se înscrie pe făgaşul destinului naţiunii noastre socialiste, în care se împletesc astăzi atît de fecund rosturile istoriei poporului nostru".

Se vorbeşte mult în lume despre pericolele care ameninţă natura. Anul 2000 — după unele pronosticuri „optimiste", înscrise în urmă cu cîţiva ani — va deschide noua eră a „Utopiei tehnologice" — o eră în care grădinile planetei nu-şi mai au locul. Arborii, iarba, florile vor fi produse sintetice, asemenea îmbrăcăminţii, alimentaţiei şi medicamentelor. Va fi aceasta realitatea de mîine ? A accepta o asemenea perspectivă ar însemna să-i negăm omului libertatea de gîndire şi inteligenţa de a-şi corecta erorile. Un bătrîn şi celebru ecolog, Rene Dubos, amintea de curînd un adevăr peste care de obicei se trece : omul este singura fiinţă care poate transcede atît determinismul social, cît şi pe cel biologic, spre deosebire de animale, aproape toate prizoniere ale evoluţiei biologice. Conştienţi de pericolele care ameninţă universul vegetal — şi nu numai pe acesta — oamenii pot reveni, pot alege o altă cale, pot valorifica materia primă a planetei prin sistemul de cunoştinţe acumulate în decursul evoluţiei, adăugînd noile descoperiri, într-un proces evolutiv creator neîntrerupt. Istoria, spunea cineva, este filozofia pledînd prin exemple. Soţii Rácz au găsit în meditaţia lor asupra „exemplelor" forţa de a crede în viitorul fitoterapiei. Timpul le-a dat dreptate. Ştiinţa este chemată să valorifice materia primă. Planeta îşi va păstra grădinile.

Scanned with OKEN Scanner

Lupta pentru sănătatea și demnitatea oamenilor

Academicianul Alexandru Rădulescu îți dădea impresia de masivitate deși nu era nici înalt, nici voinic. Avea o față oarecum imobilă, probabil din cauza ochelarilor mari, fumurii pe care-i purta în permanență, ascunzîndu-ți expresia ochilor. Erau ca un fel de paravan dinapoia căruia te privea — o simțeai, fără însă să-i poți observa, la rîndu-ți, reacțiile. De aceea te surprindea cînd, ascultîndu-l, puncta mereu discuția cu umor, cu o observație glumeață, dar ironică. Te surprindea mai ales pentru că îți împărtășea părerile, gîndurile.

Într-o zi, aproape imediat după ce am intrat în casă, mi-a spus :

— Știți ce am făcut de cînd n-ați mai fost pe la mine ?

— ?

Scanned with OKEN Scanner

— Am comis... ultima mea eroare ! Cea mai mare de pînă acum.

A făcut o pauză. Aştepta reacţia.

Împlinise în august 1978, 92 de ani. Atinsese celebritatea — o ştia foarte bine. Chiar şi acum mai primea telefon de la cîte un bolnav care auzise pronunţîndu-se numele lui cu elogii şi cerea să-l opereze. Nu mai opera. Dar era primul mare chirurg ortoped-traumatolog al ţării. De numele lui se leagă primul transplant de coastă autogenă. Numeroase tehnici îi poartă „semnătura" în literatura de specialitate. A înfiinţat la Cluj primul „spital de ortopedie" din ţară, apoi Societatea de ortopedie — persoană juridică —, Revista de ortopedie etc. etc. El a pus temelia unei tradiţii. Şi acum, stînd la o măsuţă, în faţa unei cafele aduse degrabă, încerca să mă uimească.

— Da, da... a reluat, bănuindu-mi îndoielile.

— Cea mai mare greşală ? am repetat eu.

— Exact. Nu mă credeţi, dar chiar aşa am făcut. Am aşternut pe hîrtie toate greşelile pe care le-am făcut în cariera mea. Cartea apare acum...

Reuşise într-adevăr să mă uimească. Începeam însă să intuiesc scopul unei atare confesiuni profesionale şi ideea îmi apărea fascinantă. Mă gîndeam că dacă nu ar fi fost pînă acum printre marile personalităţi ale chirurgiei ortopedice, era suficient atît pentru a merita să fie.

— E o îndrăzneală ! a exclamat ca la sfîrşitul unei partide care-i revenea. Izbucnise în rîs. Era mulţumit şi vroia să vadă reflectată în ochii celuilalt — de astă dată ai mei — propria sa mîndrie. Cartea e unică în felul ei — a reînceput să-mi spună. După cîte ştiu, nu s-a mai încumetat nimeni să facă aşa ceva, deşi... cine e scutit de greşeli ? Le fac toate marile somităţi ale chirurgiei... dar se trec sub tăcere. Sigur că-ţi trebuie curaj ca să te oferi atît de total confraţilor, recunoscînd „aici am greşit !" Eu mi-am zis că academicianul Alexandru Rădulescu îşi poate permite asta...

Sorbea încet din cafea... Cafeaua era una dintre marile lui plăceri. În tinereţe, consuma cu nemiluita.

Scanned with OKEN Scanner

Acum, aveam impresia că o foloseşte şi ca să-şi poată doza mai bine efectele... Pauzele aveau rostul lor.

— Nu mai operez de mult, a continuat îndreptîndu-se în scaun. Am în schimb o experienţă foarte preţioasă. Aşa că m-am gîndit că mai pot fi, chiar la 92 de ani, folositor. Pot face ceva într-adevăr practic, solid, pentru tinerele generaţii. Chiar şi pentru mai puţin tinerele generaţii... Ştiu bine cum snobismul îi face pe tinerii chirurgi să aplice întocmai o tehnică pe care a făcut-o cutare mare celebritate pe care o admiră — şi o admiră pe drept cuvînt. Numai că acea tehnică celebritatea a greşit-o. A fost publicată undeva şi asupra ei nu a revenit să spună : „aici m-am înşelat". De obicei, nici nu e timp de asta. Devin astfel operaţii de rutină. Se preiau fără să se mai pună întrebarea „de ce ?" M-am apucat deci, luîndu-mi doi colaboratori remarcabili profesional — pe profesorii Gheorghe Niculescu şi pe dr. D. Baciu —, să arăt greşelile. Pe care le-am făcut eu şi pe care le-au făcut alţii. Cunosc bine toate „secretele" tehnice. Bineînţeles, dacă m-aş fi oprit aici, lucrurile nu ar fi fost spuse decît pe jumătate, interesul ar fi fost în cel mai fericit caz, de ordin, ca să zic aşa, istoric. Dar progresul constă, în bună parte, în corectarea erorilor. În orice domeniu al cunoaşterii şi al practicii. Aşa că am demonstrat, cu argumente ştiinţifice, unde şi de ce s-a greşit şi care este indicaţia optimă. În felul acesta să devină o învăţătură. Foarte utilă. Titlul, după multe căutări, a fost dat de editură : „Dificultăţi, riscuri şi atitudini în diagnosticul şi tratamentul traumatismelor aparatului locomotor". Am lucrat cu toţii la ea. Eu, cîteodată, chiar opt ore pe zi, ceea ce, la vîrsta mea...

Vroiam să-i pun o întrebare şi întîrziam s-o formulez. Mi-a răspuns la ea. Pe ocolite.

— Aţi văzut cartea mea anterioară ? — s-a dus să mi-o aducă. Masivă, impresionantă. O monografie : „Transplantări şi grefe osoase şi cartilaginoase". O semna în colaborare cu prof. Gh. Niculescu şi dr. doc. C. Ciugudean. Editura Academiei, 1975. „Eram mai tînăr, nu ? Doar 89 de ani... Dar lăsînd gluma la o parte, vreau să vă arăt ilustraţiile. Unele sînt în premieră mondială. Făcute cu cele mai noi tehnici de

Scanned with OKEN Scanner

investigare. Priviți-o pe asta... Este un calus evidențiat prin termometrie cutanată, în culori. Ce frumusețe !... Sau asta... o scintigramă tot în culori !... Întîrzia în fața fiecăreia și exclama cu încîntare ca în fața celui mai admirabil Vasarelli. Sînt transplanturi și grefe de la primele pînă astăzi...

Îi urmăream încîntarea care transpărea din cuvinte, din gesturi abia schițate... Începeam să cred că într-un mod asemănător a cîștigat întrecerea cu propriul său timp.

Fusese de nenumărate ori pe pragul morții și a scăpat „în ultimul moment" cu totul miraculos, ca într-un serial de suspens. A trăit nu numai o epocă, ci mai multe. A traversat aproape un secol, un secol cu adevărat „exploziv" pe toate planurile. A intrat la medicină împotriva tuturor pronosticurilor și fiecare an a fost într-un fel sau altul sub semnul incertitudinii. A intrat sărac într-o societate care disprețuia sărăcia, a folosit cel mai ineficient „mijloc" de a reuși — demnitatea — într-o epocă în care altele erau „drumurile spre înalta societate". A urcat toate treptele ierarhiei profesionale și, în mijlocul felicitărilor, și-a adus aminte de erori... Un suprem orgoliu.

Își luase și un pseudonim cu care și-a semnat romanele, schițele. Un pseudonim mai puțin obișnuit, dar care i se potrivea : Sera Furpa. Și l-a luat din limba tibetană. I-a plăcut semnificația. Și „jocul". *Sera* înseamnă pumnal, iar *furpa,* un om reprezentat printr-o păpușă mare. În serbările tradiționale de sfîrșit de an, un străvechi obicei îl desemna ca purtătorul tuturor păcatelor locuitorilor pe acel om — înlocuit cu timpul de simbol. I se înfigea pumnalul, „sera", în inimă, ca în acest fel să fie ucis tot răul.

Alexandru Rădulescu a folosit din plin „pumnalul," dar arareori avea să audă chiotele de bucurie de la „încheierea jocurilor".

„Cum a fost atunci cînd..." — îl întrebam uneori, stîrnindu-l la vorbă. Era o întîmplare dintr-o carte a sa, dar știam că în toate a pus o frîntură din viață.

Începea să-mi spună. În realitate lucrurile se petrecuseră doar puțin mai altfel... „Să vedeți", începea...

Scanned with OKEN Scanner

Ne aflam într-un „braţ“ de încăpere. Casa e mult retrasă de la stradă. Ziua se oprea nehotărîtă în dantelele perdelei, iar înăuntru lumina picotea... Atmosfera era prielnică povestirilor de demult... Şi mă pomeneam întorcînd fără să vreau capul spre uşă, căci mi se părea că tatăl său intra aievea atunci... Şi asistam la întîmplare...

— Chiar vrei să te faci medic ? a zis tatăl, puţin dus pe gînduri.

— Crezi că n-am să reuşesc ? a răspuns el. Avea 20 de ani şi i se părea că discuţia e inutilă. Doar se hotărîse odată pentru totdeauna.

— Ba da, ba da... Ziceam şi eu aşa. Ia, azi-dimineaţă, cînd lucram în grădina şcolii, m-a întrebat de tine dom' profesor Locusteanu — Locusteanu era directorul şcolii veterinare. Iar tată-său, grădinar —. Adică m-a întrebat dacă am copii. I-am zis apoi ce ai de gînd să faci... Cînd a auzit că vrei să te înscrii la medicină, s-a spăriat rău omul. „Ca părinte — a zis dom' Locusteanu —, ai datoria să-l opreşti de la o astfel de nebunie ! Ca cineva să urmeze medicina, trebuie să aibă bani mulţi şi calităţi mai deosebite. Înscrie-l la noi, nu e tîrziu, şi-i voi da bursă“.

— Şi ce i-ai răspuns ?

— Păi ce să-i răspund ? Că am încredere în tine şi te las să faci ce vrei. Trebuie să răzbeşti. Să învingi, auzi ?

— Am să înving !

Şi şi-a strîns pumnii pînă la durere. I se părea că toţi sînt împotriva lui şi îi „ameninţa“ în gînd că va reuşi. Nu bănuia că-i va fi atît de greu.

La început s-a gîndit să se înscrie la Institutul de medicină militară, ca să nu-şi mai bată capul cu locuinţa şi masa. Dar între timp tatăl său obţinuse, cu ajutorul doctorului I. St. Furtună, o slujbă în Bucureşti : grădinar la Centrul de sericicultură. Părinţii închiriaseră o căsuţă în strada Panduri... Situaţia fiind limpezită, putea să se înscrie la medicină.

Era anul 1906. Pe strada Panduri — acolo locuiau — seara era aproape pustiu. Ici şi colo ardea cîte un felinar cu gaz aerian. În centru, Bucureştiul se trasforma într-o scenă de operetă. Lumini, toalete, cupeuri elegante şi băietani cu şepcile trase pe-o

sprînceană alergînd în zig-zag cu tipăritura proaspătă sub braţ şi ţipînd cît îi ţinea gura : „Ziaree... *Universul ! Dimineaţa ! Cronica !* Odioasa crimă din strada... Scandalul cu grîul continuă!“ Se ţineau lanţ serbările. Pe dealul Filaretului cerul ardea în lumini multicolore. Jocurile de artificii scoteau lumea pe străzi. Era anul jubileului : 40 de ani de domnie a lui Carol I. Prim-ministru era George Gr. Cantacuzino, zis Nababul, iar primarul Bucureştiului — feciorul său, care orchestra serbările şi tocmise „ţărani“ de prin culisele teatrelor.

În primăvară, studenţii făcuseră scandal mare în faţa Teatrului Naţional, chemaţi fiind de profesorul Nicolae Iorga. Acum lumea citea în „Neamul Românesc“ pamfletul aprig al profesorului : „Îngrijiţi-vă, o, voi, eminenţi cîrmuitori de ţară şi de drumuri frumoase, pe care le semănaţi cu femei de la tîrguri şi cu bugetivori din cancelarii, îmbrăcaţi în haine de gală pentru a juca cît se poate mai strălucit rolul de ţărani români..., iar pe vita cîmpului, respingeţi-o în pumni, ascundeţi-o în vizuini ca să nu strice bucuria risipei din anul jubiliar“...

„Are dreptate Iorga !“ spunea studentul Alexandru Rădulescu. Îl citea toată familia cu satisfacţia că cineva spune adevărul cu glas tare în ţara asta. Urmăreau cu interes glasurile celor ce luptau pentru dreptate şi demnitate.

În ianuarie, Toma Ionescu a interpelat guvernul în cameră arătînd că numărul pelagroşilor se triplase în ultimii 10 ani.

Alexandru Rădulescu cunoştea bine sărăcia. Făcea parte din copilăria şi adolescenţa lui. Se născuse la Focşani şi lipsurile, boala şi ura se întîlneau la tot pasul pe drumurile Moldovei.

Era de faţă cînd doctorul Victor Babeş a spus tare, fără ocolişuri : „Terenul rural al ţării noastre a ajuns să fie deopotrivă prielnic agriculturii ca şi bolilor primejdioase : paludism, tuberculoză, pelagră ! Or, asta dă de gol tot egoismul stratelor superioare şi exploatarea fără milă a ţăranului de către mulţi proprietari şi arendaşi, care, prin învoielile agricole neumane, aduc mizeria profundă şi foamete la ţărănime, împiedicînd-o a obţine pentru trebuinţele ei porumb

Scanned with OKEN Scanner

copt și nestricat. Ba le și distribuie de-a dreptul porumb stricat. Media de vîrstă a țăranului român e de 33 de ani. În alte țări atinge 50 de ani. E un singur medic pe o rază de 80 de kilometri".

Și Babeș, și doctorul Ion Cantacuzino țineau conferințe la „România Muncitoare". Se spunea că Jean Lahovary, pe atunci ministru în guvernul conservator, la agricultură și domenii, complet ignorant și neinteresat, i-a acuzat că se ocupă de politică mai mult decît de știință. Babeș i-a replicat : „Știința, domnule ministru, nu poate fi străină de viață ! Și dacă luptînd pentru sănătatea oamenilor înseamnă politică, atunci, da, facem politică !"

— Ei bine, politica asta e și a mea, a spus Alexandru Rădulescu, cu dîrzenia unui jurămînt.

Primul an la medicină l-a încheiat cu foarte bine. Chiar din prima „dimineață de vacanță", externul Nițescu — eminentul profesor de fiziologie de mai tîrziu, l-a luat cu el să-i facă „botezul" clinicii, la Colentina. Numai că bucuria de a fi pășit pe acest drum mult visat era în pericol. Centrul de sericicultură s-a desființat. Tatăl său a rămas din nou fără slujbă, din nou în căutare de lucru. Și a plecat din București. Fiul său rămînea singur. Și iarna... n-avea cu ce să-și încălzească camera... I-a venit o idee... Să învețe la... Palatul Poștelor. A luat în primire un pupitru înalt pe care se scriau în mod obișnuit telegramele. Era despărțit printr-un perete de sticlă de celelalte. Era cald și bine. Omul de serviciu îl îngăduia acolo pînă la miezul nopții. Stătea ceasuri întregi în picioare la pupitru și învăța. Cînd de la Societatea studenților medicinești a primit bilete de teatru gratuite, a chiuit de încîntare. A fost de 18 ori la „Heidelbergul de altădată". Era la galerie și putea să doarmă liniștit în căldură. Între acte mai putea citi cîte puțin... Știa că singura lui șansă este munca. Rezultatele foarte bune obținute la examene îl încurajau. N-avea nici un motiv să se îngrijoreze... După doi ani de externat — termen minim de admitere — s-a prezentat la concursul de internat. Dacă reușea, următorii patru ani, cît dura internatul, îi avea asigurați : casă, masă și 76 de lei salariu pe lună. O adevărată avere pentru el ! Trebuia să-l elimine pe

Scanned with OKEN Scanner

dacă. Trebuia să reușească, altfel nu mai putea continua. Ca să se poată pregăti mai bine, a cerut și a fost admis să fie intern provizoriu la Ospiciul Mărcuța, pentru alienați. Serviciul era condus de profesorul Obreja. Nu era mult de lucru în clinică cu bolnavii. Din păcate, aceștia erau mai toți tuberculoși cronici. Pregătind concursul dormea doar cîte două-trei ore pe noapte și, în pofida oboselii, se simțea fericit.

Concursul de internat la Eforia Spitalelor civile a început toamna tîrziu. Proba scrisă — notă maximă. La oral, s-a clasat imediat după Cănciulescu, un student eminent, mai tîrziu medic internist excepțional la Craiova. Urma a treia și ultima probă... În noaptea dinainte... i s-a întîmplat un lucru îngrozitor : „Pleurezie de origine tuberculoasă“ a declarat medicul chemat în goană. „Un ghinion mai mare nici că se putea !“ și-a spus el. Nu mai era nimic de făcut... Posibilitatea de a-și continua studiile era total compromisă. Avea febră mare și era îndeaproape supravegheat ca nu cumva să facă o neghiobie în disperarea care-l cuprinsese.

Într-o zi a venit să-l viziteze Cănciulescu, concurentul său de pînă atunci la locul I. Bănuia că s-ar cuveni să-l felicite, dar nu mai avea putere nici să schițeze un zîmbet de circumstanță. Și... stupoare : Cănciulescu îl anunța că ultima probă a fost amînată ! În viață sînt uneori coincidențe pe care un scriitor n-ar îndrăzni să le folosească de teama neverosimilului. Bătrînul președinte al comisiei — profesorul Drăghiescu — se îmbolnăvise în aceeași zi de pneumonie ! Examenul se suspendase pînă la însănătoșirea lui. Mai avea deci, incredibil, o șansă, marea șansă de a deveni medic.

Cînd a reînceput examenul, lichidul pleural nu era încă resorbit, dar, oricum, se putea prezenta. Slăbit, vorbind rar, sacadat, a cerut permisiunea comisiei să i se acorde cîteva minute în plus pentru expunerea răspunsului. Se acordau doar 10 minute.

— Ne pare rău, dar examenul este examen. Timpul este același pentru toată lumea, în mod absolut obligatoriu. Încadrați-vă !

Scanned with OKEN Scanner

Reuşi al treilea. În fond, important era că reuşise.

Dintre toate întîmplările care fac viaţa unui om, există întotdeauna una — „aceea“ — care ni se pare că poartă în ea cîntarul destinului. Pe parcursul a aproape 100 de ani, Alexandru Rădulescu a „întîrziat“ de multe ori la răscrucea viaţă-moarte. „Atacurile“ tuberculozei, atît de grave pe acea vreme... Sau cînd, în timpul primului război mondial, opera — împreună cu doctorul Hortolomei — imediat în spatele primei linii a frontului, la Mărăşeşti... Mai apoi, luptînd să stăpînească o epidemie de tifos exantematic care cuprinsese o sută de ostaşi şi un sat întreg, în final a căzut el însuşi victimă bolii, cu o formă deosebit de gravă... Dar între toate, „aceea“ a fost cea mai dramatică întîmplare a vieţii sale, îmbolnăvirea dinaintea ultimei probe a concursului. Pentru că, atunci, în cumpănă se afla ceva mai de preţ în ochii săi decît însăşi viaţa : idealul. Păstra acea emoţie ca pe o floare într-o carte. După ani şi ani, cînd o privea, vocea i se voala... Tresărea la gîndul că s-ar fi putut să fie altcum...

Vorbea cu plăcere de anii studenţiei... Cînd îşi evoca profesorii răzbăteau accente amuzante... Îmi oferea şi mie cînd şi cînd imagini răzleţe dintr-o altă epocă :

Grigore Romniceanu... primul titular al serviciului de chirurgie infantilă... în 1874. Cînd l-a avut profesor, era om în vîrstă. Bănuiau că ar fi trebuit să iasă de mult la pensie. Dar îşi pierduse actele şi nimeni nu ştia exact cîţi ani are. Studenţii se înghesuiau la fereastra aulei facultăţii, ca să-l vadă venind. Avea un cupeu elegant tras de doi cai care de fiecare dată stîrneau admiraţia. Frumoşi cai ! El nu trezea însă simpatia. Dimpotrivă. Era un zbir. Avea obiceiul să pună studenţii la colţ, ba chiar şi în genunchi. Era un bărbat nu prea înalt, ras complet în cap, dar cu favoriţi. Şi atrăgea luarea aminte ciudata culoare a feţei : albastru închis.

Nicolae Paulescu sosea, mai modest, cu un cupeu tras de un singur cal. Era un bărbat atît de slab, încît i se vedeau pomeţii înţepîndu-i pielea. O figură de ascet şi un talent uimitor. Poate încă de pe atunci începuse să cerceteze structura splinei şi proble-

Scanned with OKEN Scanner

mele pancreasului (insulina) și hipofizei pentru care ar fi trebuit să i se acorde Premiul Nobel. La catedră preda fiziologia și era extrem de exigent la examene.

Toma Ionescu... Studiase în Franța și asemenea lui Gheorghe Assaky se întorsese cu titlul de profesor agregat. Se crease anume pentru el o catedră de anatomie topografică și de clinică chirurgicală. De la el într-un fel sau altul „se trag" toți marii chirurgi ai țării, căci în afară de o seamă de contribuții de mare valoare — rahianestezia lombară și occipitală, chirurgia simpaticului etc. — a fost creatorul primei și celei mai mari școli de chirurgie românească.

Dar dascălul cel mai iubit al lui Alexandru Rădulescu a fost Racoviceanu-Pitești. Nu era profesor la facultate, dar, fiind șeful serviciului de chirurgie la Spitalul Colentina, i-a îndrumat pașii în clinică, dîndu-i, prin exemplul său, îndemnul să îngrijească suferinzii cu un devotament total și necondiționat.

Doctorița Martha Reiner, soția profesorului Iosef Reiner, pe atunci anatomopatologul Spitalului Colțea, o femeie corpolentă și foarte energică, l-a învățat — a fost extern în serviciul ei — printre multe altele, meticulozitatea, importanța asepsiei în spital, lucru destul de nou pe acea vreme. Și i-a inculcat mai ales conștiința că în medicină nu există ore fixe de muncă. Ești medic 24 de ore din 24.

Profesorul Daniel l-a învățat cum să examineze un bolnav, cu infinită atenție și răbdare, din toate punctele de vedere și nu doar pentru afecțiunea care l-a adus la medic. Daniel era și redactor-șef al *Revistei de chirurgie* din București (apărea în limba franceză), dîndu-i îndrumări de cum trebuie să fie alcătuit un articol științific.

Nanu Gheorghe, șeful serviciului chirurgical de la Spitalul Filantropia, era un excelent tehnician și desăvîrșit clinician...

Toate întîmplările din vremea studenției, a internatului sau externatului, erau legate de prezența unuia sau altuia dintre dascălii săi.

În ajunul examenului de doctorat Alexandru Rădulescu a fost ales președintele Societății studenților în medicină. Era o cinste deosebită și, în această calitate, pășea pe urmele unor înaintași remarcabili :

Scanned with OKEN Scanner

Istrate, Manolescu, Obreja, Manicatide, Marinescu, Ştefănescu-Galaţi, Bălăcescu, Gomoiu, Petre Niculescu, Niţescu, Lupu... Societatea se înfiinţase în 1875. La împlinirea a 40 de ani de existenţă, marele neurolog Gheorghe Marinescu (care i-a fost preşedinte în 1889) a scris : „Societatea studenţilor în medicină este pentru mine un simbol, acela al eternei tinereţi. Alcătuită de tineri, condusă în prezent, ca şi în trecut, de tineri, nu poate să se uzeze, să îmbătrînească, cum, din nenorocire, a fost şi este soarta altor societăţi (...) Nu pot decît să o felicit, îndemnînd-o să rămînă totdeauna idealistă, căci idealul este resortul tuturor faptelor frumoase şi generoase".

Era o tradiţie ca, după alegere, preşedintele, împreună cu tot comitetul, să organizeze o reprezentaţie sau un bal cu scopul de a strînge bani pentru viitoarea mare clădire a societăţii. Era proiectată cu sală de şedinţe, săli pentru bibliotecă, cămin pentru studenţii studioşi şi fără mijloace. Alexandru Rădulescu a organizat o serbare romantică, o mare bătălie cu flori la şoseaua Kiseleff, adunîndu-se atunci o sumă importantă : 11 000 de lei. Casier era Marius Nasta, renumitul profesor de mai tîrziu.

La drept vorbind, biografia acad. Rădulescu se confundă cu istoria chirurgiei româneşti pe parcursul unui secol.

A început să publice încă de pe cînd era intern, eveniment inedit, ce a stîrnit oarecare vîlvă. Era epidemie de febră tifoidă. Ravagiile bolii erau cu atît mai greu de stăpînit cu cît diagnosticul nu se putea pune cu certitudine decît cam la o săptămînă de la declanşarea bolii, printr-o reacţie de laborator. El, fiind practic toată ziua printre bolnavi, a observat că apăsînd în dreptul vezicii biliare, stîrnea o durere vie în punctul cistic al ficatului. A comunicat acest „semn" într-un articol trimis revistei „Presse médicale", de un prestigiu bine cunoscut. Demonstra că în acest fel se putea diagnostica precoce, fără nici o eroare. De aici a izbucnit un scandal... internaţional ! Profesorul Felix Ramond din Lyon a scris imediat, în replică, la o revistă lioneză că semnul descris era acelaşi cu cel pe care-l semnalase el : „matitatea mărită a ficatului pe partea dorsală". Au apărut apoi „con-

Scanned with OKEN Scanner

trareplicile" unor personalităţi din lumea medicală. „Semnul lui Rădulescu apare mai precoce, susţineau unii, e mai constant şi arată recidivele". Prim-redactorul revistei şi decan al Facultăţii de medicină din Paris, profesorul Landouzy, a trimis în ţară o scrisoare cu aprecieri favorabile. Internul Rădulescu devenise eroul unor discuţii vehemente. În ţară, colegii comentau disputa ştiinţifică pe care o iscase, în vreme ce unul din medicii la modă din Bucureşti îi reproşa obrăznicia de a-şi fi permis să publice în „Presse médicale", cînd mai era pe băncile facultăţii. Fapt fără precedent !

Articolele ce apăreau mereu în jurul acestui „caz" aveau ecoul lor în clinică. „Cînd nu e mărit ficatul, semnul lui Rădulescu există, atestînd boala pe care semnul lui Ramond ar fi trecut-o cu vederea", se arăta într-unul din ultimele articole pe această temă.

Teza de doctorat în medicină şi chirurgie a avut ca subiect o tehnică chirurgicală originală, de certă valoare în acea vreme, cînd nu existau nici sulfamide, nici antibiotice : „Gastro-enterostomie şi entero-anastomoză fără deschiderea organelor respective". Procedeul era o premieră pe plan mondial, pentru care, dealtfel, i s-a acordat premiul Hillel al Facultăţii de medicină, a fost publicat în *Revue de chirurgie de Bucarest*, iar mai tîrziu citat în diverse lucrări străine şi româneşti.

A semnat mai bine de 400 de articole în diferitele reviste medicale româneşti şi străine, tratate şi monografii. „Greffes et transplants osseux chez l'homme" a fost publicată la Paris, Editura J. B. Baillère et Fils, încă în anul 1927, marcînd începutul unei noi „epoci" în chirurgia ortopedică.

Amintiri... amintiri de o viaţă, reconfortante, duşmănoase, triste sau pline de satisfacţii...

În timpul primului război mondial, operînd împreună cu doctorul Nicolae Hortolomei şi cu un student de la Institutul medico-militar, într-o baracă-spital, la Pădureni... Şuieratul sterilizatoarelor puse la fiert era replica umană, într-un fel, a exploziilor de bombe şi şrapnele. Linia întîi a frontului — Mărăşeşti — se afla la 5 km. (La comemorarea a 40 de ani de la luptele de la Mărăşeşti, trei medici au primit

Scanned with OKEN Scanner

Ordinul Apărarea Patriei — academicienii prof. dr. doc. Hortolomei şi Rădulescu şi colonelul medic N. Constantinescu).

La terminarea războiului s-a întors la Bucureşti, la spitalul C.F.R., unde-şi începuse profesiunea de medic. Era în acelaşi timp numit asistent la Clinica a II-a chirurgicală a Spitalului Colţea. La una dintre şedinţele medicale din amfiteatrul Spitalului Colţea s-a pus în discuţie problema învăţămîntului medical. Mulţi dintre foştii interni şi externi ai Eforiei Spitalelor Civile susţineau ca dreptul la practică să nu se dea decît după absolvirea facultăţii. Dr. Rădulescu s-a ridicat cu vehemenţă, spunînd : „Medicina nu se poate învăţa numai din cărţi ! Fără o practică permanentă în tot timpul studiilor, fără realitatea spitalului, învăţămîntul medical e lipsit de conţinut".

După şedinţă, profesorul Iuliu Haţieganu, care-l ascultase, a încercat să-l convingă să vină la Cluj. I-a plăcut cum gîndea... A acceptat. Venea la Cluj în 1920, numit „adjunct" la clinica chirurgicală condusă de profesorul Iacob Iacobovici. În paralel preda medicina operatoare şi i se dăduse să conducă şi „Institutul de invalizi al Conziliului dirigent", cum se numea. Institutul era instalat într-o clădire spaţioasă a Şcolii Normale. Erau internaţi aici aproape 400 de bolnavi. Mulţi dintre ei aveau *morbul lui Pott*. Cinci prezentau compresiuni medulare.

Soţia sa era medic secundar, fostă elevă a lui C. I. Parhon la Iaşi, de o rigurozitate extremă în muncă şi lucra alături de el. Era 9 seara şi Alexandru Rădulescu întîrzia în faţa unor radiografii. *Morbul lui Pott* în evoluţie... Dr. Albee, în Statele Unite, ar fi făcut un transplant de os — îi spuse el soţiei.

— Cu ce ? îl întrebă ea.

Ştia şi el că pentru transplant îi trebuia un instrumentar special, pe care nu-l avea... Şi oricum, rezultatul lui Albee nu-l mulţumea pe deplin... Osul era compact şi rămînea ca un fel de „băţ" rigid... Îl frămînta ideea... Au plecat spre casă discutînd. Abia au păşit pragul şi telefonul începu să sune. Era de la spital.

— Veniţi imediat, se auzi vocea internului. La omul acela cu genunchiul... ştiţi dv., l-aţi operat acum

Scanned with OKEN Scanner

o săptămînă... Hemoragie mare. Nu știu ce să-i mai fac !

Trăsura spitalului era în poartă. Se urcă în ea, încercînd să-și imagineze ce se întîmplase. Era un bărbat voinic, încă tînăr, cu un anevrism la genunchi. Fusese în pericol de cangrenă și reușise să-l opereze fără să-i taie piciorul. I-a pus atunci un dren ca nu cumva sîngele să se acumuleze și să apese pe refacerea arterei și venei. Drenul ? Dar trebuia să fie scos a treia zi de ajutorul său la operație. Îi atrăsese atenția. Sigur că nu i-a respectat... Dar acum nu era timp de scandal. Trebuia acționat.

Intră în goană pe ușa spitalului, își dezinfectă mîinile cu tinctură de iod și se apucă de lucru.

— Bineînțeles ! tună el.

Tubul apăsase asupra suturilor, le desfăcuse, și din vină sîngele curgea șiroaie... Începu să cureţe. Omul pierduse mult sînge. Viața depindea de fiecare secundă... Simțea că trebuie să se grăbească... Și puțin înainte să termine... sala de operație se cufundă în întuneric.

— Pană de lumină, exclamă cineva ca și cînd nu era clar că asta era.

— Lumînări ! Repede ! strigă el.

Simțea cum pe mîinile lui șiroia sîngele omului...

Surorile apărură în sfîrșit cu lumînările aprinse.

Fața conferențiarului Rădulescu devenise aproape la fel de lividă ca a pacientului său. Broboane de sudoare îi apăreau pe frunte. Sora îl tamponă ușor...

În sfîrșit reuși să stăpînească hemoragia. Bolnavul părea însă că trecuse granița vieții...

„Trebuie, trebuie să-l scap", își spuse el, dar nu se auzi decît un mormăit neinteligibil.

— Ați spus ceva ?

În loc de răspuns, aruncă o privire cruntă spre sora care efectua transfuzia.

Secundele se dilatau incredibil.

— Își revine ! exclamă cineva.

Rămase lîngă el pînă în zori. Părea că se teme ca, plecînd, să nu se producă ireparabilul.

— V-am adus o cafea ! — spuse sora. Dar mi se pare că nici aseară n-ați apucat să mîncați. Nu vreți mai bine un pahar de lapte ?

Scanned with OKEN Scanner

— Mulţumesc, nu.

— L-aţi salvat ! mai spuse ea cu o infinită admiraţie.

— E cea mai bună cafea pe care am băut-o vreodată, îi răspunse el, neţinînd seama de compliment. Şi eu am băut multe la viaţa mea !

Oboseala însă începea să se facă simţită. Se ridică. Era acum hotărît să se odihnească o oră-două înainte să „înceapă" ziua de lucru.

Un doctor îl întîmpină pe culoar.

— La dumneavoastră veneam. E un băiat de 14 ani... Aş vrea să-l vedeţi. O deviere a mîinii stîngi în varus accentuat cu diformitatea regiunii radiocarpiene. Or, aşa cum spune băiatul, mai de mult a căzut pe mîna dreaptă. I-am făcut radiografia şi...

— Şi ?

— Tocmai asta e... lipseşte complet o porţiune din diafaza radială.

Oboseala dispăru imediat. Luă radiografia şi o privi un timp.

— Îhîm... Lipsesc aproape 6 cm...

Examină apoi îndelung băiatul.

— Osteoliză esenţială !... Bun. O să-l operăm.

Avea să-i aplice un transplant tibial în locul „defectului" osos. La aproape patru luni de la operaţie, radiografia arăta o integrare completă a transplantului. Era al doilea caz publicat în literatura mondială de specialitate.

Cîteva zile mai tîrziu, ajutoarele lui de la clinica chirurgicală se uitau cu mirare la schiţele profesorului.

— Ce faceţi aici ?

— Îl imit pe dumnezeu.

— Nu, serios ?

— Cît se poate de serios... N-a făcut el primul transplant de coastă, făcînd-o pe Eva ? Eu voi fi al doilea.

Încercau să înţeleagă ce voia din schiţe...

— E un despicător de coastă — îi lămuri el. Am făcut un model, după care să mi-l execute...

Invalizii pe care-i avea la „Institutul Conziliului dirigent", cei cu *morbul lui Pott* în evoluţie, aveau

să fie primii beneficiari ai unui transplant de coastă autogen. Alexandru Rădulescu reușise să pună la punct această tehnică pînă în cele mai mici amănunte. Cum îi lipsea instrumentarul pentru operația lui Albee, i-a venit ideea să folosească coastele ca material de transplant. „Poftim ! exclamă el într-o seară, și eu mă plîngeam că nu am os de transplant cînd îl am în fața mea din abundență ! Coastele ! Bineînțeles avea nevoie de „unelte" și și le crease. O daltă scobită și un despicător de coastă, căci prin dedublarea coastei, obținea un os spongios cu o mai rapidă revascularizare.

Rezultatele transplantului au confirmat punct cu punct ideea. A publicat procedeul în „Presse médicale". În acel an, 1921, era o premieră chirurgicală importantă. Ecourile nu s-au lăsat așteptate. Specialiștii subliniau nu doar interesul pe care-l stîrnise primul transplant de coastă autogenă („Sinostoza vertebrală cu grefon costal"), dar și valoarea excepțională a „procedeului Rădulescu". Deoarece pentru prima oară se obținea mobilitatea membrului inferior (la Albee, osul rămînea rigid). Mai mult, s-a constatat că se împiedica evoluția bolii. În toate monografiile și tratatele de specialitate din țară și străinătate această tehnică avea să fie consemnată timp de peste o jumătate de secol. Sicard și Mouly scriau în 1954 : „De-a lungul acestor ani de glorie ai chirurgiei, grefa autogenă proaspătă a dat dovada indiscutabilă a eficacității sale". Iar Mouchet, într-un comentariu apărut în „Presse Médicale", sublinia : „Este un procedeu simplu, care poate să fie executat de oricine, în orice ocazie, chiar dispunînd de un instrumentar obișnuit. Numai pentru faptul că a pus la îndemîna chirurgilor din toată lumea un astfel de procedeu, distinsul chirurg român merită toată lauda". Profesorul Pais, în „Chirurgia degli organi di movimenta", îl trece printre procedeele clasice de sinostoză vertebrală. La fel profesorii Zanolli și Delchef. În tratatul de ortopedie al lui Steindler din Yowa (S.U.A.) figurează printre procedeele clasice, iar de curînd profesorii L. Gui și G. Trabuchi îl includ — descriere și ilustrații — în noul tratat italian de ortopedie.

Scanned with OKEN Scanner

Profesorul Rădulescu l-a folosit în mii de cazuri de artroze, pseudoartroze, artrorize...

Muncea şi intens. Pentru prima oară, la Cluj, el făcea laringectomii pentru neoplasm — operaţii care pînă atunci au fost executate aproape exclusiv de Toma Ionescu —, operaţii de rinichi, splenectomii, craniectomii, rachisinteze, transplantări musculare, osoase... Transformase radical Institutul de invalizi şi în 1921 a creat primul „spital de ortopedie" din ţară, unde se îngrijeau copii şi adulţi.

Un incident petrecut după trei ani „clujeni" părea să pună din nou sub semnul întrebării profesiunea sa. Era „adjunctul" profesorului Iacob Iacobovici, deşi în fapt se bucura de independenţă administrativă. Relaţiile dintre ei, la început bune, au început să se degradeze. Iacobovici era un chirurg excelent, cu mare reputaţie. Un om de mare conştiinciozitate, reţinut, chiar auster, fusese ales decan al facultăţii şi mai apoi rector al Institutului Medico-Farmaceutic Cluj. Plana între ei o oarecare animozitate. Erau temperamente contradictorii, poate şi unele orgolii nemărturisite. Şi un conflict, în esenţă minor, a luat proporţii. Alexandru Rădulescu se socotea nedreptăţit, şi-a dat de cîteva ori demisia, neluată în seamă de decan. Frămîntat, obosit peste măsură, profesorul Rădulescu cade din nou victimă bolii sale. Gravă criză de hemoptizie. Colaps prelungit. Timp de două luni se zbate între viaţă şi moarte. Cu sprijinul Institutului sanitar pleacă în convalescenţă la Steierdorf, în Banat. În acest drum s-a petrecut un lucru de care avea să-şi amintească toată viaţa.

Noapte. Trenul oprise. O gară. Era la fereastră, dar n-a reuşit să distingă numele staţiei. Îi era sete şi spera să găsească pe cineva să-i aducă o sticlă cu apă. Beznă. Strigă la întîmplare. Auzi paşi apropiindu-se. O siluetă de bărbat se profila vag în dreptul compartimentului.

— Nu vă supăraţi — spuse profesorul Rădulescu, n-aveţi pe aici vreo fîntînă ? Ne e sete şi v-am ruga frumos...

— Da' cum nu, dom'doctor ! Pentru dumneavoastră avem tot ce doriţi !

Scanned with OKEN Scanner

— Dar de unde știi dumneata că sînt doctor ? Prin bezna asta nici cum arăt nu știi !

— Da' să fie întunericul din iad, și tot v-aș recunoaște ! După glas, dom' doctor ! Poate dumneavoastră nu mă mai țineți minte, dar eu... eu n-am să vă uit cît oi trăi ! Mi-ați salvat piciorul. Ce zic eu, viața ! — și ridică felinarul pe care-l ținea lîngă picior, să-și lumineze fața... M-ați operat la lumina lumînărilor...

Acum îl recunoștea și el.

— Ei, ce emoție mi-ai dat atunci... Dacă mi-ar fi curs mie sînge și nu mi-ar fi fost mai greu... Ia te uită, ce coincidență !

— Eu sînt șeful gării, dom' doctor, spuse omul de parcă astfel nu mai putea fi vorba de vreo coincidență !

Petrecu două luni de covalescență în... tăcere. N-avea voie să vorbească, în schimb citea sau îi citea soția lucrări de specialitate, de teorie și tehnică operatorie. Se punea „la zi" cu tot ce era nou în lumea științei. Între timp, la Cluj, primul spital de ortopedie al țării fusese evacuat din impozanta clădire a Școlii Normale. I se atribuise alta, veche, complet degradată. Așa că, îndată ce a revenit, s-a văzut obligat să ia totul de la capăt. Trebuia reconstruit spitalul. Din fericire, Ministerul Sănătății a alocat fondurile necesare. La conducerea lui fusese numit vechiul și admirabilul prieten, profesorul Nicolae Hortolomei.

„Uitase" că abia a ieșit din convalescență, și s-a aruncat în muncă aproape cu disperare. Visa să facă din acest spital un model. Și într-adevăr a reușit. 120 de paturi pentru adulți și copii, două săli de operație cu aparate moderne de sterilizare, încăperi mari cu tot ce exista ca aparatură de mecanoterapie, activă și pasivă, laborator, sală pentru radiografie, sală pentru fizio și electroterapie, cameră pentru reeducare funcțională. Adăugase la vechea clădire refăcută două noi, și într-una din acestea a instalat, la două niveluri, atelierul de proteze, aparate și încălțăminte ortopedice ce se făceau gratuit pentru invalizii din Ardeal. Deasupra, o terasă largă pentru aero și helioterapie. Copiii erau aduși din saloane pe terasă, pe paturi speciale, mobile, după un model original „Rădulescu". Funcționa și o școală primară,

Scanned with OKEN Scanner

cu profesoară. În cealaltă clădire, în afara locuințelor personalului și a administrației, era o încăpere destinată educării profesionale a copiilor obligați la o mai prelungită spitalizare. Aici învățau o meserie, lucrînd — pe măsura vîrstei și talentului — diferite obiecte prezentate într-o expoziție cu vînzare. Sumele rezultate erau depuse pe carnete CEC pe numele copiilor. Profesorul Rădulescu impusese toate acestea, căci ținea ca la ieșirea din spital, copiii să nu se simtă frustrați moral, ci, învățînd la fel ca ceilalți, să cunoască și mîndria de a stăpîni o meserie.

Era una dintre marile lecții ale înaintașilor săi. Avea mereu prezentă în memorie fraza lui Victor Babeș : „Știința nu poate fi străină de viață !“ Nu, medicina și viața socială nu pot fi disociate.

— Ce politică faceți, domnule doctor ? era adeseori întrebat.

— Dacă luptînd pentru sănătatea oamenilor înseamnă politică, dacă frămîntîndu-te pentru ca oamenii să ducă o viață demnă înseamnă politică, ei bine aceasta este politica pe care o fac ! răspundea.

Era mîndru să-și arate spitalul. L-au vizitat mulți străini. Printre ei, Fred H. Albee, cel mai celebru chirurg ortoped al Statelor Unite, care, reîntors acasă, i-a trimis o scrisoare felicitîndu-l pentru „minunatul institut“, „pentru înfăptuirea unei instituții atît de complete și pentru tot ce ai făcut pentru chirurgia ortopedică“. În semn de omagiu i-a trimis instrumentarul electric creat de el de curînd și de care profesorul Rădulescu avea să se folosească timp de 30 de ani.

În timpul celui de al doilea război mondial, o bombă — singura bombă care a căzut în oraș — a distrus o aripă a spitalului. Resimțea aceasta ca o rană vie.

M-am dus să-i fac o vizită în vara anului 1979. A fost ultima...

— Ce fac ? Uite, am trăit anul acesta una dintre acele mari bucurii care te răsplătesc pentru o viață întreagă. Și nu uitați că m-am născut în 1886... Nu se poate spune că e un timp scurt de comparație...

Îi plăcea să glumească de cîte ori venea vorba de

Scanned with OKEN Scanner

vîrsta lui... Fața i-a rămas însă imobilă... Doar glasul îi tremura puțin.

— Am cunoscut bucurii. Mari. Și adversități. La fel de mari. Am avut momente de grea cumpănă și nu puține au fost clipele de emoție. Am operat mai bine de 30 000 de bolnavi. Intrau în spital ca niște epave schiloade. I-am redat vieții ca oameni adevărați, întregi, cum spunea odată acad. Ștefan S. Nicolau. Mă simt și azi mîndru că operînd în timpul celor două războaie răniți cu cangrene la picior, nu am amputat pe niciunul, salvîndu-le nu doar viața, ci și moralul, demnitatea reinserării lor sociale. Lucrările mele au fost apreciate elogios de specialiștii din lumea întreagă și procedeele create de mine sînt citate și acum pe larg în toate monografiile și tratatele de ortopedie. Am creat tehnici, aparaturi, instrumente... Singurul timp cînd nu am activat a fost în vremea legionarilor, care m-au îndepărtat din clinică. Mai apoi am operat timp de trei ani în trei spitale succesiv în fiecare zi. Am organizat „Institutul de ortopedie" din București, strada Traian, înfăptuind acolo tot ceea ce mi-am dorit cu pasiune : un spital de specialitate modern, complet... Adversitățile au fost pe măsură. După ce realizam cîte ceva mai important, se punea la cale înlăturarea mea. La puțin timp după ce am organizat spitalul din strada Traian, am intrat în conflict grav cu „doamna mareșal Antonescu". Pentru faptul că m-am opus ilogicii, răspunzîndu-i cu asprime și ironie declarată, avea să mă coste — dealtfel, nu o singură dată — pînă la pierderea libertății. Conduceam un important institut de ortopedie și traumatologie, dar nu aveam catedră la facultate și se urmărea cu asiduitate scoaterea mea la pensie. Din fericire, a căzut monarhia, cu tot ce a reprezentat ea. În 1947 am fost numit profesor universitar la catedra nou înființată de ortopedie și traumatologie. În 1956 am fost ales membru titular al Academiei Republicii Socialiste România, apoi al Academiei de chirurgie din Paris etc. etc. S-au adunat în toți acești ani multe amintiri frumoase. Chiar și adversitățile mi-au dat într-un fel satisfacție. În fața conștiinței mele, pentru că nu mi-am încovoiat spinarea, nu am abdicat de la demnitatea mea de om și slujitor al oa-

Scanned with OKEN Scanner

menilor prin profesiunea pe care mi-am ales-o, nu mi-am călcat *Jurămîntul lui Hippocrate*, n-am trădat „politica“ umanismului. O să vă întrebaţi de ce vă spun toate acestea. Îmi cunoaşteţi viaţa. De atîtea ori v-am povestit... O să înţelegeţi îndată.

S-a sculat de pe scaun şi mi-a adus de pe birou o scrisoare.

— Citiţi-o.

Era din Cluj-Napoca, din 30 mai 1977. Şi avea o mulţime de semnături.

„Mult stimate domnule profesor,

Colectivul medical al Clinicii de ortopedie şi traumatologie Cluj-Napoca...“ îl invita la inaugurarea spitalului.

„...Sîntem mîndri că lucrăm în clinica întemeiată de dvs. la Cluj. Încercăm să ducem mai departe tradiţiile nobile ale ortopediei româneşti, specialitate creată aici, la Cluj, prin perseverenţa şi munca dvs. neobosită...“ Şi semnau : „Ai dvs. elevi spirituali“...

Acad. Rădulescu mi-a arătat apoi fotografia clinicii reconstruite şi inaugurate în toamna lui ’78.

— Dacă aş pune acum toate cîte au fost în cumpănă, a spus încet— cred că aceasta este cea mai mare bucurie a vieţii mele.

Scanned with OKEN Scanner

Limba, cel mai vechi şi tipic document istoric

Sibiu. Biblioteca oraşului. În sala de lectură, doi oameni : bibliotecara — siluetă fragilă, îmbrăcăminte severă, subliniată de lumina galbenă, obosită a becurilor — şi un cititor. Doar părul blond roşcat — insolită culoare în peisajul negru-maroniu al pupitrelor şi cotoarelor de cărţi — îi răzbate de dincolo de „fortăreaţa" volumelor masive pe care şi le-a clădit în jur. Foşnetul rar, aritmic al filelor întoarse pare singura măsură a timpului. Poate şi din cauza aceasta, saltul brusc al cititorului de pe scaun are rezonanţa unei pocnituri de puşcă. Şi la fel de neaşteptată exclamaţia lui :

— De unde a mai apărut *a*-ul ăsta ? !

Bibliotecara a tresărit, ca trezită din somn :

— S-a întîmplat ceva ? întreabă ea, neînțelegînd sensul cuvintelor.

— S-a întîmplat, da ! spune el, fără s-o privească. Știți de unde vine cuvîntul „droaie“ ?

Fetei i-a venit inima la loc. Își reprimă discret mirarea și se apropie de el cu politicoasă curiozitate.

— Nu, nu știți ! — o previne el, țintuind cu degetul arătător cuvîntul în pagină. E necunoscut ! proclamă cu seriozitate.

— Glumiți... Înseamnă o grămadă de oameni. Fata are siguranța elevului silitor.

Dar nici n-a apucat să termine de spus și ciudatul cititor se și lansează, cu o vigoare pe care nu i-ai bănui-o, într-un atac filologic :

— O grămadă de oameni, da... Dar de unde vine ? Pentru că vezi... nu e cuvînt albanez. L-am căutat — și gestul amenință serios stabilitatea „fortăreței“ din fața sa. Nu e nici cuvînt slav. Dreg, dreng, drughia... Nu, nu e. Limba română are cronologia ei precisă. E o combinație cu limbile romanice și limbile indo-europene. La unele cade g — ego, eu, magis, mai... Uneori cade și l... Numai din cuvintele latine e g căzut, caier, baier... Dar cum și cînd ?

Pe măsură ce vorbește, cuvintele aleargă mereu mai iute, o goană în umbra gîndirii sale. Bibliotecara e prinsă, involuntar, în vîrtejul acestui „joc“ al istoriei limbajelor, căutînd febril răspuns la întrebările care, la drept vorbind, nu-i erau adresate.

Pasiunea profesorului I. I. Russu pentru „aventurile“ literelor a fost privită o bună bucată de vreme de către contemporani ca un fel de „toană de cărturar“, o preocupare care, dincolo de necesitățile didactice, părea să nu-și găsească nici locul, nici utilitatea. A fost însă de ajuns „să ia cuvîntul“ : prima lucrare apărută — „Limba traco-dacilor“. Și în urechea celor de astăzi începeau să sune ciudat și dulce numele unor oameni ce au viețuit pe aceste meleaguri : *Aulucentus, Aulutralis, Bastacilas, Burebista, Diurpaneus, Dizatralis, Eptacentus, Eptaporis...* Și începeau să se deschidă hărțile în căutarea urmelor unor cetăți ce se numeau *Comidava, Gelupara, Germisara, Sarmizegetusa, Tarpodizos...*

Scanned with OKEN Scanner

— S-a întîmplat ceva ? întreabă ea, neînţelegînd sensul cuvintelor.

— S-a întîmplat, da ! spune el, fără s-o privească. Ştiţi de unde vine cuvîntul „droaie“ ?

Fetei i-a venit inima la loc. Îşi reprimă discret mirarea şi se apropie de el cu politicoasă curiozitate.

— Nu, nu ştiţi ! — o previne el, ţintuind cu degetul arătător cuvîntul în pagină. E necunoscut ! proclamă cu seriozitate.

— Glumiţi... Înseamnă o grămadă de oameni. Fata are siguranţa elevului silitor.

Dar nici n-a apucat să termine de spus şi ciudatul cititor se şi lansează, cu o vigoare pe care nu i-ai bănui-o, într-un atac filologic :

— O grămadă de oameni, da... Dar de unde vine ? Pentru că vezi... nu e cuvînt albanez. L-am căutat — şi gestul ameninţă serios stabilitatea „fortăreţei“ din faţa sa. Nu e nici cuvînt slav. Dreg, dreng, drughia... Nu, nu e. Limba română are cronologia ei precisă. E o combinaţie cu limbile romanice şi limbile indo-europene. La unele cade g — ego, eu, magis, mai... Uneori cade şi l... Numai din cuvintele latine e g căzut, caier, baier... Dar cum şi cînd ?

Pe măsură ce vorbeşte, cuvintele aleargă mereu mai iute, o goană în umbra gîndirii sale. Bibliotecara e prinsă, involuntar, în vîrtejul acestui „joc“ al istoriei limbajelor, căutînd febril răspuns la întrebările care, la drept vorbind, nu-i erau adresate.

Pasiunea profesorului I. I. Russu pentru „aventurile“ literelor a fost privită o bună bucată de vreme de către contemporani ca un fel de „toană de cărturar“, o preocupare care, dincolo de necesităţile didactice, părea să nu-şi găsească nici locul, nici utilitatea. A fost însă de ajuns „să ia cuvîntul“ : prima lucrare apărută — „Limba traco-dacilor“. Şi în urechea celor de astăzi începeau să sune ciudat şi dulce numele unor oameni ce au vieţuit pe aceste meleaguri : *Aulucentus, Aulutralis, Bastacilas, Burebista, Diurpaneus, Dizatralis, Eptacentus, Eptaporis*... Şi începeau să se deschidă hărţile în căutarea urmelor unor cetăţi ce se numeau *Comidava, Gelupara, Germisara, Sarmizegetusa, Tarpodizos*...

Scanned with OKEN Scanner

„Este remarcabil faptul, atrăgea el atenţia, că materialul onomastic foarte bogat şi variat al tracilor — ca o creaţie semnificativă şi pentru structura lor psihică (exprimă adesea sentimentele de superioritate şi chiar orgoliu individual ori colectiv) — prezintă trăsături de pregnantă originalitate în ansamblul său, format după sistemul arhaic indo-european".

Ascultîndu-l, citindu-l, fiecare încerca sentimentul surprinzător şi plăcut că a ajuns singur să descopere acel adevăr, dintr-o dată atît de limpede : *„dar, bineînţeles ! limba este cel mai vechi şi tipic document istoric !"*

Iar ceea ce apăruse atît de ciudat şi cumva „ieşit" din epocă începea să capete o aură de emoţionantă frumuseţe şi chiar de atractivitate, căci profesorul îşi propusese o ţintă extrem de dificilă : să cunoască o limbă dispărută şi încă... limba unui popor care nu a cunoscut scrisul !

Limba îndepărtaţilor noştri strămoşi !

Acţiunea avea de ce stîrni şi interesul şi orgoliul. Champollion a devenit celebru pentru descifrarea hieroglifelor. Scrierea maya desfide încă eforturile echipelor de specialişti, înarmaţi cu puternice computere... Or, de astă dată, se caută să se reconstituie un document istoric pierdut în mare parte : o limbă pentru care lipseşte principala bază de documentare — textele. Nu există nici cea mai mică frază care să îngăduie speranţa găsirii unei „chei". Într-un fel, un demers imposibil : realizarea irealizabilului.

Nu este primul care atacă această problemă. Şi, paradoxal, dificultatea creşte parcă cu numărul cercetărilor de pînă acum, căci la întrebările pe care şi le pune, se adaugă, logic, şi „cît şi ce din afirmaţiile făcute constituie într-adevăr material traco-dacic, ce este sigur, ce este posibil, ce nu este aşa".

Aproape întreaga sa biografie este implicată în răspunsurile la aceste întrebări. Iar rezultatele ? Parafrazîndu-l pe Iuliu Caesar, ar trebui spus că ele sînt mai utile patriei decît cea mai strălucitoare victorie a vreunui general.

Ion I. Russu nu are nimic marţial în ţinută, deşi a cîştigat această bătălie. E un bărbat mai degrabă scund, cu ochi albaştri şi faţă roşcovană. Prietenos,

Scanned with OKEN Scanner

deschis, vorbăreț, dar deloc dispus să schimbe un adevăr cît de mic pe un munte de amabilități academice. E periculos de bine documentat, se șoptește în culisele congreselor internaționale, răspunde prompt și nu lasă nici o umbră de dubiu asupra afirmațiilor pe care le înaintează. Trebuie să fii foarte atent cu ceea ce susții și aceasta nu numai pentru că te poți ușor trezi în iureșul unor cuvinte sanscrite sau frigiene, ilire, persane sau celtice, dar te prinde în chinga unei logici fără fisură, sprijinit pe date riguros controlate. Li s-a întîmplat chiar unor eminenți istorici și filologi clasici. Imprudența lor de a se aventura pe un teritoriu insuficient studiat avea să fie sancționată cu intransigența argumentelor sale. Profesorul Russu le-a demonstrat cît de pripite le erau concluziile, cît de frecvente confuziile, cît de neadecvată tratarea materialelor și problemelor lingvistice trace „din mîna a doua".

Fără îndoială că pentru a reuși cît de cît să descifrezi o asemenea enigmă, între toate cea mai dificilă, și de o asemenea importanță istorică, e nevoie de o muncă îndelungată de adunare și studiu migălos critic, comparativ, al unor fragmente variate, risipite, obscure. Și dincolo de migala cerută, de ascuțimea observațiilor, mai era nevoie de ceva. Era nevoie ca erudiția să fie susținută de o pasiune cu valențe profund umane, aceea de a putea dezvălui un adevăr care e legat de rădăcinile neamului tău. Poate aici e „secretul" forței de care a dat dovadă.

Cînd s-au început studiile asupra limbii tracilor — și aceasta a fost pe la jumătatea veacului al XIX-lea — pentru cărturarii acelei vremi, germani, francezi..., era curiozitatea firească pentru o populație atît de numeroasă și puternică din această parte a Europei. Și Bogdan Petriceicu Hasdeu încercase, mînat de un îndemn lăuntric de a urmări filiația românilor în leagănul dacic. Dar dorința nu e suficientă și posibilitățile de cercetare — mult prea modeste ca s-o ajute.

Cum vorbeau tracii ? Cum gîndeau ?

Entuziasmul cu care mulți au pornit să smulgă răspunsurile se risipea... Tracii ? Thrax, Thraex ? Nici măcar acest cuvînt nu era de fapt trac. Apărea

Scanned with OKEN Scanner

astfel în poemele homerice, dar pentru a-şi fi luat un nume colectiv, triburile tracilor ar fi trebuit să fie conştiente de apartenenţa lor comună. Şi nu erau. Nu lăsaseră nimic scris. Şi cum ar fi lăsat de vreme ce, asemenea tuturor neamurilor „barbare“ din Europa, considerau îndeletnicirea scrisului nepotrivită pentru... un bărbat adevărat !

Surghiunit la Tomis, Ovidiu învăţase limba localnicilor. A făcut şi poeme în grai getic şi le recita mulţimii. Dar „cărticica de versuri“ a pierit fără urmă. Se pomeneşte şi de nişte formule pentru leacuri scrise pe „tăbliţe trace“, dar ce erau, cum ? Nimeni n-a aflat...

Grecii şi romanii au fost cei ce au transcris cînd şi cînd nume de oameni, de locuri, de rîuri, de plante medicinale. Cîte un cioplitor în piatră, tocmit să facă un epitaf de mormînt, scria textul după cum auzea — tracul era grăbit, lucrătorul puţin instruit —, apăreau greşeli, se mai greciza numele... Apoi nici greaca şi nici latina nu erau potrivite să redea corect fonetica limbii tracilor. Mai interveneau şi diferenţieri locale, dialectale, variante de pronunţare, după locuri diferite şi epoci diferite. Cum să te descurci într-un material atît de risipit şi cu atîtea confuzii ? Mulţi cercetători au fost induşi în eroare. Dar cum se putea stabili însăşi... eroarea lor ?

Timp de 30 de ani profesorul Russu a adunat tot ce se poate şti. Direct, din scrierile greceşti şi romane, din „vorbele“ pietrelor şi din lucrări vechi, din cercetările făcute mai de mult şi mai de curînd, comparînd, adnotînd, selectînd. Doi vienezi, Wilhelm Tomaschek (1840—1901) şi Paul Kretschmer (1866—1956), au adus un bogat material, primele lucrări temeinice sub raport lingvistic şi cultural istoric despre traci. Din păcate, Vasile Pârvan n-a avut răgazul necesar şi pentru acest domeniu, lăsînd doar cîteva pagini în lucrarea „Consideraţii asupra unor nume de rîuri daco-scitice“ şi în monumentala sa operă „Getica“, unde a introdus şi unele contribuţii etimologice proprii. Un elev al său, George G. Mateescu, conferenţiar la universitatea clujeană, a adus puţine elemente noi. Savanţii bulgari Dimitrie Decev şi Vladimir Georgiev, studiind numeroasele inscrip-

Scanned with OKEN Scanner

ţii şi papirusuri descoperite în ultimele şase decenii, au îmbogăţit substanţial repertoriul de resturi lingvistice trace, considerînd că „istoria tracilor — cum sublinia Georgiev —, predecesorii slavilor în partea orientală a Peninsulei Balcanice, constituie o importantă problemă pentru noi bulgarii : în etnogeneza poporului nostru, tracii sînt unul din elementele alcătuitoare principale, iar limba lor a avut o importantă influenţă asupra evoluţiei limbii noastre". Or, această problemă este importantă pentru toţi coborîtorii tracilor, dacă ar fi să ne referim numai la acest aspect. Dealtfel, *dacii* sau *geţii* (două denumiri pentru acelaşi popor) erau cei mai însemnaţi dintre toate neamurile tracice.

Dar confuziile persistă. Şi, ciudat, în sectorul etimologiei traco-dace continuă să apară numeroase erori, chiar şi aberaţii etimologice şi fonetice, care, în loc să scadă ori să dispară, sporesc mereu... Un harnic erudit sofiot, Christo M. Danov, a publicat un impozant volum : „Tracia antică", tradus şi în limba germană la Editura Walter de Gruytter, Berlin—New York, în 1976. Aşa cum glăsuieşte prefaţa. se „reabilita" Tracia antică în forul istoriografiei moderne, adică aşezînd această ţară pe treapta ce i se cuvenea în dezvoltarea societăţii din Europa sud-estică şi din bazinul Mării Egee, combătînd concepţia aşa-numită „greco-centristă".

Profesorul Russu replică aducînd argumente solide. Erorile, cu duiumul, se cereau date la iveală. Cu autoritatea sa clădită pe o cunoaştere inegalabilă, savantul român sancţionează :

„Fragmentele de inscripţii din insula Samotrace zise «tracice» sînt greceşti şi n-au a face cu limba tracă. Tracic este foarte probabil textul din 61 de litere pe inelul de aur din Ezerovo şi placa funerară descoperită în satul Kjölmen (tot în Bulgaria). În realitate, nu inscripţiile «în limba tracă» ci, aşa cum ne-a arătat experienţa în chip peremptoriu, resturile de nume proprii şi glose ale traco-geţilor ne-au făcut şi ne vor face cunoscută limba lor — fonetica, lexicul, derivarea, dar numai prin studiu critic, comparativ, riguros controlat."

Scanned with OKEN Scanner

Se cunosc astăzi aproximativ 2 100 de nume proprii traco-dace, nume de oameni, de zeităţi, de locuri, de rîuri... interesant e că tracul purta un singur nume, individual : Aulucentus, Aulutralis etc. Sînt nume care — spune profesorul Russu — în zadar le-ai căuta la illiri, slavi, iranieni, germani, greci, italici, grupe de triburi şi populaţii indo-europene care-şi aveau fiecare sistemul de nume şi elemente onomastice deosebite, diferenţiate şi legate între ele doar prin înrudirea arhaică din perioada comunităţii de limbă indo-europeană. Iar numele compuse la traco-daci reprezintă cam un sfert din totalul materialului onomastic ştiut azi din atestările literare, epigrafice, numismatice, papirologice. Se pot oare „traduce" ? În limbile cunoscute — greaca, slava, germanica etc. —, corelaţia celor două elemente onomastice apare clară în majoritatea cazurilor. Dar în limba tracă, arareori se pot da asemenea „traduceri". Puţine sînt tîlcuite etimologic. Şi la aceste puţine, se observă că primul termen îl determină pe al doilea : *Germi-sara*, „caldă apă", *Aulu-poris*, „iubit copil" (?) *Diu-zenus*, „din Zeus născut" sau „de divină origine"...

Un glosar romîno-trac ? Iată o tulburătoare noutate, pe care profesorul Russu a adus-o în atenţia filologilor şi cercetătorilor istorici. Unele cuvinte au fost atestate direct, în formă completă, rezultînd fără echivoc în ce priveşte semnificaţia etimologică primară şi din perioada istorică a limbii trace. De exemplu : apă — *bedy* (sinonim) ; cal — *espo* ; floare — *blost* ; fortificaţie — *dizos* ; izvor — *zeuma* ; cald — *germo* ; pămînt — *zemel* ; prunc — *poris, centus* ; sat (oraş) — *dava, para* ; secară — *briza* ; vin — *zilai* etc. Alte cuvinte sînt date cu menţiunea de aproximative, căci ele au rezultat din confruntarea unor rădăcini indo-europene de structură fonetică identică cu elementele lexicale trace.

Aşadar, incredibilul a devenit o realitate concretă. Graiul, nescris, al îndepărtaţilor părinţi ai părinţilor părinţilor noştri îl putem înţelege !

Cînd m-am dus întîia oară să-l cunosc pe profesorul Ion I. Russu, a cărui celebritate devenise unanim afirmată şi în ţară şi peste hotare în lumea ling-

Scanned with OKEN Scanner

viştilor, epigrafiştilor, istoricilor, poate şi din această cauză, poate şi datorită preocupărilor sale atît de adînc înfipte în vreme şi ciudat de diferite faţă de obişnuinţele noastre, mi-l imaginam asemenea eruditilor din Evul Mediu sau din Renaştere, aproape un Erasmus sub penelul lui Holbein. Neapărat trebuia să fie bătrîn, bătrîn, cu barbă lungă albă, aplecat peste o uriaşă carte deschisă... Un fel de ermit rătăcit în zilele noastre, desfătîndu-se să asculte graiul păsărilor...

Interiorul clădirii Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca avea aerul vechi şi obosit al unei alte epoci. O scară lungă de lemn, scîrţîind la fiecare pas, o lumină incertă. „E sus, în sala de lectură", m-a informat portarul. Şi nici nu mă aşteptam să fie altundeva. Drumul ocolea pe un culoar îngust pe dinafară, un aşa zis balcon, de la care priveai sarcofage de piatră şi pe Decebal încruntat. „La etaj, cum intraţi, prima uşă la stînga", mi se spusese.

„Profesorul Russu"... am spus vag, fără să mă adresez cuiva anume, căutînd din ochi.

„Da, eu..." A ieşit de după uşă, de după un dulap... Era îmbrăcat în halatul albastru de doc al lucrătorilor de arhive. Un zîmbet vesel, o cordialitate la fel de surprinzătoare ca înfăţişarea sa. „Ia loc, îţi dau cîteva cărţi care să-ţi ţină tovărăşie. Eu mai am puţin de lucru. Cînd termin, plecăm să ne plimbăm şi atunci stăm de vorbă" mi-a spus. Îl anunţasem de vizita mea, aşa că nu ne-am pierdut timpul cu alte introduceri. Mi-a întins imediat cîteva tomuri, cît să-mi ajungă pentru o lectură de o lună. Mi-era cît se poate de limpede că între noţiunea de timp a ziaristului şi cea a eruditului nu trebuie să caut vreun element comun. M-am aşezat să citesc. Cîţi ani să aibă ? mă întrebam, privindu-l la un moment dat dincolo de file. Îşi nota mereu ceva dintr-o carte, era total cufundat în extragerea unor semne de scriere necunoscută mie.

— Cunoaşteţi toate limbile astea ? — am întrebat fără să precizez la ce limbi mă refer, atunci cînd profesorul m-a invitat în cele din urmă la o plimbare.

Scanned with OKEN Scanner

— O, nu știu să le vorbesc pe toate ! Știu cîteva bine — germana, maghiara, franceza, italiana... bine-înțeles greaca, latina... În altele... mă descurc... Oricum recunosc dacă e un cuvînt ilir, celtic, iranian, albanez ș.a.m.d. Nici nu s-ar putea altfel...

— Curioasă meserie ! am exclamat.

— A mea ? se mira peste poate.

— O viață în urmărirea cuvintelor...

— Mi-a plăcut. O curiozitate, cred că o am de cînd eram copil. Și... mi-a rămas. Am pornit de multe ori prin sate să-i ascult pe oameni vorbind. Iar în timpul războiului, eram locotenent în Gorj. Erau atunci adunați laolaltă oameni de prin toate părțile țării. Stăteam de vorbă și-mi însemnam toate particularitățile de vorbire, expresie, pronunție, nume... Da, mi-a plăcut să cunosc limba, s-o caut prin toate filoanele ei, și mai cu seamă prin evoluția ei istorică de 2—3 000 de ani... Să înțeleg cum se grupează cuvintele, cum se transformă, cum unele pier și sînt înlocuite de altele noi, să aflu care este miezul lor semantic, de cînd datează. Uite... cuvîntul *strungă* înseamnă loc strîmt. E clar, nu ? Dar *gorun* ? Acesta ce e ? Slav ? Nu. Bulgarii și sîrbii l-au împrumutat de la noi. În românește se spune *ghindar* — copacul cu ghindă. *Goron* „duce" la ghindă, glandă... Goron e copacul. Ei, dar cum anume aceste cuvinte indo-europene, trace au făcut din golonus, ghindar, cu derivate multe ? Și *brad* e românesc. Și nu întîmplător. S-a păstrat așa cum s-au păstrat multe denumiri de plante... Am studiat în Italia și am căutat resturi de limbă tracă... Și știrile despre traci. Mi-am alcătuit 26 000 de fișe, cu toate inscripțiile. Le-am notat ca să le folosesc și să aflu care este rolul lor istoric, funcția... și aplicarea lor în continuare la traci, iliri, macedoneni. Am o arhivă alfabetică de știri, cuvinte, nume de persoane etc... Le cercetez implicațiile, răspîndirile la vecini...

Vorbea repede luîndu-mă cu sine în lumea cuvintelor, o lume care prindea dintr-odată chip, viață. Uneori erau populații întregi, venite din zorii vremii, construind, făcînd comerț, luptînd, alteori erau individualități distincte cu preocupări gospodărești, cu

Scanned with OKEN Scanner

rudenii, cu călătorii. Şi le aducea apoi în prezent ca martori.

— Ce fel de cuvînt este *caier* ? întreba. Am căutat de trei ori în fiecare dintre dicţionarele române, în Şăineanu, în Candrea, în dicţionarul român-german al lui Tiktin... Ştim ce înseamnă, da, furca de tors. Nu fuiorul. Vine de la *cagelo* ? A căzut *g* în interior... Caiero... Nu e roman... E străvechi. Cuvînt dac. Şi lipseşte din albaneză. Sînt aproximativ 90 de cuvinte autohtone... *ameţi, amurg, anina, aprig, arunca, baier, caier, cotropi, căciulă, cîrlan, cîrlig, copil, creţ, cusătură, deretica, desmierda, descurca... droaie, genune,... gheară...* Şi sînt cel puţin 100 de termeni gospodăreşti. Unii termeni apar şi la vecini, dar recunoşti cuvîntul românesc de veche obîrşie... Sînt multe cuvinte ce au rămas... Ce dovedeşte ? Ce dovedeşte această rezistenţă a limbii ? Ei bine, fondul unitar al limbii, al populaţiei de pe aceste meleaguri. Pe acest fond băştinaş s-a grefat latinitatea. Faptele de ordin general istoric arată direcţia unde trebuie căutată obîrşia cuvintelor noastre preromane... Criteriile lingvistice comparative confirmă pe deplin această realitate. Eu am folosit termenul „traco-dacic“ nu doar ca o formulă convenţională, ci pentru a individualiza concret apartenenţa fazei preromane, străromâne, a cuvintelor într-o limbă determinată, a unui mare şi puternic popor al antichităţii care a jucat un rol de seamă în istoria Greciei şi a Romei pînă în secolul al VII-lea e.n. Limba n-a dispărut cu desăvîrşire nici în sens etnic-social, nici în cel lingvistic. E implicată în această problemă de limbă istoria noastră veche, cu întrebări privind organizarea, structurile, viaţa populaţiei autohtone, cum s-a romanizat, în ce fel ? Ca să pot înţelege am citit literatura acelor vremi şi *despre* ele, pe toţi scriitorii bizantini pînă în secolul VII e.n., pe tracul Tucidide, pe călătorul Herodot... Am fost pe toată întinderea ţării, unde apăreau urme ale vieţuirii traco-dacilor şi daco-romanilor... Numai din Ulpia Traiana am putut nota 600 de inscripţii interesante pe baza cărora se putea scrie întreaga istorie a Daciei. Urmărind desenele făcute acolo, reliefurile, se putea

Scanned with OKEN Scanner

reface monumentul în forma lui genuină, şi ar fi fost important pentru dezvoltarea culturii scrisului şi a tehnicii artei provinciale...

Profesorul Russu era oare mai mult istoric sau lingvist ? Epigrafist sau comparatist ? Cînd l-am întrebat, a rîs...

— Trebuie să le îmbini pe toate ca să poţi ajunge la un rezultat cît de cît satisfăcător. Istoric ? Bineînţeles...

Evita să-mi vorbească despre el, schimba de fiecare dată vorba. Subiectul său principal era limba. Dar fusese profesor de istorie antică în 1947—48, apoi de gramatică greacă şi epigrafie.

— Vedeţi, mi-a spus, tracii erau un popor mare, puternic... Cercetătorii s-au interesat. Tomaschek, Jirecek, Alex. Philippide, George Mateescu ş.a., mai încoace, V. Besevliev... au arătat prezenţa activă şi numărul mare al tracilor în armata şi posturile de conducere ale imperiului roman tîrziu. Dar cum resturile limbii şi onomasticii ca şi informaţiile despre traci în ansamblul lor apar reduse, neputînd ilustra pe deplin rolul lor în dezvoltarea societăţii şi civilizaţiei materiale a antichităţii — au fost trecuţi, ca să spun aşa, la periferia studiilor lingvistice, istorice şi arheologice. S-a amplificat şi exagerat — chiar cu unele denaturări — aportul altor elemente social-etnice în imperiul roman, cum de exemplu s-a vorbit mult despre germanii înainte de Constantinus I, ori despre illyrii în secolele III—VI e.n. Trebuiau puse în lumina cuvenită adevăratele proporţii ale aportului elementelor trace la dezvoltarea istorică a lumii antice, bazîndu-mă pe o bogată documentare, texte istorice-literare, epigrafice, papyrusuri egiptene privind pe traci, examinate integral, atent, amănunţit. Din totalitatea surselor documentare şi din faptele de natură lingvistică-onomatologică am putut vorbi despre însemnătatea elementelor traco-getice în istoria imperiului romano-bizantin în perioada de trecere de la antichitate la epoca medievală şi am adus, cred eu, o contribuţie utilă la cunoaşterea procesului de romanizare a populaţiilor Moesiei şi Traciei, teritorii de unde au plecat ori au fost aduse forţat spre Roma, Italia, Byzantion-

Scanned with OKEN Scanner

Constantinopolis, etc. Excepţionala valoare militară a tracilor şi a geto-dacilor rezulta din calităţile lor etnice native, cunoscute şi devenite celebre în antichitate încă din vremea legendară-homerică, apoi în cea elenistică şi romană : vigoarea trupească şi sufletească, vitejia în lupte şi încă alte virtuţi ostăşeşti, despre care vorbesc autorii antici şi erudiţii moderni. Dar nu erau de ajuns asemenea observaţii sumare şi generice... Vreau să vă întreb acum, aşa, dincolo de problema ştiinţifică pe care o pune istoria acestui vechi şi numeros popor „indo-european", atît de puţin cunoscut, credeţi că pe tînărul de astăzi l-ar lăsa indiferent dacă ar afla, ştiu eu, că celebrul căpitan al marii răscoale a sclavilor, Spartacus, din anii 73—71, era trac ? Că un vestit gladiator, Bithus, era tot trac ? Că a fost un împărat : Caius Iulius Verus Maximinus-Thrax ? Un bărbat mare de trup, cu înfăţişare cruntă, temperament dur, ridicat de jos, împotriva voinţei Senatului Romei şi care, bineînţeles, nu manifesta nici încredere şi nici simpatie pentru aristocraţia romană ? E o apariţie ciudată în istoria lumii romane. De obîrşie modestă — a fost păstor în copilărie, ca mulţi traci şi geto-romani, din care unii s-au ridicat pînă la rang imperial : Aureolus, Regalianus, Galerius Maximianus, Maximinus Daia, Iustinus ş.a. Maximinus-Thrax a fost primul dintr-o lungă serie. A domnit doar 3 ani, între anii 235 şi 238. În acest timp a întreprins cîteva expediţii : împotriva germanilor renani, încununată de succes. *Victoria Germanica* a fost a lui şi i s-a conferit titlul de „Germanicus maximus". Împotriva sarmaţilor a fost învingător şi i s-a spus „Sarmaticus maximus". S-a luptat cu dacii liberi şi a fost sărbătorit ca „Dacicus maximus". Pe fiul său, care purta acelaşi nume doar că al doilea cognomen era „scurtat" — Maximus —, l-a ridicat la rangul de caesar. Portretul acestuia este pe o monedă de aur : un tînăr nelipsit de fineţe şi despre care se spunea că ar fi fost înzestrat cu însuşiri deosebite. Dar cade răpus sub zidurile cetăţii Aquileia — avea atunci ceva peste 20 de ani — împreună cu tatăl său, considerat unul din cei mai de seamă conducători ai lumii romane în veacul al III-lea. Sînt multe, multe întîmplări ce merită ştiute

Scanned with OKEN Scanner

și, mai cu seamă, merită înțeles atît intensul proces de grecizare, cît poate mai ales cel de romanizare a traco-geților. Dar faptul că antroponimele trace se păstrau, izolat, pînă în secolul al VI-lea, continuitatea lor putînd fi urmărită pînă la începutul celui de al VII-lea are o semnificație istorică deosebită. Ilustrează, în primul rînd, dîrzenia, tenacitatea, conservatismul populațiilor respective, pînă la începutul veacului al VII-lea e.n. Teza veche, perimată, despre existența unor toponime slave în zona balcanică din secolul al VI-lea e lipsită de temeiul adevărului. Admițînd ori postulînd toponime ale unor grupe etno-lingvistice într-un teritoriu înainte de stabilirea slavilor aici, se comite un anacronism evident, un paradox exprimat de „formula" anticilor : „filius ante patrem" (fiul înaintea tatălui) ! Iar în fosta *Dacia Traiana,* populația locală romanizată n-a părăsit teritoriul spre a pleca în alte părți. Prin identificarea lingvistică și valorificarea istorică a elementelor lexicale traco-getice în limba română, ca și în albaneză, care, cum se știe, e singura limbă traco-ilirică ce persistă, precum și în toponimia Traciei, Moesiei și Daciei, deci perpetuarea unor elemente culturale și etnice traco-getice în structura popoarelor ce locuiau, începînd din perioada prefeudală, teritoriile ocupate în vechime de triburile trace, s-a adus dovada evidentă că acestea nu au dispărut fără urme : „dispariția" lor era numai în formă, numai aparentă. Faptul că în cronici, hrisoave și inscripții lipsesc știri despre traci se datorează schimbării formelor politice și social-culturale proprii. Se schimbase limba, se schimbase onomastica prin romanizare. Acest mare popor s-a menținut, dar în alte cadre sociale și politice, în fostele provincii balcanice ale imperiului romano-bizantin.

Ne plimbam pe străzile clujene. Uneori ne opream cînd pledoaria profesorului se transforma într-un dialog în care întrebările și răspunsurile se înlănțuiau cu un patos și o vervă uimitoare. Poate una dintre aceste întrebări sau poate pentru că ne aflam la marginea unui parc mi-a amintit unul dintre argumentele susținute în iarna lui 1975, la un simpozion despre pădure, de către academicianul Constantin

Scanned with OKEN Scanner

C. Giurescu. Cînd au venit slavii, unul din neamurile migratoare, spunea el, au găsit o pădure imensă între cîmpia Bărăganului și cea a Burnasului. Impresionați de mulțimea populației romanice, slavii au dat acestei regiuni numele de Vlașca. Or, Vlașca înseamnă, în limba veche a slavilor, țara vlahilor, adică țara romanicilor sau țara românilor. Iată o denumire — Vlașca — ce constituie un argument irefutabil despre prezența noastră aici în secolele care au urmat retragerii armatei și administrației romane. Vestitul Codru al Vlăsiei de la nordul Bucureștilor, prezintă aceeași semnificație a denumirii : e codrul Vlahilor, adică al românilor. Sînt dovezi ce nu pot fi contrazise cu nimic.

Și tot Constantin C. Giurescu amintea, ca un fapt semnificativ, că majoritatea cuvintelor care se referă la pădure sînt de origine latină, fiindcă limba noastră e în esență o limbă romanică. Exemple ? *Fag, frasin, ulm, corn, tei, plop, anin, tufan, carpen, cer, arțar, sînger, salcie, sorb, soc, zadă,* apoi *rădăcină, trunchi, scoarță, ramură, foaie, floare, fruct, sămînță, mustață, putregai, burete, cucuruz.* Da, cucuruz folosit ca denumire pentru fructul bradului. Pe Cîmpia Libertății de la Blaj, Avram Iancu a spus : „sîntem mulți ca cucuruzii brazilor, sîntem mulți și tari !“ Astăzi cuvîntul cucuruz e folosit și la știuletele porumbului. Dar de aici a purces, avînd origine latină. Sextil Pușcariu a găsit și în Sardinia un cuvînt aidoma pentru fructul bradului : cocoriță.

Dar poate cea mai emoționantă înrudire daco-romană o aflăm în cuvîntul brădet. Brad e cuvînt dacic. (În albaneză i se spune bred). I s-a adăugat sufixul latin : „etum“, și a devenit brădet. „E plină țara de brădeturi, de nuceturi, de scoruget, călinet, mălinet, cornet, sălcet ș.a.m.d.“

Istoria oamenilor și istoria vorbirii se confundau, firesc, într-unul și același mare „proces“ al existenței și gîndirii oamenilor. Nu este un lucru nou faptul că modul de gîndire este exprimat în vorbire care, la rîndul ei, influențează modul de gîndire, astfel că a urmări evoluția cuvintelor, selecția unora în pofida altora, legăturile ce intervin, semnificațiile pe care le poartă, transformările suferite etc. etc.

Scanned with OKEN Scanner

înseamnă a înțelege în profunzime și în toată complexitatea ei dezvoltarea spirituală a unui popor.

— Ce v-a atras spre istorie ? Întrebare aproape involuntară, căci profesorul Russu nu era propriu-zis un istoric.

— Pe mine ? ! — a rîs ca de o glumă strașnică, după care mi-a spus cu tonul cel mai serios : Eu m-am născut cu fața la istorie ! Da, e chiar adevărat, a ținut să adauge. Tata era profesor de istorie și director al școlii din Turda. Eu m-am născut la Cheile Turzii. În 1911. Și uite, acum îmi vine în minte că tata poate fi un bun argument în fața celor ce susțin că populația dacă nu putea învăța latina. S-a spus și asta. Tata era fiu de țărani, al unor țărani abia scăpați din iobăgie, în 1848. Nu pot învăța o limbă străină decît cei bogați, decît cei nobili ? Tata a învățat atît de bine limba maghiară și limba germană, încît dădea meditații la copii de profesori, de avocați unguri ! Bineînțeles că nu acest argument am să-l aduc în discuțiile cu specialiștii. Sînt altele și destule, și toate reale, științific susținute. Te întîlnești însă uneori cu observații puerile ce se vehiculează, se „aruncă" așa în mijlocul celor mai serioase discuții ! Am scris dealtfel asupra romanizării limbii într-o cărticică — *Dacia Romană* (vreo 650 de pagini cu ilustrații) — apărută la Editura Academiei. Aici am demonstrat cum s-a petrecut această osmoză de limbă, într-un proces îndelungat, desfășurat pe două-trei secole, și nu întîmplător și nu cu salturi !

Începînd din 1975 au apărut primele volume din „Inscripțiile Daciei Romane", marea colecție îngrijită de Dionisie M. Pippidi și Ion I. Russu. Primul volum cuprinde introducere istorică, epigrafică, diplome militare — tăblițe cerate (adunate, comentate și traduse de I. I. Russu) iar cel de al treilea cuprinde inscripțiile de pe piatră și marmură, cărămizi și țigle, alte obiecte de metal și materiale dure găsite pe teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș pînă la capitala provinciei Ulpia Traiana — Sarmizegetusa.

Prima realizare științifică, serioasă, în lume, a fost Corpus Inscriptionum Latinarum, a lui Theodor

Scanned with OKEN Scanner

Mommsen, care a fost supranumit, ca un elogiu deosebit : Nestorul epigrafiei latine.

— Ştii că a existat şi un „Nestor al falsurilor“ ? — îmi spune profesorul Russu, care nu dispreţuieşte amănuntele amuzante ale istoriei. Îl chema Pyrrhus Ligorius. Mai bine zis aşa îi plăcea să i se spună, pentru că de fapt se numea Pirro Ligorio. Era un pictor şi arhitect napolitan care a trăit între anii 1510 şi 1583 sau 93. Îşi merita titlul. A depăşit toate recordurile de falsuri din istorie. 3 000 de falsuri ! Dar aş vrea să-ţi spun ceva despre Mommsen. În 1857, el a făcut o fructuoasă periegeză în Dacia. A lucrat la Cluj, Ilişua, Beclean, Turda, Aiud, Blaj, Zlatna, Abrud, Roşia, Alba Iulia, Orăştie, Deva, Micia, Ulpia Traiana. Rezultatele le-a cuprins în volumul al III-lea, apărut în 1873. Or, aici s-au ignorat importantele adnotaţiuni ale lui Ştefan Moldovan despre Ţara Haţegului. Nu am să mă apuc acum să-ţi spun ce ai să găseşti citind în lucrările noastre. Doar că adesea se uită să fie pomeniţi printre cei ce au adus osteneala lor la cunoaşterea istoriei ţării, prin cercetări epigrafice, pe acei intelectuali şi oameni de cultură români din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. De aceea vreau să atrag atenţia. Mă gîndesc aşa, între alţii, la Timotei Cipariu, eminent erudit şi cărturar blăjean, profesor şi colecţionar care a cutreierat în 1854 zona de sud-est a Banatului aflînd „trei piese murale în murul ce apăra calea de preumblare dinspre miazănoapte“. Manuscrisul lui a fost folosit de Th. Mommsen. Apoi, Vincenţiu Babeş, care a trăit între anii 1821 şi 1907, a fost mare om politic bănăţean şi lucrător pe tărîm social-cultural. Îi scria lui George Bariţiu cum a examinat vestigii romane, culegînd date pentru Academie. Şi George Bariţiu (1812—1893) a dat — printre altele — textul inscripţiei votive din Caransebeş. În secolul nostru e o pleiadă bogată de oameni remarcabili, de la dascălul severinean Alexandru Bărcăcilă (1876—1970), mult iubit în Drobeta-Turnu Severin, la neobositul naturalist Alexandru Borza, care a fost şi un pasionat arheolog amator — colecţionar, cum poate prea puţin se ştie, la arheologul epigrafist Grigore Florescu, care a lucrat din 1932 la castrul

Scanned with OKEN Scanner

auxiliar de lîngă Vărădia şi la proeminentul profesor de la universitatea din Cluj-Napoca, specialist în epigrafia şi antichităţile Daciei — Constantin Daicoviciu, covîrşitoare personalitate, care a adus rezultate arheologice şi epigrafice şi bogate, şi spectaculare. Şi nu ţi-am spus decît cîteva nume din numele care trebuie spuse şi neuitate. Sîntem o familie mare, numeroasă şi nu este de neglijat recitirea atentă a ceea ce s-a făcut de către fiecare. Adeseori se descoperă lucruri extrem de interesante şi peste care s-a trecut cu prea multă uşurinţă. Bineînţeles, de atunci, de la Cipariu şi mai înaintea lui, de la Mommsen şi pînă mai de curînd, epigrafia şi antichităţile romane în legătură cu ţinuturile noastre s-au îmbogăţit. Avem astăzi mai multe, mult mai multe achiziţii de materiale. Mai ales arheologice. Dar şi epigrafice. Fără epigrafie nu se poate. Dar eu aş spune că doar epigrafia singură nu e de ajuns. Rezultatele lingvistice ale studiului comparativ al limbii române se dovedesc a fi şi mai precise, şi mai concludente. În primul rînd, pentru că sînt ceva mai lipsite de echivoc, apoi pentru că limba este legată strîns de societate, de viaţa poporului, ceea ce este important şi instructiv mai ales cînd alte surse documentare sînt deficitare. Prezenţa în limba română a celor vreo 160 de cuvinte autohtone, de origine dacică, ne dă o dovadă precisă, de neînlăturat, a continuităţii lingvistice şi etnico-sociale a populaţiei româneşti în legătură organică şi firească cu înaintaşii autohtoni preromani. Or, această continuitate lingvistică contribuie semnificativ la clarificarea problemei pe care o pune şi continuitatea teritorială a românilor în zonele de romanizare ale Daciei carpatice şi Moesiei danubiene.

Mersesem destul de mult. Ningea. Priveam cum cădeau încet şi rar fulgi de nea. Profesorul Russu îmi vorbea aproape pătimaş despre etnogeneza românilor, lămurind fondul autohton traco-dacic, despre fondul unitar şi latinitatea noastră. Părea că altceva nici nu există în biografia sa decît această cercetare. I-am spus-o.

— Altceva ce să fie ? ! m-a întrebat peste măsură de uimit. Seara mai scot din bibliotecă cîteva ceva, citesc...

Scanned with OKEN Scanner

— De pildă ?

— Ce-mi place ? Euripide..., Aristofan... Ah, ce filozof e ! Ce stil ! Ce mentalitate ! O, sigur, și Sofocle, și Eschil. Sînt fascinante relatările, memoriile, narațiunile lui Xenofon... Dar, uite, Platon nu mi-a plăcut.

Cita o frază din Euripide, evoca un moment din Xenofon, dar revenea cu imensă plăcere la Aristofan. Îmi amintea o scenă sau alta doar pentru a mă asocia entuziasmului lui, pentru a-și vedea împărtășită bucuria. Era captivat de imaginația, de construcția personajelor, de spiritul lui de observație. „Un psiholog de mare clasă !“ Dar cînd eram mai convinsă că lectura sa se oprise la literatura antică, m-a atras în „cursa“ unei discuții despre o serie de romane și piese apărute între timp. Comparatist prin vocație, făcea acum permanente comparații între „autorii săi preferați“ și autorii moderni.

— În tinerețe citeam foarte mult, acum însă mai puțin, din cauza lucrului care îmi ocupă cea mai mare parte a timpului. Dar, mi-am adus aminte de ceva care m-a făcut să mă abat de la treburile mele obișnuite. Sînt convins că o să-ți facă tot atît de multă plăcere cît mi-a făcut mie.

A doua zi a venit cu un articol pe care-l publicase în revista „Apulum“ în 1976.

— Să vezi cum a fost, a început să-mi spună povestea acestei „descoperiri“ de care era foarte mîndru. Mi-a căzut în mînă o istorie a Transilvaniei a lui Zamosius. Numele lui adevărat e Ștefan Szamosközy. A trăit în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Acest Zamosius pomenește de un hunedorean — Daniel din Zlaști, Zlaști fiind un sat alipit orașului Hunedoara. Or, despre zlășteanul Daniel nu s-a prea amintit în istoriografia modernă, cu toate că acțiunea lui a contribuit în măsură decisivă la biruința lui Mihai Viteazul de lîngă Șelimbăr-Sibiu, plătind cu viața, în cumplite chinuri, credința lui în unire. Zamosius însă vorbea despre el de pe alte poziții. Am reprodus textul *in extenso*, dar supunînd importantele informații conținute unui examen foarte atent. Apare aici o realitate care trebuie neapărat să-și găsească loc în istoria țării.

Scanned with OKEN Scanner

Abia după această punere în temă, a început să-mi citească.

...„Dacă mişcările românilor ardeleni împotriva feudalismului au avut în curs de vreun an şi jumătate mai mult caracterul de răzmeriţe locale, aplicînd lovituri dealtfel foarte dure nobilimii ţării şi agenţilor ei, aceasta fără să reuşească însă a modifica orînduirea socială, adică să doboare feudalismul ca sistem social-politic şi juridic-economic, şi dacă nici Mihai Viteazul nu putea să se sprijine din punct de vedere social-politic, militar şi organizatoric numai pe ai săi, pe elementul rustic românesc, căci majoritatea era în stare de şerbie, iobăgie, neorganizat, şi să înlăture pătura nobilimii feudale a Transilvaniei — totul era numai firesc, oarecum „obligator“ sub raportul dezvoltării societăţii în ansamblul european : pentru asemenea radicale răsturnări revoluţionare mai trebuiau făcute sacrificii mari, enorme, cu mulţi martiri şi victime nevinovate în scurgerea a două sau alte trei veacuri, nu numai în Transilvania, ci chiar în tot restul Europei. Apoi, situaţia şi echilibrul politic în Transilvania feudală nu depindeau în primul rînd de atitudinea şi părerea elementului popular românesc majoritar aservit, ci mai mult de factorii militari şi politico-diplomatici din centrul şi sud-estul european, cu deosebire Imperiul habsburgic. Dar manifestările românilor ardeleni faţă de aristocraţia feudală împilatoare constituie evidente probe ale conştiinţei de comunitate a graiului şi de coeziune social-etnică a tuturor românilor înainte de apariţia curentelor latinizante ale *Şcolii Ardelene* şi ale altora. Preţul cel mai scump plătit de hunedoreanul Daniel «din Zlaşti» pentru sprijinul cauzei româneşti a lui Mihai Viteazul a fost supliciul cumplit. Capturat, Daniel a fost legat cu mîinile la spate de coada unui cal şi tîrît cu trupul gol în fuga animalului, apoi tăiat în patru bucăţi şi expus ostentativ văzului mulţimilor în patru locuri, spre a răspîndi groaza între ardelenii care ar mai putea fi tentaţi la «defecţiuni» împotriva cauzei stăpînirii şi a întregului sistem social-politic şi economic feudal din Transilvania. În asemenea spectaculară execuţie macabră, atroce, Daniel din Zlaşti împărtăşea — şi nu numai el, ci şi alţi români

Scanned with OKEN Scanner

ardeleni capturaţi — tragica soartă ce a avut în centrul Ardealului, lîngă Turda, în august 1601, voivodul român, realizator al primei uniri — efemeră, adevărat, dar efectivă — a celor trei ţări româneşti. Ambii — eroi şi martiri luptători conştienţi şi neabătuţi pentru emanciparea naţională şi socială, precursori cu peste trei veacuri ai marelui act istoric de unificare şi organizare în limitele etnice firești ale statului naţional unitar românesc."...

— Acestea nu sînt... vorbe ! Sînt fapte, documente, îmi spune profesorul Russu apăsînd cu palma peste cuvintele articolului. Ele dovedesc că cu mult înainte de prima unire politică a ţărilor române, de „renaşterea" latinistă, ca şi de „iluminism" ori de alte curente politico-ideologice înnoitoare, numeroşi români ardeleni aveau deplina conştiinţă a obîrşiei şi apartenenţei lor româneşti.

Îi recunoşteam şi aici, în acest document aflat cumva întîmplător, bucuria descoperirii unei mărturii obiective care se adăuga altora, certificînd o realitate istorică, un adevăr care nu mai putea fi ignorat. Aflase o mărturie care se pierduse. Un atestat nu doar al unui fapt oarecare, al unui nume printre altele multe, ci un atestat al unei idei. Iar violenţa supliciului demonstra şi teama, şi slăbiciunea asupritorilor.

Profesorul Russu se oprise asupra acestui text care aparţinea unei alte epoci, mult îndepărtată de cea care îi reţinea atenţia cu constantă preocupare. Citindu-l însă, a surprins şi aici acea idee care înfruntase şi răzbise ceea ce e mai necruţător decît orice oştire vrăjmaşă, decît orice barbară stăpînire — timpul. Era ideea permanenţei pe aceste meleaguri şi a unităţii de grai, de simţire, de cuget. Voinţa de emancipare naţională şi socială de aici izvodea, de la acest izvor îşi lua forţa.

O ştia foarte bine. Şi nu doar pentru că adusese în „laboratorul" său de cercetare, adunîndu-le cîte au mai rămas, de pe unde erau risipite, cuvinte ce le-au rostit la vremea lor „cei mai viteji şi cei mai cinstiţi dintre traci". Truda sa ar fi fost fără îndoială meritorie chiar de s-ar fi limitat la alcătuirea unui atare dicţionar. Dar el a deslușit în formele de rostire un

mod de a fi, de a gîndi, de a replica al acelor strămoşi trăitori pe aceste meleaguri cu vreo trei milenii înaintea erei noastre ca şi al generaţiilor ce le-au urmat pînă în pragul epocii moderne.

Spuneam de aproximativ anul 3000 î.e.n., deşi, cu evidenţă, profesorul Russu nu-şi putea culege „rostirea" tracilor decît din momentul în care aceasta a apărut într-un fel sau altul în înscrisurile aflate. Cel puţin în cele aflate pînă acum. Dar cum am putea ignora o existenţă afirmată în vestigiile lăsate ? Ceramica pictată de la Cucuteni e datată din mileniile 4—3 î.e.n. Constantin C. Giurescu evocă, printre alţii, pe învăţatul german Carl Schuchardt, care „caracterizează civilizaţia eneolitică a ceramicei pictate drept superioară şi o atribuie tracilor, considerînd-o ca o epocă strălucită a neamului acestuia, epocă de care grecii homerici îşi mai aduceau aminte numai din legendă şi cu mirare". Informaţiile scrise apar mai tîrziu. O inscripţie greacă a lui Acornion din Dionysopolis glăsuia astfel : „Regele Burebista... cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpînitor al tuturor ţinuturilor de dincolo şi de dincoace de Dunăre". Istoricul şi geograful Strabon scria cum pe la anul 60 î.e.n. „Boirebista, Getul, luînd conducerea naţiunii sale (...) a întemeiat o mare împărăţie". „Toţi tracii şi mai ales geţii, noi toţi, căci dintrînşii mă mîndresc că mă trag şi eu..." spunea Menandru, aşa cum l-a redat Strabon, aducînd o confirmare, alături de multe altele, a obîrşiei trace a geto-dacilor.

O primă unire, realizată de Boirebista sau Burebista a fost urmată şi întărită de cea sub conducerea lui Decebal, cunoscut a fi fost „unul din cei mai de seamă oameni politici şi strategi ai lumii «barbare» şi chiar ai antichităţii", cum notează prof. I. I. Russu. Burebista, Decebal... Aveau un singur nume, faţă de cele trei îndeobşte folosite de romani. „Materialul onomastic — reacţie semnificativă şi pentru structura lor psihică — exprimă adesea sentimentele de superioritate şi chiar orgoliu individual" — îmi spusese. Inscripţiile *Daciei Romane* apar foarte bogate, confirmînd afirmaţiile de pildă ale unui Xenopol, care scrisese către sfîrşitul secolului al XIX-lea cum „elementul nou ce venea să se hultuiască pe

Scanned with OKEN Scanner

vechea stirpe tracică din poalele munţilor Carpaţi" adăugase cultura şi inteligenţa la caracterul dîrz al dacilor, astfel încît „rădăcina poporului român e prinsă în păturile istorice prin două viţe tot atît de energice, de trainice şi de pline de virtute". „Viţa" romanică se dovedi atît de puternică, încît nici cei 700 de ani — uriaş timp de migraţii — nu au putut s-o distrugă. Că românii „nu s-au desţărat niciodată din Dacia" o dovedesc cu prisosinţă nu numai izvoarele şi cronicile române şi străine despre tot acest timp, nu numai bogatele „arhive" scoase la iveală de arheologie şi epigrafie, ci însăşi limba, acest vechi şi tipic document istoric, păstrat şi în piatra şi în fiinţa cetăţii Carpaţilor.

Acestui document şi-a dedicat strădania de o viaţă profesorul Ion I. Russu.

„După cum în Sud epoca minoică şi cea micenian ă a culturii mediteraneene au devenit părţi integrante nu din arheologie, ci din istoria lumii antice, tot aşa ţinuturile carpato-danubiene vor constitui în viitor un mare capitol din istoria antică a Europei, începînd încă de la 3000, graţie exclusiv materialului arheologic..." Vasile Pârvan scriind aceste rînduri *(Getica, O preistorie a Daciei,* 1926) nu făcea vreo profeţie. Avea ferma convingere că este aşa, „citind" filele răzleţe smulse din arhivele pămîntului. Era însă nevoie — o repeta mereu — de o muncă asiduă, organizată. Şi e ceea ce într-adevăr a permis ca în ultimele trei decenii să fie scos la lumină un impresionant „dosar" de mărturii obiective privind „rădăcinile" şi continuitatea neîntreruptă pe aceste meleaguri. Descoperirea lui Constantin Nicolăescu-Plopşor de la Bugiuleşti, pe valea Dîrjovului, a fost una dintre marile surprize. Aducea dovezi ale *culturii de prund,* cea mai veche cultură a paleoliticului inferior. Era prima şi părea neasemuită îndrăzneala să susţii că aici ar fi unul dintre leagănele omenirii. Or, de atunci, descoperirile s-au înmulţit. Pe valea Dîmbovnicului, în depresiunea Sibiului, pe valea Argeşului, în Teleorman, — la Ciuperceni, etc. s-au găsit unelte care se încadrează în perioada Oldowai-ului african. Părea imprudent să vorbeşti de evoluţia istorică din ultimele trei mi-

Scanned with OKEN Scanner

lenii dinaintea erei noastre. Arheologia a adus numeroase date și observații. Unul dintre arheologii noștri s-a aplecat asupra unui subiect extrem de dificil : originea tracilor — parte integrantă a problemei constituirii marilor grupuri de limbă indoeuropeană care populau în antichitate cea mai mare parte a Europei, cu stadii istorice bine definite și din care s-au desprins culturi cu caractere proprii, delimitîndu-și treptat teritoriile (vezi : Sebastian Morintz. *Originea tracilor,* București, Editura Academiei R. S. România, 1978). Odată cu primele semne scrise, epigrafia și lingvistica s-au alăturat arheologiei, aducînd „argumente multe și incontestabile privind prezența masivă a elementului popular traco-geto-dac, portaltoiul latinității în sud-estul european“ — cum spune profesorul Ion I. Russu.

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

Fața nevăzută a științei 5

Un sacrificiu compensat de frumusețea profesiunii — Constantin Arseni, Școala românească de neurochirurgie 9

Încă un pas mai departe în cunoașterea naturii — Mihai Băcescu, Școala românească de oceanologie . . . 37

Vatră a umanismului — Octavian Fodor, Școala de medicină clujeană 66

Să fii tu însuți — Octav Onicescu, Școala românească de mecanică 86

Sentimentul acut al dreptății — Dionisie Pippidi, Școala românească de epigrafie 110

Frumusețea adevărului și cultul muncii — Ștefan Procopiu, Școala românească de fizică 139

Scanned with OKEN Scanner

A ști sau a nu ști, aceasta este întrebarea ! — Gabriel Rácz, Școala de plante medicinale de la Tîrgu Mureș . 166

Lupta pentru sănătatea și demnitatea oamenilor — Alexandru Rădulescu, Școala românească de chirurgie ortopedică 186

Limba, cel mai vechi și tipic document istoric — Ion I. Russu, Școala românească de lingvistică comparatistă 207

Scanned with OKEN Scanner

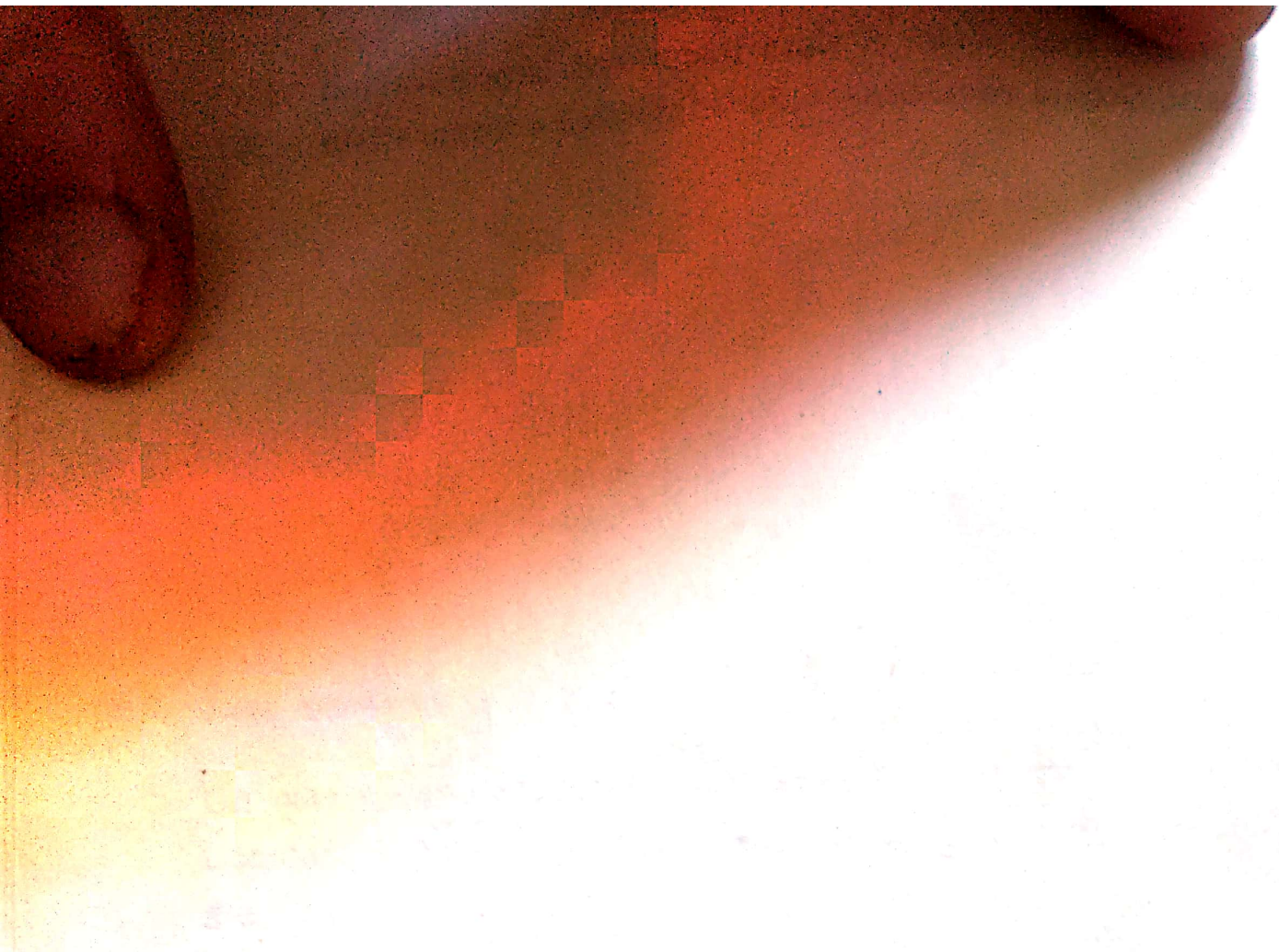

Redactor: ANTOANETA IORDACHE
Tehnoredactor: FLORIAN SĂPUNĂRESCU

Format 16/50×80. Coli editură 12,44. Coli tipar 14,50.
Bun de tipar 10 iulie 1981. Apărut — iulie 1981

Comanda nr. 9545/10 047
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr. 1,
București, Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner